

valóság

A TARTALOMBÓL

Az „illiberális” Magyarországról

Tokaji András: Az Örömodától az Imagine-ig a szabadkőművesség perspektívájában (1. rész)

László Andor: Csizmák a talapzaton Szobordöntések és -eltávolítások, utcanév-változtatások Budapesten

Boros János: Művészet és filozófia

Falusi Márton: Az irodalomtörténet-írás posztmodern utáni fordulata. Módszertani számvetés és kutatási program

Szécsi Gábor: Az énteremtő narratívák mediatizációja a digitális kultúrában

Farkas Attila: A nemzetállam és a posztszuverén utópia

Ferenczi Gábor: Történeti névföldrajz: miről árulkodnak a Vas megyei családnevek?

Biernaczký Szilárd: Magyar kultúra – magyar közösségek itthon és határokon túl. Kollégium-sorozat, 2014–2020, Lakitelek, Antológia Kiadó, 22 kötet

Kapronczay Károly: Amit a tüntetésekről tudni kell

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
2

1

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2022. január
LXV. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf.176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950

Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértés Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia,
Innovációs és Technológiai Minisztérium,
Petőfi Kulturális Ügynökség

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu

Bogár László

D. Molnár István

Harmati István

Kapronczay Károly

Pomogáts Béla

Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely

Tőkéczki László (1994–2018)

Szerkesztők

Cseresnyés Márk

Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető

Szalai Zsuzsanna

Az „illiberális” Magyarországról

Thibaud Gibelin interjúja a Catholica folyóirat

2021. áprilisi, 151. számából

Miközben a francia konzervatív közönség izgatottan figyeli a rohamosan fejlődő Közép-Európát, az ott zajló társadalmi folyamatokat, Orbán Viktor Magyarországról félreértelmezéseket olvashat. A *Miért játszik és győz Orbán Viktor (Pourquoi Viktor Orbán joue et gagne. Résurgence de l'Europe centrale.* Fauves éditions, 2020) című könyve segítségével azonban az olvasóközönség már jobban megértheti az „illiberális” Európa működését Magyarország esetéből kiindulva. A Budapesten immár 11 éve alkalmazott, a szomszédos országok által nagymértékben átvett politikai receptek mára az európai politikai tér részévé váltak és miközben az Európai Uniót jelentős ellentmondások tépázzák, a közép-európai megoldásokon keresztül Európa számára felsejlik egy másik lehetséges jövőkép.

Az 1990-ben született, történelemből és politikatudományból diplomázott Thibaud Gibelin jelenleg doktori tanulmányait végzi Párizsban és Budapesten. Témája Magyarország egyedülálló „illiberális” politikája. A brüsszeli intézményekben szerzett hosszú tapasztalatára és a különböző európai országokban töltött tartózkodásaira támaszkodva írta meg első tanulmányát, amelynek kiindulópontja a magyar miniszterelnök személyisége. Könyve ezen túl mélyreható elemzést tartalmaz arról a politikai jelenségről Európában, amelyre a némi magyarázatot igénylő illiberális és populistá jelzőt szokás aggatni. A szöveget Christophe Réveillard szerkesztette.

CATHOLICA – Elmondaná nekünk, kicsoda Orbán Viktor és honnan érkezett a politikáiba?

THIBAUD GIBELIN – Magyarország miniszterelnöke mindenekelőtt egy igen tapasztalt politikus. Pályafutása a kommunizmus bukásával kezdődött, azóta folyamatosan jelen van a politika színterén, hol ellenzékben, hol pedig kormányfőként (1998 és 2002 között, illetve 2010 óta). A vidéki származású politikus már a szocialista rendszerben lépkedett felfelé a társadalmi ranglétrán, de annak az 1980-as években hátat fordított. 2010-től kezdve Orbán Viktor regionális és európai szinten egyaránt jelentős politikai szerepet tölt be. Pártja, a Fidesz a 20. század során a teljesen háttérbe szorított tradicionális elitnek fenntartott szerepet tölti be a magyar nemzet életében. Bármilyen egyoldalú és bizonytalan is ez a politikai valóság, mégis tagadhatatlan, hogy új perspektívát nyit a hagyományos európai renchez való visszatérés felé.

– Orbán Viktor nyíltan beszél a hit politikában betöltött szerepéről. Hogyan jellemezné ezt a modern világunkban meglehetősen szokatlan állásfoglalást?

– A népköztársaság idején az állam és az egyház bizonyos szereplői között létezett egyfajta cinkosság, ami ellen a Fidesz kezdeményezésére a lázongó fiatalság felemelte a hangját. Egészen más volt ott a helyzet, mint Lengyelországban, ahol az ellenállásban fontos szerepet játszó katolicizmus kovácsolta össze a nemzeti tudatot. Magyarország azonban felszabadult a kommunizmus alól, és Orbán Viktor is egyre konzervatívabb megközelítést képviselt a pártjában, a liberálisokkal fokozatosan szembehelyezkedő

Fideszben. Orbán a kereszténységgel kapcsolatos állásfoglalásával a szocializmus éveiben háttérbe szorított vallásosságnak igyekszik visszaadni az őt megillető helyet. Természetesen nem arról van szó, hogy a kormányzati rendszer teológiai megfontolások alapján működne, ugyanakkor a Fidesz nagy erővel támogatja a nyugati kereszténység ősi nemzetének történelmi folytonosságát a maga hagyományaival és gyökereivel együtt.

– *Mondhatjuk-e azt, hogy az Ön könyve Orbán és Magyarország esetéből kiindulva új tudományos megközelítésből vizsgálja a populizmust?*

– A populizmust általában az erőtlenség, vagy a politikai érvényesülésre képtelen többség jellemzi. (Az Egyesült Államok esetében pedig a mandátum meghosszabbítására való képtelenség.) Orbán Viktor hatalomra vezette az ellenzékét és 2014-ben, valamint 2018-ban kétharmados többséggel ismét választást nyert. Ő inkább egyfajta funkcionális populizmust testesít meg. Egyrészt azért, mert politikai gondolkodásmódja a liberális diszfunkciókból merít: az atlanti térségben meghaladhatatlannak ítélt elvek alig, vagy nem túl mélyen vetek gyökeret a magyar politikai kultúrában. Másrészt azért, mert ez az államférfi tökéletesen tisztában van országa kiszolgáltatottságával a hatalmas Nyugattal szemben, ezért megfontoltan tologatja előre sakkfiguráit, amivel talán zavarba is ejt sok francia szuverenistát. Eredetisége abban rejlik, hogy képes válaszokat adni a nyugati hegemon rendszerre és megkísérel egy eredeti politikai működést kialakítani az országában.

– *Azt mondja tehát, hogy a liberális logikával ellentétben a hatalom összpontosításával Magyarország képes egyedi politikát művelni.*

– Orbán Viktor irányítja a magyar végrehajtó hatalmat és ő vezeti a parlamenti alkotmányos többséggel bíró Fideszt. Nem elégszik meg az időserű ügyek sima elvégzésével, hanem valóban kormányoz. A hatalomnak ez az összpontosítása és látható volta teljesen eltér a liberális logikától, amely aláássa a hatalom vertikálisát, illetve eltörli a nép szuverenitását úgy, hogy nem pótolja semmivel. Nyugaton a fej belesüllyed a testbe, és az idomtalanok okozta zűrzavar miatt egy olyan arctalan ellen-elit érvényesül, amelyet leginkább a gazdasági túlsúlya jellemez: mindenhol befolyást gyakorol, de sehol nincs látható hatalma. Az egyszemélyi vezető vakmerő nagysága helyébe a hálózatok, az ügynökségek és a testületek átláthatatlan hatalma lép. A tényleges hatalom a nép hivatalos legitimitásának árnyékában virágzik. A nép megkoronázása csak arra szolgál, hogy minél inkább elidegenedjen: ez a folyton hangoztatott szuverenitás a megszelídítéshez szükséges csalás.

– *Ön szerint érvényes politikai modell-e az illiberalizmus (főképp az identitás, a meggyökerezés és a hatalom fogalmával kapcsolatban)?*

– A magyar partikularizmus ellenére a Fidesz által egy évtized alatt felépített rendszer általános jellegzetességei két fő politikai valóságrészhez kapcsolódnak. Az egyik a nemzet, amelynek bár megvannak a maga modern állami vonásai és meghatározó kulturális rétegben gyökerezik, másrészt Európa, amelyet a civilizáció pajzsaként és a nemzetek kibontakozására alkalmas szellemi eszközként szokás értelmezni. A két valóság közötti egyensúlyi pontokat a magyar miniszterelnök néhány

nappal ezelőtt külön is hangsúlyozta: „a közép-európaiak értik, hogy a harmónia az ellentétek feszültsége, illetve összecsengése, és nem egyformaságot, nem az egyhangú tagolatlanságot jelenti.” Az illiberalizmuson keresztül tartható fent az említett két valóság-rész a liberális ideológia apoteózisaként meghatározható globalizáció úthengerével szemben. Ebben ragadhatjuk meg az illiberalizmus valódi jelentését: nem a szabadságtól akarja megfosztani a társadalmat, hanem annak – az egyén kiteljesedése helyett a piac uralmában testet öltő – kisebbségi és egyéni követelések nyomása miatt bekövetkező széthullását igyekszik megelőzni.

– *Orbán Viktor egyik fő célkitűzése a népi talapzaton nyugvó nemzeti közösség tekintélyének visszaállítása. Tudna említeni néhány olyan példát, amely ezt támasztja alá?*

– Megemlíthető például a Fidesz családpolitikája, amely a világon az egyik legambiciózusabb a maga nemében. Tíz év alatt az egy nőre jutó gyermekek száma 1,2-ről 1,7-re növekedett, ami persze még eléggé csekély változás, de a tendencia mindenképpen biztató. A gender-ideológiának természetesen nincs helye a magyar oktatási rendszerben, ugyanakkor a hadsereg tekintélye fontos, főleg azért, hogy a gyerekeket patriotizmusra nevelje, illetve tudatosítsa bennük a dicső magyar katonai eredményeket. Ez a nemzeti felelősség a magyarázata a rendkívül mediatizált migrációs politikának: a bevándorlás nem kívánatos, ha az apák földjén egy fennmaradásra törekvő nép él.

– *Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódva említi még az olyan fontos alkotmányos változásokat, mint például a „köztársaság” fogalmának megszüntetése, vagy az, amit kimond a preambulumban: „együttelésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, [...] a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka” (lásd a könyvének 106. oldalát). Ezeknek milyen fogadtatása volt Magyarországon?*

– A fogadtatás kettős volt: egyik oldalon a „múltba fordulás” ellen tiltakozó ellenzék, a másikon az új alkotmányos alapra támaszkodó, 2010-ben hatalomra került erős nemzeti blokk állt. Magyarország politikai színtere soha nem látott módon hasadt ketté két egymással kiegyeztetetlen táborra, miközben a köztük lévő vita korlátozottan, vagy egyáltalán nem létezik. Hangsúlyozni kell azt is, hogy a Fidesz egésze is különböző megközelítéseket foglal magában, amelyek fölött Orbán Viktor a döntőbíró. A Fidesz belviszonyait a demokratikus pluralizmus jellemzi, de nem nélkülözi az ellentmondásokat sem.

– *Milyen módszertant követ a magyar miniszterelnök, hiszen sikerült összekapcsolnia a nemzeti felelősséget, a határok védelmét és a bevándorlási válság elleni küzdelmet?*

– Ezzel a kérdéssel egyszerre jutunk el a politizálás és a politika lényegéhez, vagyis az ellenfél kijelölésének művészetéhez és a közügyek irányításához. Magyarország schengeni határállam, és ezen a jogcímen határának védelme az illegális belépőkkel szemben az európai egyezményekben foglalt kötelezettsége. Az is igaz persze, hogy a Balkán felől érkezők már Görögországban megsértették a schengeni határt. Mivel végső céljuk, hogy távolabb, a nyugatabbra fekvő országokba jussanak el, az egykori kelet-európai országokon való áthaladásuk pusztán átmeneti állapot. 2015-ben azonban a menekültáradat óriási embertömeggé változott, amely havonta majdnem százezer ember érkezését jelentette. Ezért tavasztól kezdve az Európai Bizottság kötelező kvóták

megállapítását sürgette, amelyek szerint az egyes tagállamoknak fogadniuk kell az érkezőket. Figyelembe véve Afrika demográfiai adottságait, ez a gyarmatosító logika semmiféle kétséget nem hagy az etnokulturális szempontból még homogén Közép-Európa rövid távon bekövetkező sorsáról. A jövővel kapcsolatos objektív kilátásokból és a bevándorlók tömeges, kaotikus és váratlan jelenlétét tapasztaló magyarok reakciójából kiindulva a magyar kormány levonta a tanulságot. Itt meg kell említenünk Soros Györgyöt is, az *Open Society Foundations* élén álló magyar származású amerikai befektetőt, aki a nyitott társadalom diverzitása nevében személyesen szólalt meg és támogatta a leteleítési kvótákra vonatkozó javaslatot. Magyar származásából kifolyólag különösképpen szülőhazájában igyekezett érvényesíteni a nyitott társadalomra és globalista metapolitikára vonatkozó elveit. A magyar miniszterelnök benne találta meg a tökéletes ellenfelet, Soros lett az egyes számú közellenség. Így vált a szabad mozgás vak és haszonközpontú logikája „Soros-tervvé”, amelynek célja Magyarországot bevándorlókkal feltölteni. Ez a megfogalmazás, mint ahogy a déli határon emelt kerítés is, valójában jelképes jelentőséggel és erővel bír, és a választások során is félelmetes fegyvernek bizonyult. A „Soros-terv”-re vonatkozó vizuális utalások megtöltötték a köztereket a 2018-as választások előtt, valamennyi ellenzéki pártot „Gyuri bácsi” behódolt katonájának kikiáltva. Figyelembe véve a 2018-as választás elsöprő győzelmét, azt kell mondanunk, hogy ez a stratégia igen jónak bizonyult.

– A gazdaság is fontos szerepet kap Orbán alternatív megközelítésében. Összefoglalható-e úgy – Trump egészen más léptékű kísérletéhez hasonlóan –, mint a javak munka alapú elosztásának szembedállítása a pénzügyi kapitalizmus jelenlegi állapotával szemben?

– Magyarországnak az Egyesült Államokhoz képest kevesebb ellentmondással kell szembenéznie a gazdaság „visszaszerzése” miatt. A multinacionális cégek érdeke folyamatosan új piacok megnyitását kívánja meg, vagyis a határok eltörlését és a nemzetek meghaladását a globalizált gazdaságon keresztül. Ezeknek a szereplőknek a súlya a protekcionizmus háttérbe szorítása miatt sokkal jelentősebb az Egyesült Államokban, mint Franciaországban vagy Németországban. Magyarországon azonban, mint ahogy más, nagy globális csoportokkal nem rendelkező országokban is, a hazai üzleti körök nagyobb áldozatok nélkül a nemzeti érdekeknek megfelelő gazdasági fejlesztésnek szentelhetik magukat.

Ugyanakkor ki kell emelnünk a jelenlegi magyar gazdaság két további meghatározó jellegzetességét. Az első ezek közül a német multinacionális cégek messzesemenő szerepe. Az egykori Kelet-Európa megbízható, mégis olcsó műhelye a németeknek, miközben pótlólagos piacot jelent számukra, illetve a világgazdaságban képviselt súlyuk fontos mozgatórugóját mutatja. Magyarország mozgásterét ennek figyelembevételével tudjuk igazán felmérni. Az igaz, hogy az európai strukturális alapok jelentős beruházások megvalósítását teszik lehetővé, ám a kiutalt alapok távolról sem képesek kompenzálni a munkából származó tőkejövedelmeket. Másodsorban ki kell emelnünk Magyarországot meglehetősen sovány vállalati kultúráját. A modern iparosítás, akárcsak a középkor városiasodása mindenekelőtt a németek felügyelete alatt állt. Ezért a különböző, Németországtól keletre fekvő országok koordinációja egy lényegében a Berlin által irányított gazdasági strukturális keretbe ágyazott függésrendszer meglehetősen kényszerítő körülményei között zajlik.

– *A lakosság tájékoztatása jelentős eleme a modern politikai tevékenységnek. Össze tudná foglalni, hogy a magyar miniszterelnök hogyan tudta megszilárdítani népszerűségét ezzel az eszközzel?*

– A hatalmon szerzett első tapasztalat után (1998–2002), amikor a Fidesz nem tudta a lakosság tömegeinek befolyásolására alkalmas médiatámogatást megszerezni, paradox módon újbóli ellenzékbe kerülésekor vetette meg igazán lábát a magyar médiában. 2010 óta még a történelminek számító médiacsatornák is olyan módon változtak meg, hogy a magyar politikai közbeszédben jelenleg tagadhatatlanul változatos álláspontok érvényesülnek. Egy dologban azonban aszimmetria látható: a helyi napi sajtóban a nemzeti megközelítés az uralkodó, míg a digitális médiában egyértelműen a liberálisok a hangadóak.

– *A magyar miniszterelnöknek hosszú ideig sikerült fenntartania az általa képviselt populista alternatívát. Milyen konkrétumoknak köszönhető ez a siker, miközben egy olyan politikai stratégiáról van szó, amely egyébként legyőzhetetlennek gondolt erők ellenállásába ütközik?*

– Orbán Viktor a magyar politikai élet központi figurájává, majd a populista hullám vezéralakjává vált. 1989 júniusában, 26 éves korában 300 000-es tömeg előtt követelte a Hősök terén a Vörös Hadsereg kivonulását az országból, majd a következő évben, az első szabad választások során a Fidesz listájának élén került be az országgyűlésbe. Hatékonyan működő pártot épített fel. A kommunizmus bukásához kapcsolódó kezdeti lendületét az idők során kicsiszolt politikai ösztönrel és nagy tapasztalattal egészítette ki.

– *Orbán Viktornak sikerült a szomszédos országokat, vagyis a Visegrádi Négyeket – Magyarországot, Lengyelországot, Szlovákiát és Csehországot – az európai intézményekben, egy a főárammal szemben ellenálló lobbivá összekovácsolnia. Felvázolná-e röviden azt a történelmi folyamatot, amelynek során ez a csoport létrejött és politikai erőként működik – Ön szerint a franciák meggyengülése óta – a németek által vezetett karoling Nyugat-Európával szembeni visegrádi Európaként?*

– Magyarország, akárcsak Lengyelország és a történelmi Csehország 1000 körül csatlakozik a keresztény Nyugathoz. Nem hódítás következtében, hanem mert a hatalmas erejű római-germán egység vonzáskörébe kerülnek. A középkori civilizáció során ezek a népek önálló nemzetként bontakoznak ki. Könyvemben részleteztem ezt a közép-európai konstellációt, döntő összeütközéseiket a birodalmakkal, és az alábbiakkal zárom (52. o.): „A belső megosztottságtól meggyengült Csehország Ausztria fennhatósága alá kerül, a független hatalomként legyőzött Magyarország a dunai egység részévé válik, Lengyelország pedig az országot körülzáró hatalmas orosz és német erők megjelenésével kezdi felmérni a saját erejét. A projekció hiánya fontos civilizációs fordulópontot jelent, egy olyan történelmi leckét, amelynek Nyugat-Európában éppen az ellenkezőjére láthattunk példát: amíg Magyarország súlyos csapást szenvedett Mohácsnál, a spanyol Hernán Cortés meghódította Mexikót, amíg Franciaország a 18. században az Ember autonómiájának elméletével foglalkozott, Lengyelország megértette, hogy az oroszok és a németek meghatározó tényezőt jelentenek a sorsára nézve. Közép-Európa kétfejű az osztrák sas bukása előtt, és utána is az marad, ami: egyszerre táplálkozik a saját tudatából és egy civilizációs örökségből. Európa keleti határvidéke fenyegetésekkel

teli jövője tudatában a 2020-as évek fordulóján kezd kritikusan viszonyulni az Európai Unióhoz.”

– *Mondhatjuk-e, hogy az említett négy ország között is kiemelkedően szoros szálak fűzik Magyarországot Lengyelországhoz?*

– E között a két ország közötti testvériség olyan erős, hogy közmondásokban is megjelenik: Magyarország és Lengyelország büszke szövetségesei egymásnak. A hasonló kihívások, az erős politikai kultúra és a hazafias szemléletű nemzeti elit adják a jelenlegi egyetértés alapját. A magyar megközelítéshez képest a lengyelek oroszokhoz fűződő traumatikus viszonya jelent igazi különbséget, mivel az előbbieket jóval pragmatikusabban közelítenek a kontinentális együttműködés kérdéséhez.

– *Könnyen belátható, hogy milyen érdeke fűződött a Fidesznek ahhoz, hogy az Európai Parlamentben az Európai Néppárt soraiban maradjon március elejéig. Milyen eszközökkel érte el Orbán Viktor, hogy egészen napjainkig fenntartható maradjon ez a helyzet?*

– A Fidesz megpróbál ellenállni annak a balratolódásnak, amely az európai jobboldalt jellemzi. Ha nem is túl látványosan, de más pártcsoportok támogatták a magyar törekvéseket, ami magyaráztatul szolgál arra, hogy beleértve a március eleji kísérletet is, nem sikerült kizárni a párt soraiból a Néppárt fenegyerekét. Egyébként Orbán Viktor nem könyörgött azért, hogy a pártja a Néppárt tagja maradjon, kényelmesen csatlakozhatott volna a lengyel Jog és Igazságosság Pártja jelenléte által erősen meghatározott Konzervatívok és Reformerek pártcsoporthoz. Az Európai Parlamentben a Néppárt jelentősége egyébként csökkenő tendenciát mutat: 2004-ben 732-ből 268, míg 2019-ben 751-ből 182 képviselői helyet tudhatott magáénak. A jobbközép tehát igazából leépülőben van. A Fidesznek az a próbálkozása, amellyel megpróbálta a Néppártot ismét a jobboldal felé terelni, megmutatta a párt határait. Politikai értelemben két egymással ellentétes beállítódást próbált összeegyeztetni: a liberalizmust és az illiberalizmust.

– *Orbán Viktor mindössze 57 éves. Milyen hosszú, 2022-n is túlmutató politikai pályafutást jósol neki? Milyen politikai örökséget hagyhat majd Magyarország számára?*

– A koronavírus okozta gyors változások miatt nevésséges volna bármiféle jóslatba bocsátkozni. A könyvemben azonban azt igyekeztem bemutatni, hogy éppen csak elkezdődött az az európai fellángolás, amelynek Orbán Viktor az egyik kulcsfigurája. Szándéka szerint még két mandátumot kíván eltölteni a kormány élén, amely egészen 2030-ig terjedő időtávot jelent. Az a tény, hogy a Fidesz a hatalom és az intézményrendszer minden szintjén mélyen meggyökeresedett, lehetővé teszi, hogy az illiberalis folyamat megszilárduljon az országban a 21. századi sorscsapások és kompromisszumok ellenére is.

Az ország politikai hagyományait figyelembe véve szélesebb környezetbe kell helyeznünk a Fidesz–KDNP Magyarországot. Lehetséges, hogy a Fidesz által fémjelzett rendszer túléli az általa elindított populista hullámot, mert a „nemzedéki” párt bélyegét viseli még magán. Itt a ma ötvenes éveikben járó antikommunista, de „másként gondolkodókra” utalok, akik szintén az elképesztő változások szemtanúi voltak. Az ő megszelídítésük a nemzet életben tartása érdekében egy ma még ismeretlen utód küldetése lehet.

Fordította: S. Király Béla

Az Örömódától az Imagine-ig a szabadkőművesség perspektívájában (1. rész)

„Időtlen idők óta képmutatóan ismételtetik nekünk:
minden ember egyenlő, és ősidők óta háborítatlanul nehezedik
a legmegalázóbb és legszörnyűbb egyenlőtlenség az emberi fajra.”
(Sylvain Maréchal: *Az Egyenlők Kiáltványa*, 1796)

Mint az ironikus mottó is tanúsítja, a tanulmány azokról a dalokról szól, amelyek a 18. század végétől hirdetnek egy olyan utópiát, mely a konfliktusok megszüntetését ígéri, de az út, – amelyről azt hiszik, hogy hozzá vezet –, csak kezelhetetlen konfrontációkhoz, az emberi viszonyok tönkretételéhez vezet, végső soron pedig az emberi természet felszámolásával fenyeget. Azokról a dalokról, melyeknek felmérhetetlen szerepük van abban, hogy az euroatlanti térség népeisége elvesztette józan ítélőképességét. Eléggé köztudott, milyen szerepet játszottak a nyilvános társaságok, mozgalmak és pártok létrehozatalukban és terjesztésükben. A dolgozat arra vállalkozik, hogy kimutassa bennük a nemzetközi szabadkőművesség szerepét is.

Beethoven IX. szimfóniája 1985 óta – amióta az Európai Unió a IV. tétel főtémáját himnuszává avatta – a magukat haladóknak mondó anarcho-kommunisták egyik kedvenc emblémája. A tételt szövege tette emblematicussá, melyet Schiller *Az örömhöz* című költeményéből merített. Vele – s a korabeli forradalmakkal – kezdjük a sétát, mely egészen Lennon *Képzeld el* című dalához és napjaink forrongó világába vezet.

SCHILLER: AZ ÖRÖMHÖZ

Friedrich Schiller négy évvel a nagy francia forradalom előtt, 1785 novemberében szedte versbe az emberiség egyik örök vágyképét az egyenlőségen alapuló társadalomról. A vers *Az örömhöz* címet viselte,¹ és Lipcsében, a költő által kiadott *Thalia* című lap 2. számában jelent meg, 1786-ban,² mely gyorsan elkelt. Megírására író-zeneszerző barátja és mecénása, Ch. G. Körner főkonzisztórium tanácsnok kérte fel, aki 1777-től a lipcsei *Minerva a három pálmához*,³ majd 1813-tól a drezdai *A három kardhoz, Asztraeához és a zöldellő rutához* nevű szabadkőműves páholy tagja volt.⁴ A vers ajánlása is e páholyhoz szólt.⁵ Körner tagja volt a Bajor Választófejedelemségben működő „megvilágosodott” (*illuminátus*) rendnek is.⁶

A „spekulatív” kőművesség, – mely a kőműves szakma fogalmait a szellem és az erkölcs fejlesztésére használta –, Németországban 1737-ben jelent meg.⁷ Az összejövetelek az ún. templomi munkából (*Tempelarbeit*), és az azt követő ünnepi aktusból (*Tafelloge*) álltak. Ilyenkor fel szokott hangzani az ének és a muzsika, és a mulatozás a késő éjszakába nyúlt.⁸ A tóztok kötelezők voltak. Schiller költeménye sem más, mint egy kőműves pohárköszöntő.⁹ Miután megállapodtak, Körner elmondta Schillernek, hogy szerinte mi mindent kellene a költeménynek tartalmaznia.¹⁰

(*Asztraea*) A vers e sorokkal kezdődik: „Szép isteni szikrák öröme, eliziumi leány! Tűz-ittasan lépünk mennyei szentélyedbe. Újrakötjük varázslatod, amelyet a divat kardja szétvágott. Hol gyengéd szárnyad időzik, A koldusok fejedelem-testvérekké válnak.”¹¹

A „pohárköszöntő” mindenekelőtt azért utal „Élüszion leányára”, – a szelek ógörög istenségének, a titán Asztraiosz és a napnyugta istennője, a (szintén titán) Éósz egyetlen „csillagleányára”, Asztraeára –, mert a páholy – melynek a vers ajánlása szól – őt választotta patrónusául. Ennek oka pedig az volt, hogy a szabadkőművesek visszavárták a haragvó istennőt, aki akkor, amikor az emberiség rossz útra tért, megvetően a Mennybe távozott.

Asztraea történetének legrégebből fennmaradt ismertetése a Kr. e. 8. századi Hésziodosztól származik, melyben Nemeszisz („megtorlás”) néven szerepel.¹² Az Aranykorban az emberek tisztelték az isteneket, és azok is kedvelték őket. Az istentelen Ezüstkor, a gőgös és harcos Rézkor, majd a félisteneket szülő negyedik kor után elkövetkezett a Vaskor, melyben az embereket hatalmába kerítette az önzés és az irigység, a gőg és az álnokság. Egyenlenség támadt apa és fia, testvér és testvér, város és város között. A törvényszegés és erőszak, az önbíráskodás és az esküszegés mindennappossá vált. Ezt látván a Szemérem és a Becsületesség istene, Aidósz, és az Igazságot szolgáltató, szűz Nemeszisz istennő¹³ felkerekedett, és a Földet elhagyva, elindult az Olümposzra a többi istenhez.¹⁴ A Vaskor Ovidius által nyújtott leírásában (Krisztus születése körül) már megjelent a magántulajdon később oly nagy pályát befutó kárhozatása. Az erkölcsösség helyébe „a csel s a ravasz szív száll, [...] a birtokolás vétekteli vágya, mely, valamint napfény s levegő, régenre közös volt, mérő gondosság mesgyét vág hosszan a földbe”.¹⁵

A Szűz visszatérését, – ami az ellenségeskedés megszűnését, egyben a második Aranykor hajnalát ígéri – Vergilius jósolta meg a Kr. e. 1. században: „Eljön a Szűz ismét, már jön Sátornus uralma. Már a magasságból küld új ivadékokat a mennybolt. Óvd csak e most születő csecsemőt, Lúcina, ki majdan Véget vetve a vaskornak, hoz a földre aranykort.”¹⁶ Az 5. században Nonnus arról írt, hogy A Csillagok Szüze [azaz Astraea], „a törvénytisztelő emberek gondviselője”, Aphroditét leányához, Harmóniához küldte, és felszólította, hogy „gondoskodjon az igazság érvényesüléséről” (Dikéről), és „szolgáltasson harmóniát a világnak”.¹⁷

A szabadkőművesek körében a naiv ókori történet kritikátlan befogadásra talált. Egy a 18. században kiadott német könyv szerzője szerint „A szabadkőművesek rendje egyfajta ősi, az egész világra kiterjedő, titkos testvériség. Ez a testvériség arra törekszik, hogy az emberiség vezetője legyen a földi Éden elérésében, a szeretet és az igazság aranykorában, vagyis Asztraea királyságában.”¹⁸ *A három kardhoz* címzett páholyon kívül Németországban és Oroszországban is működtek az istennőhöz címzett páholyok.¹⁹ Mozart 1791-ben bemutatott *Varázsfuvola* című szabadkőműves operájában Papageno, „a természet gyermeke”, így szól: „Majd jóízűen ettem és ittam, bölcsként élvezhettem az életet, a hercegekhez mérhettem és úgy érezhettem magam, mintha az Élüszionban lennék.”²⁰

A „pohárköszöntő” mitológiájában az emberek első „társadalmi szerződésére” nem a Természet, hanem Astraea ütötte rá a pecsétet: „Újra kötjük varázslatod, melyet a divat kardja szétvágott.” A mondat arra utal, hogy a világ valamikori, ősi rendjét az Élüszioni leány, vagy – a hitvilág értelmezésében, az „isteni szikra” – varázslattal hozta létre. Mint kiderítettem, a „varázslat” arra a régi germán elképzelésre utal, amely szerint a mágus a varázslat eredményét „tisztá” fénnel és puszta akaratanak erejével szorosan *átköti* a varázslat szertefoszlásának elkerülésére.²¹ A költő szerint ez a kötés bomlott meg, és ezt kell újrakötni. A versalany azonban nem a varázsló-istennőhöz fordul, hanem a szabadkőművesekhez, mert a társadalmi szerződés újrakötése „valójában” az ő feladatuk. A probléma „csak” az, hogy – jóllehet, a köszöntő az *összes ember* önkéntes

egyesülését hirdeti –, a tervezet körül a valóságban csupán a Nyugat elitjének *egy kis titkos csoportja*, a kőművesek nemzetközi szervezete bábáskodik, ami kiderül magából a szövegből is.

(Az *Élűszion*) Az *Élűszion* képzele nemcsak a klasszikus latin szerzők révén, hanem kerülő úton, a Kr. e. 1. századi római mithraizmuson, majd a 3. századi perzsa manicheizmuson át is bejutott a szabadkőműves szimbolikába. Mithrász misztériumvallásában a jelölt a beavatás során a hétfokú misztikus létrán, szörnyű megpróbáltatásokon keresztül jut fel a sötétségből az *Élűszion* napfényébe, azaz napistenhez, pontosabban a Világosság istenéhez, Mithrászhoz.²² Az archimagus megismerteti a vallás titkos utasításait, és szigorú titoktartásra kötelezi. A titkok egyike egy kimondhatatlan nevű isten neve. Schiller „pohárköszöntőjében” az Öröm „a meredek domb erényéhez” vezeti a szenvedő útját. A hit Napjának hegyén „lobogó zászlói láthatók, s ő maga, a feltépett koporsók repedésén át, ahogy az angyalok kórusában áll”.

A beavatás csúcspontján – a Nap és Mithras kézfogásához hasonlóan – az archimagus kezét fog a jelölttel (*syndexioi*).²³ Most még egyszer csodálatos isteni fény ragyog fel, és virágos rétek jelennek meg előttük; himnuszok és táncok mulattatják őket, „és ezzel tökéletessékké és beavatottá válnak. Már szabadok és semmi nem korlátozza őket, hanem megkoronázza és diadalmasan járják az áldottak vidékeit. Tiszta és szent emberekkel beszélgetnek, és örömmel ünneplik a szent misztériumokat.”²⁴ Minden bizonnyal erről szólnak a „pohárköszöntő” következő sorai: „Testvérek! Mint ahogy [a Teremtő] napjai az Egeken át repülve teljesítik pompás mennyei tervüket, oly boldogan futjátok be pályátokat. Örömmel, akár a hős a győzelem felé.”

Schiller – vagy, óvatosabban, a vers alanya – szerint az ideális társadalom olyan lesz, mint az ógörögök által *Élűszionnak* nevezett hely, melyen a Barátság és az Öröm fog uralkodni. „És eltűnnek a pokol térei”. A Világ egésze tehát maga lesz a Mennysország. Ebben azonban van egy kis hamisság, mert a görög mitológiában *Élűszion* nem azonos a Világ egészével, hanem csak egy kicsiny sziget, melyen az istenek kegyeltjei élnek. (Szemben a Tartarossal, mely a bűnös istenek és emberek tartózkodási helye, és amely az ógörög Pokol, a Hádész része.) A „pohárköszöntő” tehát arról szól, hogy *Élűszion* leánya, – „az isteni szikra” (*Götterfunken*) – mintegy varázsütésre az egész világon vissza fogja állítani az elveszett Aranykort.

(*J.-J. Rousseau hatása*) „Jean-Jacques” gondolatai szinte kivilágítanak Schiller költeményéből. Az Aranykor utáni nosztalgiát ő is – mint legtöbbször – mindenekelőtt a filozófus század közepén megjelent munkáiból, elsősorban „az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről” szóló 1755-ben megjelent értekezéséből szívhatta magába.²⁵ Rousseau maga is szabadkőműves volt,²⁶ és neki tulajdonított gondolatának jelentős része a kőművesek nézetrendszeréből származott.²⁷ Mivel jól érthetően és meggyőzően fejtette ki azokat, ösztönzően hatott vissza a szabadkőművességre, majd a nagy francia forradalomra.

A szabadkőművesek öt kulcsszavából kettő a „szabadság” és az „egyenlőség” volt.²⁸ A rend I. fokozatán a novícius a titoktartás esküje alatt ezt a két tételt sajátította el: „Minden ember egyenlő és szabad” és „Minden ember testvér”.²⁹ Az „újra kötjük varázslatod, melyet a divat kardja szétvágott” kijelentés – amit a fordítók rendre félreértenek³⁰ – arra utal, hogy a kőművesség – az egyenlőség eszméje alapján – elutasítja azt a világot, amelyben a „ruha teszi az embert”. Erre utal a folytatás is: „A koldusok fejedelem (vagy herceg-) testvérekké válnak, hol gyengéd szárnyad időzik”. Astraea „gyengéd szárnya” a kőművesek harmadik alapértéke, a tagok tapintata (*tolerancia*), amellyel túlnéznek az

egymást „amúgy” szétválasztó vagyoni- és osztálykülönbségeken. Ez azonban nem a titkos szervezet eredménye, az akkoriban kialakuló polgári nyilvánosság megmutatkozása volt, ami hasonló módon nyilvánult meg a polgári szórakozási-művelődési tevékenységekben.³¹

Ugyanakkor maguk a szabadkőművesek is együtt éltek az egyenlőtlenséggel. *Egyrészt* – befolyásuk növelése céljából – elsősorban magas állású arisztokratákat és polgárokat fogadtak maguk közé, akik jellemzően vagyonosak voltak. *Másrészt* – a beavatottság fokozata alapján – fontos információkat megvontak az alacsonyabban lévőkötől. *Harmadrészt* kizárólag elvbarátaikat fogadták be, *negyedrészt* pedig – politikai radikalizmusukból fakadóan – titkos társaságként működtek,³² ami előrevetítette a kíméletlen harc árnyékát, a harci fázisban még saját tagjai között is. A „pohárköszöntő” ezt is említi: „Az érdeemesnek korona, Az árulónak bukás, tönkremenés”³³, azaz bosszú. Jan Swafford meg is jegyzi: „minden attól függ, milyen Élűszionra gondolunk. Az összes ember testvér lesz? Vagy a nem-testvéreket meg kell semmisíteni?”³⁴

Mit is mond Rousseau? „Ha megvizsgáljuk, tulajdonképp miből áll az összesség legfőbb java, voltaképp minden törvényhozás legfontosabb célkitűzése, rá fogunk jönni arra, hogy ez két dologra irányul: a szabadságra és az egyenlőségre; a szabadságra, mert az egyén bármilyen függősége ugyanolyan mértékben gyöngíti az államot is; egyenlőségre, mert nincs szabadság egyenlőség nélkül.”³⁵ Csakhogy sokkal könnyebb valaminek a meglétéről vagy hiányáról, vagy két dolog ellentétéről gondolkodni, beszélni, mint helyes, vagy helytelen arányokról: „Az első ember, aki bekerített egy földdarabot, s azt találta mondani: ez az enyém, s talált oly együgyű embereket, akik el is hitték neki, a polgári társadalom alapítója lett”.³⁶ A sarkos megfogalmazás hatásos ugyan, de nem igaz, mert az emberi dolgokban a *mérték* a döntő. Aki az emberi világban *teljes* egyenlőségre vagy szabadságra törekszik, álmokat kerget.

(*A természetes állapot*) Amikor az emberek még nem váltak le a Természetről, egyiküknek sem volt tulajdona – mondja Rousseau. És mivel mindenük közös volt, és egyenlőek voltak, elégedettek, békések és nyugodtak voltak; nem voltak önzők, és kerülték a konfliktusokat. Most viszont boldogtalanok, mert nem egyenlők; és nem szabadok, hanem rabok. „Az ember szabadnak születik, és mégis mindenütt bilincsekben él.”³⁷ Vissza kell térni az eredeti állapotba, azaz a Természethez.³⁸ Reális cél ez, mondja, mert az ember „természetének” csak egyik része az önimádat,³⁹ a másik az együttérzés, a szánalom. És mivel a tulajdonjog szüntette meg a természetes egyenlőséget – és a belőle fakadó szabadságot –, mindenekelőtt a tulajdont kell megszüntetni. És mivel a polgári társadalom a tulajdonon alapul, a tulajdonnal együtt azt is fel kell számolni, hogy egy igazságos, szabad társadalom jöhessen létre, melyben az állampolgárok is szabadok.

A szabadkőművesség viszont a Természetet nem az empirikus természettudomány, és nem is a senecai közös emberi tapasztalat (a *consensus universalis*), hanem az Ószövetség kontextusában értelmezte. E szerint a természeti törvényt az örök Teremtő, Jehova képviseli, aki szerintük – hasonlóan a keresztények Krisztusához – nemcsak a zsidók, hanem az Emberiség istene is, akihez minden létező egyforma távolságra van. A Világmindenség ezen „geometriájában” lehet megragadni az egyenlőség „természeti” törvényét (közös és négyzet-szimbólum),⁴⁰ és az ember teremtésének állapotához kell visszatérni.

Láttuk, hogy Körner az illuminátus rend tagja volt.⁴¹ Nos, a rend alapítója tagja, Adam Weishaupt,⁴² egyik 1782-ben megtartott beszédében fejtegetéseit a 2. századi Gioacchino da Fiore⁴³ a világtörténetet a Szentháromság alapján tagoló fejtegetéseinek ismertetésével kezdte. Ezek szerint az „Atya” ószövetségi korát – melyet az emberiség

engedelmessége jellemzett – a „Fiú” újszövetségi kora követte, melyben az ember Isten fia lett. Végül – a „Szentlélek” utópikus korában – a „Szentlélek Királysága” fog bekövetkezni, melynek törvénye az egyetemes szeretet új törvénye lesz, mely „Krisztus evangéliumából indul ki, de annak betűjét meghaladja”.⁴⁴ Ebben az időszakban az egyházi szervezet leváltásra kerül, és egyedül „az Igazság rendje” irányítja az egyházat. Az első és a második társadalom – melyekben az igazságszolgáltatás, a *törvény* uralkodott, illetve uralkodik –, „tökéletlen”. A harmadik viszont „tökéletes” lesz, mert benne a *szabadság* fog uralkodni.⁴⁵

Weishaupt maga is elfogadta a három világek korszak ősi gondolatát, melyet az egyének ontogenetikus fejlődésével kapcsolt össze. E szerint az emberiség „gyermekkorában” nem volt sem tulajdon, sem hatalomvágy. Ezek csak az első államok után – mondjuk, a „kamaszkorban” – alakultak ki, és despotikussá formálódtak. A folytatás itt hirtelen harapóssá vált: „Magának a despotizmusnak kell lennie az eszköznek, hogy [...] megkönnyítse a szabadsághoz vezető utat”. Mintha a fiatal Marxot vagy Lenint olvasnánk. Végül, „érett” korszakában, az emberiség legyőzi az erőszakot a felvilágosodás révén.⁴⁶ Weishaupt 1782-ben tartotta meg beszédét. Mindössze hét év volt hátra a nagy francia forradalomig.

(*A Világ berendezése*) A kozmogónia mindig az *istenek* hatáskörébe tartozott; itt viszont maguk a felvilágosult *emberek* döntöttek a Pokol megszüntetéséről. A szélsőségesen liberális, *egocentrikus* ember ugyanis istennek képzeli magát. Hogy is szól a „pohárköszöntő”? „Az ember nem tudja megjutalmazni az isteneket; jó dolog egyenlőnek lenni velük.” Ami a szélsőségesen liberális személyiség legtisztább önmeghatározása. A. Barruel abbé egy helyen rámutat, hogy a kőműves-konceptió szerint a tökéletességet elérők lényegében királyok lesznek.

Rousseau is úgy gondolta, hogy megoldotta a gordiuszi csomót: a társadalmi szerződéssel „minden egyes ember, bár a többivel egyesülve, csak önmagának engedelmeskedik, és épp oly szabad marad, mint addig volt”.⁴⁷ A „pohárköszöntő” következő képeiben a „testvérek” az űrben száguldvá teljesítik be az Ég pompás tervét, mint egy-egy Nap, szabad és boldog hősökként járván be a győzedelmes útjukat.⁴⁸ Hiába figyelmeztetett korábban a szabadkőműves Montesquieu, hogy az egyénnek csak egy kicsiny államban van esélye arra, hogy akarata és jogai egybeessenek, a „pohárköszöntő” azt sejteti, hogy a nagy és bonyolult társadalmakat hasonlónak lehet, sőt kell tenni egy családhoz, melyben – a hierarchia és a képviseleti rendszer kikerülésével – a társadalom minden tagja azonos jogositványokkal rendelkező személynek tudhatja magát a legfelső vezetővel, sőt Istennel is. Ha volnának is képviselők, úgy is csak a felséges nép „gyámjai” lennének. Ez a magja a mai anarchisták „részvételi” vagy „közvetlen” demokrácia” eszméjének is, szemben a képviseleti demokráciával.

A három glóbuszhoz ajánlott porosz nagypáholy⁴⁹ nevében a három földgömb eredetileg a kontinenseket; a felettük lebegő sas pedig nyilván a világhatalmat szimbolizálta. Az egyik magyarázat szerint „a három földgömb a humanitás eszméjével gyakorolt világhatalmat szimbolizálja”; egy másik értelmezés szerint pedig azt, hogy a világméretű szervezet célja létrehozatala egy emberiség-családnak (*Menschheitsfamilie*), melynek tagjai békében élnek egymással.⁵⁰ A szabadkőműves Alfred Lehner szerint „a szövetség célja dolgozni a durva kővön,⁵¹ hogy egy mély értelmű helyet találjon magának az Emberiség Nagy Épületében. A feladat az emberek és a népek megosztottságának legyőzése az emberiségcsalád »megtalálása« érdekében”.⁵² McLuhan későbbi „globális falu” víziója ezzel van rokonságban.

A versben megszólaló kar mindig az „Atyára” utal: „Testvéreim! Bizonyos, hogy a csillagsátor felett egy kedves Atya [*lieber Vater*] lakozik.”⁵³ De ez az Atya csak külsőleg hasonlít a hagyományos istenképre, amely a törzs vagy a nemzetség Őséből formálódott ki; valójában a kőműves vezéreszme, a Jacques Hébert és Antoine-François Momoro által isteni magasságokba emelt emberi Ész⁵⁴ Voltaire szellemében újra antropomorfizált képe.⁵⁵ Gondoljunk rá: az *An die Freude* 1785-ben íródott. A „Legfelső Lény” (*Être suprême*) Robespierre által kiagyalt kultuszát a Nemzetgyűlés 1789-ben magáévá tette,⁵⁶ és a Nemzeti Konvent 1794. május 7-én el is ismerte Franciaország „szekuláris vallásának”.⁵⁷ Jóllehet a kultusz Robespierre kivégzésével elveszítette hivatalos legitimitását,⁵⁸ a „legfelső lény” eszméje tovább élt a kőműveség „Minden Világok Mindenható Építőmesterének” alakjában,⁵⁹ aki az egész Világ részéről feltétlen hódolatot érdemel. („Pohárköszöntő”: „Leborultok, milliók? Világ, sejted a Teremtőt?”)

A vers alanya szerint az Aranykorban sem vagyoni, sem rangkülönbségek nem lesznek az emberek között, s ezért ismét az Öröm „szálai” fogják összekötni az embereket. A legfontosabb feltételek mindenkiben megvannak. Az *egyik* a „testvérség”, aminek kézzelfogható biztosítéka, hogy mindannyian Ádámtól és Évától származunk. (Ez a kőműves eszme *negyedik* alapértéke.) A *másik* az élet biológiai élvezete, melynek előfeltétele a vagyonegyenlőség („Herceg-testvér lesz a koldus, hol te szárnyad nyugtatod”).

Hiszen minden lény – a törvényisztelő ember éppúgy, mint a törvényszegő – egyaránt „a természet emlőiből” szopja az élvezetet. Még a férgek is élvezik életüket, ami annak bizonyossága, hogy az embereket is az Öröm mozgatja.⁶⁰ Egy újabb tetszetős, de „meg nem gondolt” gondolat. Hiszen ha mindig, mindenki a saját élvezetét követve ügyködne, óhatatlanul keresztülgázolna másokon, akiknek – legalábbis az utópia alaptétele szerint – ugyanúgy mindig csak örömben kellene részesülniük. Az „élni és élni hagyni” gondolat szerencsésebb volt.⁶¹

(*Megbocsájtás*) A „pohárköszöntő” nem állította, hogy mindenki „jó” lesz. Azt viszont igen, hogy „jók és rosszak” nagy egyetértésben fognak csüngeneni „a természet kebelén”: Az „égi kar” pedig ezt éneklí: „Milliók, ti, kart a karba! Gyúljon csók az ajkakon!” Senkivel szemben nem szabad haragot táplálni, sem bosszút forralni, és mindenkinek meg kell bocsátani, még a halálos ellenségeknek is.⁶² Sőt, még csak érzékeltetni sem szabad velük, hogy hibát vagy bűnt követtek el, nehogy könnyeket hullassanak, vagy hogy lelkiismeret-furdalás eméssze őket. „Fátyol hulljon bűnre, bajra, ellenednek megbocsáss: szívét többé könny ne marja, ne rágódjék rajta gyász.” Ha minden sérelmünkre fátylat borítunk, mindannyian meg fogunk békülni egymással.

A „természeti alaptörvény”, amely szerint mindenkinek egyenlő joga van a boldogságra, a varázslat újrakötésével egyik pillanatról a másikra érvénybe lép. Rádásul nem úgy, hogy mindenki meg fogja fizetni az adósságát, hanem úgy, hogy megszűnik az adósságrendezési kötelezettség: „Adóskönyvünk elenyésszen, béküljön meg, aki él.”⁶³ Minden vádat el kell ejteni, és a jogsértéstől való elrettentés céljából sem szabad büntetni. A személyi szabadság törvényes elvonása essen azonos megítélés alá annak önkényes megvonásával: „Szabadulást a zsarnokok láncaitól, Nagylelkűséget a gonosztevővel szemben is!” Mivel senkit sem szabad megfosztani a reménytől, a halálbüntetést el kell törölni még a gyilkosok esetében is.⁶⁴ Ily módon az idejélmúlt jogszabályok meghaladása átcsúszna magának a törvényességnek az

elvetésébe.⁶⁵ Mindennek meg lesznek a transzcendentális következményei. Mivel az Ész és a belátás fogja kormányozni az embereket, a Pokol fenyegetésére sem lesz szükség: „Minden bűnösnek meg kell bocsátani, és nem szabad többé a Pokolnak sem lennie.”

Megvalósulna az önző, felelőtlen emberek örök vágya: nem kellene tartaniuk a büntetéstől. Ha ugyanis mindez megvalósulna, a bűnözők büntetlenül károsítanák meg a többieket, akik azt nemcsak rendben lévőnek tartanák, hanem továbbra is szeretnék, sőt ölelgetnék és csókolgatnák őket. Egy ilyen programmal csak olyanok érthetnek egyet, akik nincsenek tisztában az emberi természettel, vagy maguk is ártalmas terveket forralnak. A „pohárköszöntő” nem volt más, mint az individualizmus és az önzés apoteózisa és az emberiség cinikus hitegetése boldogsággal és felmagasztosulással. Rossz tréfa, vagy első szele a napjainkban kibontakozó anarchizmus viharának: a puhuló büntető törvényalkotásnak, a védőügyvédek gátlástalanságának, valamint egyes bírák bűnözők iránt tanúsított „érzékenységeik” – és a törvénytisztelők iránti érzéketlenségének.

(Schiller kapcsolata a szabadkőművességgel) Schiller egyik 1787-ben kelt levelében úgy nyilatkozott, hogy sem nem szabadkőműves, sem nem illuminátus.⁶⁶ Ezt bizonyítja, hogy egyik páholy iratai sem őrzik belépési nyilatkozatát. A hagyomány szerint amikor a zenesz-újságíró Johann Christoph Bode megpróbálta rábeszélni, hogy csatlakozzon a kőművesekhez, Körner – azzal érvelve, hogy Bodénak nyilván az a célja, hogy felvegyék őt az illuminátusok rendjébe –, lebeszélte őt.⁶⁷ Ezzel szemben egy 1829-ben kelt levelében két rudolstadti szabadkőműves közölte, hogy egy „tisztelt S.” felvételt nyert a Szt. János védelme alatt álló *Günther Az Álló Oroszlánhoz* páholyba,⁶⁸ és sajnálkozik a „tisztelt S.” sorsán.⁶⁹ Egy bizonyos L. Keller érdeklődésére Schiller dédunokája, Alexander von Gleichen-Rußwurm úgy nyilatkozott, hogy a költőt „tudomása szerint” Wilhelm Heinrich Karl von Gleichen-Rußwurm vezette be a rudolstadti *Álló Oroszlán* páholyba.⁷⁰ Hozzátette, hogy erről semmilyen okirat nem áll rendelkezésére, viszont értesülése összhangban van a családi hagyományokkal.⁷¹ A szabadkőműves Anton Ritter von Klein bárónak, Schiller közeli barátjának, 1821-ben megjelent egy verse *Br(uder) Schiller átköltözése* címmel.⁷²

A Schiller által alapított *Rheinische Thalia* című lap 1785-ben megjelent első száma egy Carl August von Sachsen-Weimar nagyhercegnek szóló ajánlással jelent meg.⁷³ A herceg 1782-ben lett a weimari *Amalia* nevű szabadkőműves páholy tagja, mely az *Innerer Orden der Strikten Observanzhoz* tartozott, ahová a herceg még abban az évben a Fehér Sólymok lovagjaként lépett be.⁷⁴ 1783. február 10-én belépett az illuminátusok rendjébe, ahol a céhmester rangjáig (*Regent*) emelkedett. Schiller 1785-ben ismerkedett meg Körnerrel. Miután Drezdába érkezett, a Körnernek május 7-én küldött levelében kapcsolatukat a kőművesek „Brüderschaft” szavával határozta meg, egyben megvallotta szabadkőműves elkötelezettségét, és rögtön összefüggésbe is hozta a „pohárköszöntővel”:

„Most úgy érzem, valóban megtörtént velünk, amit költőként csak sejtettem – a szellemek testvériesülése a legbiztosabb kulcs a bölcsességhez. [...] És mi létezik az igazság mérhetetlen birodalmában, amiben a hozzánk hasonló, testvériesült embereknek nem kellene végül mesterekké válniuk? [...] A háromszoros testvériség útján akarunk végighaladni.”⁷⁵ Válaszában Körner azonnal vette a lapot: „Taszítónak találok a magázást levelezésünkben. Inkább vagyunk a választás szerint fivérek, mint születésünk alapján.”⁷⁶

Mivel a „pohárköszöntő” szabadkőműves páholyoknak szóló ajánlása a mű megzenésített változatát tartalmazó kiadvány címloldalán jelent meg, óvatosan a feldolgozóknak, J. Ch. Müllernek szokták tulajdonítani.⁷⁷ Ha így történt is, kétségtelen, hogy Schiller az

önkényes lépés ellen nem tiltakozott. A nemzetközi szabadkőműves szervezet tudomása szerint a költő a három évvel idősebb Körner felkérése, illetve megbízása alapján (*Auftragsarbeit*) írta meg a költeményt *A három kard* páholy számára,⁷⁸ egy másik szabadkőműves kiadvány szerint pedig Körner konkrét kéréseit is közölte Schillerrel a témákat illetően. Ez annál is valószínűbb, mert Körner az 1790-es évek elején elkészítette a versnek egy olyan változatát, melyről úgy gondolta, s joggal, hogy jobban illeszkedik a szervezet kánonjába.⁷⁹

Ismeretes, hogy Schiller 1784-ben katasztrofális anyagi helyzetben volt. Amikor Körner ezt megtudta, nagyvonalú segítségben részesítette, hogy a költő zavartalanul tudja folytatni munkáját.⁸⁰ Mivel a városi főtanácsos állítólag akadályoztatva volt, az épületben csak szűkebb baráti köre látogatta őt meg, és adott át neki egy „pénztárcát”, melybe Körner menyasszonya, Minna Stock behímezte Schiller nevének kezdőbetűit; Dora Stock pedig – „fotó helyett” – négy portrét készített a négytagú küldöttségről. Együttal meghívták magukhoz 1785 áprilisára Lipcsébe. Beszámolójuk szerint a költő félénken, szégyenlősen (*schüchternlich*) viselkedett. Köszönőlevelében azt írta Körnernek, hogy valóságos *Élűsziont* teremtett számára Gohlis-ban.⁸¹ Hosszabb időre felajánlotta neki vidéki nyaralóját, melybe Schiller szeptember 13-án költözött be.

A mecénás gesztusa természetesen mély hatást gyakorolt rá, és felmerülhet, hogy azért tett eleget Körner felkérésének, mert lekötelezettjévé vált. Ebben az esetben a „pohárköszöntő” nem volna egyéb, mint egy szerepköltemény, melyből itt-ott kisiklott. (Ismeretes, milyen bonyolult kapcsolatrendszer képezett Ady személyes és világnézeti kapcsolata a kőművesekkel.)⁸² Ugyanakkor az (ugyancsak 1786-os) *Filozófiai leveleinek* egyikében így írt: „Bevallom őszintén, hiszek az önzetlen szeretet valóságában.”⁸³ Amiből az tűnik ki, hogy szemében a szeretet nemcsak személyes-reflektív, hanem különös társadalomformáló jelentőséggel is bírt.

Még két fontos dologra kell rámutatnunk. Az *egyik*, hogy a vers 4 évvel az 1789-es francia forradalom kitörése előtt készült. Mint Nesta Helen Webster rámutat, a francia forradalomhoz vezető anarchikus elképzelések nem a francia, hanem a németországi szabadkőművesek és illuminátusok páholyaiban érlelődtek meg.⁸⁴ A Grand Orient Nagypáholy Központi Bizottsága már 1776-ban intenzív szervezésbe kezdett: magas rangú (*adept*) tagjait szétküldte egész Franciaországba, hogy látogassák meg a páholyokat, hittestvéreiket próbálják a kőműves eszközzel rákényszeríteni az együttműködésre (*conjure*), és mindenfelé hirdessék, hogy „végre eljön az ideje annak [sic!] a végrehajtására a zsarnokok halála által”.

Egy szemtanú, egy La Sarre-i tiszt, a forradalom leverése után beszámolt arról, hogy egy tüzértiszt adept (név szerint Sinetty), aki az északi megyék szabadkőműveseinek tájékoztatásával volt megbízva, a Lille-ben táborozó La Sarre-i hadsereg páholyát is felkereste, és a jelenlévő hús kőművest arról tájékoztatta, hogy a Grand Orient megbízásából érkezett, és eljött az ideje „az igaz szabadkőművesek által oly nagy szakértelmmel és oly régen dédelgetett tervek” megvalósításának, majd hozzátette, hogy „az Univerzum meg lesz szabadítva bilincseitől. A forradalom bizonyos és közeli. [...] Az oltárt és a trónt megbuktatják, a vallásos babonákat pedig leleplezik”. „A rab-szolgaságot, mely alatt az egész világ sínylődik, a szabadság és az egyenlőség fogja követni, és az Ember végre vissza lesz állítva jogaiba”.

A jelenlévők bambán bámultak egymásra, és csak nevettek az „örült” szónokon, majd napirendre tértek a történetek felett. A visszaemlékező szerint „a szabadság és egyenlőség számunkra egészen mást jelentett, mint a jakobinusoknak”.⁸⁵ A hallgatóságnak halvány fogalma sem volt, mi is az a „végső terv”. Őket arra tanították, hogy várják az

emberiség legboldogabb újjászületését, egy új Menny és Föld eljövetelét.⁸⁶ Amikor pedig kitört a forradalom, a hiszékenyek tisztító tűznek gondolták, mely megtisztítja a Földet, és lelkesen támogatták. Még a püspökök közt is volt, aki mindezt elhitte, és a szabadkőművességre úgy tekintett, mint az Evangélium beteljesedésére. Az orléansi herceg nővére a forradalom kitörésének hallatán repesett az örömtől, mert meg volt győződve, hogy helyreállt a keresztény világ.⁸⁷

Ami Schillert illeti, valószínűsíthető, hogy hozzájuk hasonlóan ő sem volt tisztában a helyzet komolyságával. Gondolta-e, hogy a Konvent kilenc év múltán bevezeti a Legfőbb Lény és a Természet ünnepét? Hiszen költeményében ezt írta: „Tűrjetek csak, milliók!” Az illuminátusok szándékosan tudatlanságban tartották a szervezet valódi céljait illetően. Az ezoterikus szakaszban azt mondták az újoncnoknak, hogy a rendnek nem célja sem a világi vagy szellemi kormányok aláásása, sem a világ irányításának átvétele. Később azonban irányt váltottak.⁸⁸ A rend ugyanis valójában a felvilágosodás utópiájának anarchista változatát képviselte,⁸⁹ és csak a „filozófus” fokozatban „világosították fel” a jelöltet, hogy a cél: felszámolni minden viszály és minden zsarnokság okát: az emberek közötti egyenlőtlenséget.⁹⁰ A szervezet legbeavatottabbjai csak az ún. rózsakeresztes fokozat jelöltjeit tanították arra, hogy forradalomra van szükség, mely visszahozza a régi szép időket. Ők már felhagytak a szervezet köldöknéző szimbolikájával, és figyelmüket a katolikus egyház és a királyság elleni támadásra összpontosították.

1792. augusztus 10-én XVI. Lajost megfosztották a koronához való jogától, és a szabadkőművesek két nappal azután, hogy bebörtönözték, kijöttek a napfényre. Híres kiáltványukban kijelentették: „Végre célba értünk, és Franciaország nem más, mint egy hatalmas páholy. Franciaország egész népe szabadkőműves, és az univerzum az ő példájukat fogja követni. [...] A szabadkőművesség nagy célja végre-valahára teljesült. Egyenlőség és Szabadság; minden ember egyenlő és testvér; minden ember szabad. Mindössze ez volt tanításunk lényege, vágyunk tárgya, Nagy Titkunk egésze.”⁹¹

A másik dolog, amire rá kell mutatnunk: Schiller egy évvel a forradalom leverése, a direktórium megszüntetése után, 1800 októberében, úgy döntött, hogy a költeményt kihagyja készülő gyűjteményes kötetéből, azaz a költői „kánonból”. Döntését magának Körnernek így indokolta meg: „Az *An die Freude*-t [ott: *die Freude*] mostani érzésem szerint teljesen elhibázottnak látom; s jóllehet mellette szól meglehetősen tüzes érzülete, mégis rossz költemény, és a kidolgozottságnak olyan foka jellemzi, melyet teljesen magam mögött kellett hagynom, hogy valamilyen rendes dolgot létre tudjak hozni. De mivel eleget tesz a kor hibás ízlésének, bizonyos elismertségre tett szert. Iránta érzett vonzalmad valószínűleg keletkezése korszakának tulajdonítható, és ez az egyetlen érénye. De csak a mi számunkra; a világ és a költészet számára azonban nem”.⁹²

BEETHOVEN: ÖRÖMÓDA

(Az *Örömóda keletkezése*) Az *An die Freude* legjelentősebb zenei feldolgozása – mint ismeretes –, máig Ludwig van Beethoven 1824 februárjában utolsóként befejezett, egyben legjelentősebbnek tartott művének, a *IX. szimfóniának* fináléja.⁹³ A kóruszsimfónia ősbemutatója május 7-én volt, a bécsi Theater am Kärntnertorban. A következő évben megtartott frankfurti ősbemutatón már 422 zenész és énekes vett részt.⁹⁴ Hogyan szerzett tudomást Beethoven az *An die Freude*-ről?

Mivel mind a világi, mind az egyházi hatalom rossz szemmel nézett a szabadkőművességre, a Thalia kiadó nem nevezte meg a költemény szerzőjét, és a komponista Körnerre is csak egy K betűvel utalt. A vers második kiadása csak azért jelenhetett meg (egy évvel később) a Neuwied Freymaurer-Zeitungban,⁹⁵ mert a Wied Hercegség nem állt közvetlenül a kölni választófejedelem irányítása alatt, és ezért liberális beállítottságú volt.⁹⁶ Az újság Beethoven lakhelyén, Bonnban is kapható volt, mivel kiadói a bonni illuminátusokhoz és az Olvasótársaság látogatóihoz tartoztak.⁹⁷ E személyek egyben tagjai voltak a neuwiedi szabadkőműves páholyoknak is, melynek Beethoven tanára, Christian Gottlob Neefe is tagja volt.⁹⁸ Beethoven élénk érdeklődést mutatott Schubart iránt.⁹⁹ Mindezek alapján bizonyos, hogy már 17-18 évesen tudott az *An die Freude* neuwiedbeli kiadásáról, de csak annak 1790-es hamburgi kiadásából tudta meg, hogy az általa is csodált Schiller a szerzője.

Beethoven szabadkőművességének megítélésével ugyanaz a helyzet, mint Schillerével. Semmilyen dokumentum szerint nem volt kőműves, és az általános vélemény szerint sem volt az. Vele is megtörtént, hogy valaki – történetesen Franz Gerhard Wegeler – megpróbálta őt beszervezni, de nem állt kötélnek.¹⁰⁰ Ugyanakkor Karl Holz, akit Beethoven írásban hatalmazott fel életrajzának megírására, kereken kijelentette, hogy „Beethoven szabadkőműves volt, de a későbbi években nem volt aktív”.¹⁰¹ Thayer szerint fiatalon belépett egy páholyba, de hallása elvesztése után elmaradt.¹⁰² Azonkívül Beethovennek is voltak egyéb, egyértelműen kőműves ihletésű művei.¹⁰³

Mivel a „pohárköszöntő” – sok más zeneszerzőhöz hasonlóan¹⁰⁴ – megragadta képzeletét, már 1792–1793-ban megfordult a fejében, hogy megzenésíti,¹⁰⁵ és tudomásunk van arról, hogy 1799-ben vázlatokat is készített a dalhoz.¹⁰⁶ Növendéke, a kőműves Ferdinand Ries,¹⁰⁷ 1803-ban nyolc dalt ajánlott a bonni Simrock-kiadónak, melyek között ott volt az *An die Freude* egyik feldolgozása is.¹⁰⁸ A kompozíciónak azonban nyoma veszett.¹⁰⁹ (Nikolaus Simrock – hasonlóan Ries-hez és Neeféhez –, az illuminátusok titkos társasága által 1781-ben megalapított *Minervalkirche Stagira* egyesületének tagja volt,¹¹⁰ csakúgy, mint a *Les frères courageux*-nak).

Jóllehet vázlatkönyve tanúsága szerint Beethoven 1812-ben újra foglalkoztatni kezdte a költemény megzenésítése,¹¹¹ a szimfónia fináléjának első vázlatai csak 1815-ből dokumentálhatók.¹¹² Mint egyik nyilatkozatából¹¹³ és jegyzeteiből kitűnik, fejében 1818 óta két szimfónia terve „küzdött egymással”.¹¹⁴ Az, amelyet londoni megrendelőjének szánt, hangszeres fináléval, és egy másik, amely Schiller költeményével, kórussal fejeződik be. Csakhogy ennek dallama – az *Artaria* nevű vázlatfüzet tanúsága szerint – még nem az „Örömtéma” volt, hanem egy $\frac{3}{8}$ -os tetraton „allemand” táncdallam.¹¹⁵

A harmadik szál magának az „Örömtémának” a vonala. De nem Schiller, hanem a szabadkőműves Gottfried August Bürger¹¹⁶ *A visszautasított szerelmes sóhaja* és *Viszontszerelem* című költeménye¹¹⁷ ihlette, melyet Bürger nagyjából akkor írt, amikor Schiller az *An die Freudén* dolgozott. A mű második részét képviselő *Gegenliebe* a szerelmi bánatban szenvedő sóvárgó ábrándozásáról szól, tehát a két mű „metszete” egy magasztos cél: itt egy személy viszontszerelete, a Szimfónia esetében pedig az Aranykor visszatérte utáni heves vágyakozás. Beethoven 1794–95-ben zenésítette meg,¹¹⁸ de csak halála után jelent meg. Az első költemény zenéje ugyanakkor – *mutatis mutandis* – a második vershez készített „örömdallam” recitativója, ami már előrevetítette a szimfónia-finálé recitativo-ária (majd kar) formáját is.

Beethoven a dallamot annyira jónak, fontosnak tartotta, hogy az 1808-as *Karfantáziában* újra feldolgozta. Szövegét Christoph Kuffner szerezte, aki ugyan nem volt szabadkőműves, de alapértékei hasonlóak a kőműves értékekhez: az élet harmóniája,

béke, öröm, boldogság, szerelem, erő. Azonkívül vannak benne kifejezetten kőműves jellegű részek is. A látszólag indokolatlanul beillesztett katonazenai rész (*Marcia*) mintha szintén az Aranykor eléréséhez szükséges harc illuminátus gondolatát jelenítené meg. Az „örömdallam” már ugyanabban a fennkölt-magasztos formában hangzott fel, mint a szimfónia-fináléban, melyet a szólisták-kórus-zenekar faktúra és variációs formarész szintén megelőlegezett. Ezt a művet követte 1810-ben a szabadkőműves Goethe *Mit einem gemalten Band* című versére megkomponált dal,¹¹⁹ mely ismét a szerelemről szólt. A nevezetes dallam most sem fenséges vagy ünnepélyes, hanem örömteli, táncos-játékos karakterben hangzott fel. A „pohárköszöntő” első sorát az „örömdallam” kezdetével Beethoven 1822 végén jegyezte fel először, „Finale” megjelöléssel, D-dúrban.

(*A Finálé jellemzése*) A variációs tétel 24 ütemes, ABB formájú; híres főtémája az emberiséget összekapcsoló és mélyen átélő Öröm szimbóluma. A tiszta diatóniában fogant, lapidáris dallam – mely folkloristáinkat a dudanótákra emlékeztette – a gregorián énekekhez hasonlóan „természetes” kis lépésekben halad.¹²⁰ Gyermekdalszerű egyszerűségével alkalmas volt arra, hogy az általa képviselt igazság egyszerűségét és természetességét sugallja, s azáltal is, hogy bárki képes könnyedén elénekelni, mindenkihez szólónak mutatja magát. Olyan zenei kijelentésnek látszott, amivel mindenki egyetérthet; egyben nyitott volt a legkülönbözőbb variációk irányába. Az egység megteremtésének küzdelmét 1823-as vázlataiban Beethoven még az énekes narrátorral is érzékeltetni akarta: „Próbálok énekelni nektek valamit, amit utánam énekelhettek”. Majd, miután elhangzott a főtéma: „Ha! Ez az! Megtaláltam! Ez aztán az öröm.”¹²¹ A dallam 12. ütemében nagy valószínűséggel nemcsak a dinamizálás kedvéért előlegezte meg a fizs-hangot, – és erősítette fel az azt megelőző hangokat –, hanem azért is, hogy ezáltal még inkább kiemelje a hozzá tartozó „testvér léssen minden ember” kijelentést.¹²²

A zeneköltő az Emberiség egyesülésének megjelenítéséhez bevonta az énekhangot is. A „részvételi demokrácia” érzékeltetéséhez az énekes szólisták kvartettjét, a tökéletes egység ábrázolásához pedig a kórust vette igénybe. Az utóbbit 1818-tól, a *Karszifőniától* tervezte.¹²³ Két korszak határa volt ez, amit Beethoven személyesített meg. *Egyfelől* ez volt az első szimfonikus kantáta. Az Emberiséget egyesítő Örömet szimbolizáló emblematisz főtémát először a zenekari basszus szólamai,¹²⁴ a 3. variációban pedig a teljes zenekar szólaltatja meg,¹²⁵ de igazi erejét csak az énekhangoktól nyeri el először a bariton-szólista, majd a négyszólamú vegyes kar előadásában. Wagner kimondja, hogy „Beethoven itt mintegy a hangszeres zene csődjét proklamálja, és bejelenti a kifejező énekes zene új korszakát”.¹²⁶ Wagner azonban nem annyira Beethovenról, inkább saját programjáról beszélt. Beethoven ugyanis továbbra is a hangszeres zenében érezte igazán otthon magát, és úgy érezte, hogy a nagy értékek kifejezésében őszintébb tudna lenni a hangszerek *visszafogottabb* kifejezőmódjával. Ez az oka annak, hogy véglegesen csak 1823-ban döntött a kórus alkalmazása mellett. De még az ősbemutató után is azt latolgatta, nem lenne-e jobb a kórusfinálé egy tisztán instrumentális zárótételre cserélni...¹²⁷

Az *Ode an die Freude* – mind szellemiségére, mind keletkezési körülményeire való tekintettel – azóta is szorosan összekapcsolódik a szabadkőművességgel.¹²⁸ Ezt bizonyítja (többek között) az is, hogy 1928-ban megalakult a *Beethoven az örök harmóniáért* nevű szabadkőműves egyesület.¹²⁹ Egy angol kritikus pedig 1837-ben úgy nyilatkozott, hogy az *Örömóda* „valójában egy szabadkőműves himnusz”.¹³⁰ Beethoven a világalakítás nemes feladatát – Schillerrel ellentétben, de magától értetődő határozottsággal – harci feladatként tüntette fel.¹³¹ Valószínűleg ez bátorította fel a párizsiakat a 19. században, hogy a dallamot „az emberiség *Marseillaise*-nek” nevezzék.¹³²

Meg kell viszont jegyezni, hogy Beethoven rendre kihagyta a Schiller által közvetített hőbortos társadalomátalakító elképzeléseket. Részben, mert nem elméleti fejtegetéseket akart megzenésíteni, de még inkább azért, mert az értékek és normák ilyen mértékű felforgatása puritán erkölcsével nem volt összeegyeztethető. Ezzel magyarázható, hogy a 24 strófából álló költeményből csak 9 strófát (1–5, 7–9, 12.) zenésített meg.¹³³ Azokat, amelyek az újra megkötött testvérségi „szerződésről”, az ideális barátságról és házasságról,¹³⁴ az élet természetadta élvezetéről és annak egyesítő erejéről, az erős személyiségek szabad kibontakozásáról, valamint a felszabadult emberiségnek a Teremtő és a Természet iránti rajongásáról szóltak. Ezek közül az első két versszak („Gyűlj ki, égi szikra lángja” és „Újra fonjuk szent kötésed”) hangzik fel a legtöbbször (hétszer), melyek dallama a variációs tétel fő témája. A főtéma viszont *egyrészt* más szövegek társaságában is felhangzik, – így az ideális barátságról és házasságról szóló 4. és 5. strófa, valamint az Öröm természeti eredetéről szóló 7. és 8. strófa dallamként –, *másrészt* szöveg nélkül, csak hangszeren is. Amikor először éneklí a bariton szólólista kórus-kísérettel, már négyszer hangzott el különféle hangszer-összeállításokkal. Ezeket egészíti ki a janicsár katonazenét követő 7. és a fugato formájú 8. variáció, melynek előképe ugyancsak megjelent a *Karfantáziában*. E strófákon kívül még a szabad és erős egyéniség szárnyalását megjelenítő 12. strófa került megzenésítésre, melyet a tenor szólólista énekel, továbbá az 1. strófát követő egyesülésre felszólító ref-rén, melyet a kórában a kórással ismételtetett meg.

Ha megpróbáljuk külön kezelni a „pohárköszöntő” művészi satnyaságát és az általa méltán magasztalt erkölcsi értékeket, megállapítható, hogy az utóbbiakat Beethoven a szakma által legnemesebbnek ítélt kontrapunktikus és harmóniai technikákkal igyekezett a legnagyobb magaslatra emelni. Joggal, hiszen azok – mint örök normák – támadhatatlanok. Folyvást törekedni kell megvalósításukra, de mindig csak úgy, hogy az igyekezet lehetőleg ne vezessen ellenkező eredményre. A lényeg a mérték. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy az *Örömóda* zenéje összehasonlíthatatlanul összetettebbnek mutatja be a világot, mint Schiller költeménye; nem beszélve a szimfónia egészéről. Nicholas Cook szavaival: „a nyugati zene repertoárjának törzset alkotó összes mű közül a *Kilencedik szimfónia* látszik az értékeket, a reményeket és a félelmeket leginkább visszaverő és fénytörő tükrök építményének azok számára, akik meg akarják érteni és magyarázni azokat. [...] [A szimfónia] Egymással szögesen ellentétes értelmezésekre ösztönzött bemutatójától mind a mai napig”¹³⁵

Ha ezért arra a kérdésre próbálunk feleletet adni, hogy a 940 ütemes szimfónia-tételben mi felelne meg leginkább Schiller ódájának, a legjobb indulattal csupán a tétel témáit és motívumait jelölhetnénk meg, melyek a rendkívül hosszú, 12 variációt tartalmazó tételnek pusztán nyersanyagát alkotják. Amíg Schiller ódája meglehetően egysíkú, és naiv, meseszerű képet fest az emberi együttélés lehetőségeiről,¹³⁶ addig a finálé – a polifóniával és a harmonizálással, a motívikus munkával és a karakterek ütköztetésével stb. – a maga korában a lehető legsokrétűbb ábrázolását nyújtotta az ember külső és belső feszültségeinek és harcainak. Egy szerencsés megfogalmazás szerint „a tétel egésze kétségbe vonja magának a dallamnak a mondanivalóját”. Beethoven szóbeli megnyilatkozásaiból nem tudhatjuk, mennyire adott hitelt egy ellentétek és ellentmondások nélküli, homogén és mozdulatlan világról – ha úgy tetszik: „a történelem végéről” – szóló elképzeléseknek. De ha valóban így gondolta-érezte volna, minden bizonnyal eseménytelen, érdektelen zenét írt volna.

(*Richard Wagner és az Örömoda*) Richard Wagner az 1830-as francia forradalom hatására – saját szavaival – „egy csapásra forradalmár lett”. Egyetemi tanulmányait félbehagyta, és „még a zenét is majdnem teljesen elhanyagolta”. Mint írta: „Sokáig lázas izgalomban voltam, és életemben először lettem figyelmes azon okokra, amelyek e megmozdulások mögött álltak, melyek számomra mint a meghaladott, régi és a remény-nyel teli, új közötti harcnak tűntek fel az emberiség vonatkozásában”.¹³⁷ Később így jellemezte akkori önmagát: „Hittem a forradalomban, valamint szükségszerűségében és feltartóztathatatlanságában. [...] Egyidejűleg hivatva éreztem magam arra, hogy megmutassam a szabadulás útját. Távoll állt tőlem a szándék, hogy meghatározzam azt az újat, melynek egy hazug világ romjaiból mint új *politikai* rendnek kell kinőnie. Annál jobban lelkesített a feladat, hogy meghatározzam azt a művészetet, amelynek egy hazug művészet romjain kell létrejönnie. Azt gondoltam, úgy tudok a leghatékonyabban hozzájárulni a forradalom tengerének az emberiség nyugodtan folydogáló folyamának medrében álló duzzasztóművéhez [sic], ha e művészetet mint az élet jövőjének profétikus tükrét az élet elé tartom”.¹³⁸

1849-ben megjelent *A forradalom* című pamfletjében Astraea drámai átváltozáson ment keresztül. A „pohárköszöntőben” még csendes, bájos leány, aki a Szeretet szövetségének varázskötésével foglalatzkodott, most a Forradalom Istennőjeként jelent meg. Íme *Göttin Revolution* dörgedelmes szavai, Wagner tolmácsolásában: „Mindennek, ami létezik, el kell pusztulnia. Ez a Természet örök törvénye, az élet feltétele, és én, az örök pusztító, a törvényt végrehajtom, és megteremtem az örökké fiatal életet.” Majd, részleteiben kifejtve:

„Az élet maga a törvény. És mivel a törvény nem a halottaknak, hanem az élőknek szól, és mivel élsz, és nincs senki, aki feletted áll, te magad vagy a törvény, a saját szabad akaratod az egyetlen legmagasabb törvény, és el fogom pusztítani a halál élet felett gyakorolt uralmát. [...] Pusztuljon el minden, ami elnyom téged, és szenvedést okoz neked, és e régi világ romjaiból egy új, soha nem sejtett, boldogsággal teli világ jön létre. Mostantól nincs gyűlölet, sem irigység, nincs neheztelés, sem ellenségeskedés köztetek, és mivel mindannyian testvérek vagytok, mivel ott éltek, fel kell ismernetek egymást, és szabadnak kell lennetek. Szabadnak az akaratban, szabadnak a cselekedetben, szabadnak az élvezetben; fel kell ismernetek az élet értékét. [...] Mostantól csak két nép létezik: az egyik, amely követ engem, a másik, amely ellenáll. Az egyiket a boldogsághoz vezetem, a másikra rálépek, és eltaposom, mert én vagyok a forradalom, én vagyok az örökké teremtő élet, én vagyok az egyetlen Isten, akit minden létező lényt felismer, átölel, elevenné és boldoggá tesz!”¹³⁹

Az 1848-as forradalom hatására Wagner a francia szocialisták és Ludwig Feuerbach műveivel kezdett foglalkozni, és szoros barátságot kötött az orosz forradalmi anarchistával, Mihail A. Bakunyinnal, aki a németországi állapotokkal foglalkozó egyik, 1842-ben kelt írományában kijelentette, hogy „a pusztítás szenvedélye teremtő szenvedély”.¹⁴⁰ 1849 májusának első napjaiban Wagner meghívta Bakunyint egyik zenekari próbájára, ahol megmutatta neki Beethoven IX. szimfóniáját.¹⁴¹ Bakunyinra nagy hatást tett a remekmű, és megegyeztek abban, hogy „még ha a forradalom mindent a földdel egyenlővé tesz is, a maguk részéről mindent meg fognak tenni, hogy *ezt* a művet megmentsek.” Talán a francia utópista anarchista, Sylvian Maréchal 50 évvel korábbi Kiáltványára utaltak: „Egyenlőség! Érte bármihez hozzájárulunk, és olyan pusztítást művelünk, hogy csak ezt az egyet tartsuk meg. Vesszen, ha kell, minden művészet, feltéve, hogy a valóságos egyenlőség megmarad nekünk!”¹⁴²

Bakunyin vezető szerepet játszott az 1849-es drezdai májusi felkelésben, pontosabban a barikádok porosz csapatokkal szembeni védelme szervezésében,¹⁴³ melyben az építész Gottfried Semper, a lapszerkesztő Ludwig Wittig, a fizikus Gustav Zeuner, sőt a szoprán énekesnő Wilhelmine Schröder-Devrient és Wagner is részt vett. Semper irányításával, aki a Dreasdner Kommunalgarde vezetője volt, barikádokat építettek az operaház mellett, melyet nyolc évvel korábban – ugyancsak Semper tervei szerint építettek meg.¹⁴⁴ Most viszont, amikor a porosz csapatok csapással fenyegették őket, úgy ítélték meg, hogy az operaház stratégiai szempontból kedvezőtlen helyen van, és úgy döntöttek, hogy a tereptárgyat felszámolják. Miután megkapták az engedélyt az ideiglenes kormánytól, május 6-án megbízták a Sophienkirche barikádparancsnokát az épület kiürítésével és leégetésével.¹⁴⁵

Wagner május 7. éjjelén a Kreuzkirche tornyában „forradalmi szolgálatban” volt. Feladata az volt, hogy figyelje és jelezze a porosz seregek mozgását. Mint később visszaemlékezett, éjjel 1 óra körül egy orvlövész lángba borította a régi opera épületét. A lángoló operaház látványa és a harangzúgás „élete egyik legkülönösebb élménye” volt. Ami eléggé hihetően hangzik, mert hat évvel korábban, 1843-ban, őt nevezték ki az operaház „szász királyi karnagyává”.

Másnap, miközben a forradalmárok lövöldözésének keresztútjében próbált keresztülvergődni a városban, az egyik felkelő, – aki szintén jelen volt a IX. szimfónia előadásán –, haladtában nevetve odakiáltotta Wagnernek: „Az öröm isteni szikráinak egyike éppen most gyújtotta fel a tüzcsapdát, és porig égette”. Wagner így kommentálta később a történeteket: „A pátosznak illetően megjelenése, mely oly váratlanul ért, a felhatalmazás és a felszabadítás különös érzésével töltött el.”¹⁴⁶

AZ ÖRÖMÓDA MINT AZ EU HIMNUSZA

A páneurópai mozgalom alapítója, Coudenhove-Kalergi osztrák-japán származású diplomata volt.¹⁴⁷ Először 1929-ben,¹⁴⁸ majd 1955-ben javasolta, hogy az *Örömódát* tegyék meg Európa himnuszává:¹⁴⁹ „Szeretném javasolni a IX. szimfóniát európai himnusként, de attól tartok, hogy a javaslattevéssel nem járok el helyesen, mivel személyesen kezdeményezem az európai nap elutasítása óta.¹⁵⁰ Tudnál tanácsot adni? Kim Mackay¹⁵¹ és Elile Roche csatlakozott a központi tanácshoz.”¹⁵² A javaslat „átment”, és a himnusz 1972-ben az Európatanács,¹⁵³ 1985-ben pedig – két évvel az EU megalakulása után – az EU hivatalos himnuszává vált.¹⁵⁴ Az embléma hivatalos értelme: *szabadság, béke és szolidaritás*. Az EP 2008-as döntése értelmében a himnuszt a parlament választások utáni megnyitásein és formális ülésein kell játszani.¹⁵⁵

Kalergi 1921-ben, Bécsben csatlakozott a *Humanitas* nevű szabadkőműves páholyhoz,¹⁵⁶ majd 1923-ban megalapította a Páneurópa Uniót azzal a céllal, hogy az felváltsa a „faji közösség német ideáját” az etnikailag heterogén és befogadó, valamint egységes kultúrájú európai „nemzettel”. Azzal a taktikai indoklással, hogy a gazdasági-politikai érdekközösséggel meg lehessen akadályozni egy újabb világháború kirobbanását, illetve hogy ki lehessen védeni Oroszország végső uralmát Európa felett.¹⁵⁷ 1924-ben vázolta fel az egységes Európa képét *Páneurópa* című kiáltványában. De a szabadkőműves újság lipcei kiadója, Carl Pilz, – az európai népek egymás iránti „nemzeti gyűlöletét” bírálva – már a 19. század végén kifejtette, hogy a „világtestvériség” álma „elérhetetlen marad, amíg a nemzeti gyűlölet megosztja a népeket”.¹⁵⁸

(*A Páneurópa Kiáltvány*) Coudenhove-Kalergi 1924-ben meghirdetett programja az európai egyesült nemzetek szervezete létrehozatalát célozta meg, mely *első* körben az Oroszország, az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger között elterülő területet, továbbá Izlandot és az európai országok gyarmatait foglalta volna magába; a *második* körben egy nagyobb Népszövetséget alkothatott volna Amerikával, Nagy-Britanniával, Oroszországgal és Kelet-Ázsiával.¹⁵⁹ A bárót az I. világháború megismétlődése megelőzésének nemes célja vezette abban a reményben, hogy „a páneurópai eszme győzedelmeskedni fog a sovíniszta pusztító politika minden korlátoltsága és embertelensége felett.”¹⁶⁰

A tudós gróf nem gondolt bele abba, hogy a diktatúra veszélyét az államok szuverenitásának felszámolásával nem lehet megszüntetni, mert a magasabb szinteken újra meg fog jelenni. És valóban: látható, hogy a saját alapszerződését is lépten-nyomon megszegő EU azért sürgeti a föderális átalakítást, hogy a felettük álló globális plutokraták legalább Európában létrehozassák totális diktatúrájukat. A szemlélet mélyén az a destruktív gondolat rejlik, hogy minden problémától meg lehet végleg szabadulni a problémát okozó elemek megsemmisítésével.¹⁶¹ A tudós gróf figyelmen kívül hagyta azt a filozófiai tételt is, amely szerint az Univerzum egyik alaptulajdonsága a mozgás, a változás, és a változások az azonos ontológiai szinteken lévő entitások között újra és újra egyenlőtlenségeket és feszültségeket keltenek, melyek kiegyenlítődesre törekszenek ugyan, de közben újabb és újabb egyenlőtlenségek és feszültségek jönnek létre.¹⁶²

A program a határok felszámolását cinikusan azzal indokolta meg, hogy „igazságos határok nincsenek”. Csakhogy ha nincs határ, nem határozható meg sem a földtulajdon, sem a törvények hatóköre, és mindegyik fél szabad kezét kap érdekeinek érvényesítéséhez. Ugyanakkor a sértett fél elveszti minden jogát a jogorvoslathoz. („Adóskönyvünk elenyésszen” – mondta a „pohárköszöntő” hibbant versalánya.¹⁶³) A *Kiáltvány* hasonló cinizmussal próbálta megnyugtatni az önmagukért, a családjukért és a nemzetükért aggódókat;¹⁶⁴ az utóbbiakat ráadásul „sovínisztákként” bélyegezte meg.¹⁶⁵ Ez az érvelés sem túl meggyőző: „Megvalósulása előtt minden nagy történelmi eseményt előítéletesen utópiának neveztek. A Páneurópa azonban nem utópia, mivel egyetlen természeti törvény sem áll megvalósulása útjában.”¹⁶⁶ (A „természeti törvények” váratlan felbukkanása csak a rousseau-i társadalomfelfogással magyarázható.)

A *Kiáltvány* leszögezte, hogy az „első páneurópaiak” „döntő küzdelme” „a napkereszt jegyében [zajlik], amely a felvilágosodás napját összekapcsolja a nemzetközi emberiség vörös keresztjével”.¹⁶⁷ „A felvilágosodás Napja” a szabadkőműves szimbólumrendszer egyik központi eleme. (Emlékszünk Mithrászra és a hit schilleri „napjára”.) A vörös kereszt nemzetközi jelképként való használata¹⁶⁸ pedig a szabadkőműves Jean Henri Dunant nevéhez kötődik.¹⁶⁹ A *Kiáltvány* a kőművesek által tisztelt személyekben jelölte meg a program előfutárait: „A Páneurópa-mozgalomnak meg kell valósítania, amit Komensky és Nietzsche megálmodott, Kant kigondolt, Bonaparte és Mazzini akart: az Európai Egyesült Államokat!”¹⁷⁰

(„*Gyakorlati idealizmus*”) *Praktischer Idealismus* című, 1926-ban kiadott könyvében Kalergi kifejtette, hogy „a mai rasszokat, kasztokat és előítéleteket le fogja győzni a tér és az idő”. „A távoli jövő embere hibrid lesz”, és „a népek sokszínűségét a személyiségek sokfélesége fogja felváltani”.¹⁷¹

Röviden jellemezte az elkülönült, jellemzően falusi társadalmak embertípusát, melynek olyan értelmi-érzelmi képességei, beállítódásai alakultak ki, amelyek a nyílt, városi társadalmakban már alkalmatlanoknak: szűkösen és merevnek bizonyultak; továbbá

a nyílt, jellemzően városi társadalmak típusát, mely már megtanulta, hogy a sajátján kívül másfajta mentalitások is léteznek, ami kiszélesítette látókörét, és biztosabbá tette ítéleteit. Mindezt az öröklődéstan fogalmi apparátusával ismertette. A *falusi* társadalom *endogám*. Leszármazottjait az állandóság szeretete és a hűség, a szűk látókör és az előítéletesség, az objektivitás hiánya és a macacsság, valamint a család szeretet és a kasztszellelem jellemzi. „Fizikailag, pszichológiailag és lelkileg többnyire hasonlóak egymáshoz”, és „nagyrészt átörökítik közös vonásaikat és törekvéseiket utódaikra”. A *városi* társadalom viszont *exogám*. „A vegyes fajú ember mindig különbözik szüleitől és őseitől; minden generáció az előző változata, akár az evolúció, akár a degeneráció értelmében.”¹⁷² *Egyrészt* jelleg-, ill. jellemtelenség (*Karakterlosigkeit*), hűtlenség és tiszteletlenség, akaratgyengeség és állhatatlanság, *másrészt* objektivitás és sokoldalúság, mentális mozgékonyosság, széles látókör és előítélet-mentesség jellemzi.

Mivel a falusi és a városi típust nem mentalitás szerint, hanem genetikailag tartotta különbözőnek, a városi típust az endogám és az exogám „génállomány” keverékeinek tartotta, amit úgy fejezett ki, hogy képviselői „kétlelkűek”: „A beltenyésztésű ember egy-, a kereszteződés (*hibrid*) többlelkű ember.”¹⁷³ Eddig úgy tűnik fel, hogy Európa, majd Eurázsia a homogenizálás révén elérkezik az abszolút demokráciához: „A jövő nemesembere nem lesz sem feudális, sem zsidó, sem polgári, sem proletár: szintetikus lesz. A mai értelemben vett rasszok és osztályok eltűnnek, a személyiségek megmaradnak.”¹⁷⁴

A fent ismertetett genetikai alapvetés vágányán azonban Kalergi arra a következtetésre jutott, hogy „a beltenyésztés és a keresztezés találkozása” (a feltételezett endogám és exogám „génkészlet”) két újabb – egy *még jobb* és egy *még rosszabb* – típust (fajtát, hibridet) hoz létre, attól függően, hogy a „találkozás” „szerencsés” vagy „szerencsétlen” csillagzat alatt megy végbe.¹⁷⁵ Eddig kifejtett nézetei alapján az emberiség az endogám és az exogám embertípus – spontán, vagy szervezett? – kereszteződése következtében „hibrid faj” lesz, egy alsó és egy felső „kicsúcsosodással”.

Ezzel a hagyományos osztályok helyébe a „hibrid” tömeg, valamint „felül” egy genetikailag szerencsésen kialakult elit, „alul” pedig a – szintén genetikailag és szerencsétlenül meghatározott – „degeneráltak” három osztálya lép.¹⁷⁶ A „véletlen nemesség” (*Zufallsadel*) alapján – talán ismét Platón után¹⁷⁷ – egyfajta *meritokráciára* gondolt: „A múlt nemesi társadalmja a mennyiségre épült: a feudális ősök számára; [...] A jövő nemessége a minőségen fog alapulni: a személyes értéken, személyes tökéletességen; a test, a lélek, a szellem tökéletességén.”¹⁷⁸ És tovább: „Az emberi tökéletesség természetes hierarchiája átveszi a feudalizmus és a kapitalizmus mesterséges hierarchiájának helyét.”¹⁷⁹ A párkapcsolatok „választottak” és „kényszerűek” lesznek, és három fajtájuk lesz: „alsóbbrendű és közepes szabad szerelem” és „szabad házasság”. Így „a jövő nemességének új fajtája nem az emberi kasztképződés mesterséges normáiból, hanem az erotikus eugenetika isteni törvényeiből fog eredni.”¹⁸⁰ A tudós gróf csak azt nem árulja el, hogy ezt a spontán folyamatot miért utópiaként adja elő. Ha ugyanis nem várhatók állami intézkedések, a leírtak pusztán jóslatok, melyek vagy beválnak, vagy sem.

Az eugenezist persze nem Kalergi találta fel, hanem Francis Galton, a 19. század második felében. Csakhogy ő – és követői – nem a civilizációs készségek, a mentalitások, hanem a pszichológia, az érzékelési és észlelési készségeken alapuló intelligencia öröklésének törvényszerűségeivel foglalkozott, és állította, hogy az emberek felmenőiktől öröklik intelligenciájukat. Lothrop Stoddard – aki ugyancsak az intelligencia „kemény” öröklésében hitt¹⁸¹ – egyáltalán nem volt ilyen optimista.

Arra figyelmeztetett, hogy az örökös *underman*-létre ítélt „értéktelenek” tömegét egyre nagyobb irigység és gyűlölet fogja hatalmába keríteni a *superman*-ek és az államforma, vagy a civilizáció egésze iránt. Ugyanakkor azt is érzi, hogy képtelen áttekinteni és eredményesen befolyásolni a rendkívül bonyolulttá vált rendszert és intézményeit. Ösztönösen arra törekszik, hogy mind gondolatilag, mind a valóságban leegyszerűsítse a viszonyokat, hogy bánni tudjon velük, vagy fellázad ellene, és válogatás nélkül pusztítani kezdi a civilizáció keze ügyébe eső elemeit.¹⁸²

Ennek fényében Kalergi utópiája valójában *disztópia*. Amíg a tudós gróf abban, hogy „a mesterséges hierarchia helyét az emberi tökéletesség hierarchiája veszi át”, a Paradicsom visszatértét látta, addig Stoddard kimondja: „Most, hogy maga a természet bélyegzi az *undermant* gyógyíthatatlan alsóbbrendűvé, az *underman* a felsőbbrendűség iránti gyűlöletében nem ismer határt”.¹⁸³ Bizonyos körök ráadásul a háttérből tüzelik a tájékozatlan és félrevezetett embereket a cselekvésre. Kalergi nem lehetett annyira naiv, hogy ne tudja, a „nemesfajúak” és az „alacsonyabb rendűek” nem élhetnek egymással békében. Hacsak nem feltételezzük, hogy ismét bekövetkezik a *superman*-ek újabb totális parancsuralma...

A várható demográfiai változások *másik* dimenziója a keresztezések kiterjedése és mérete, amiről Kalergi így ír: „A jövő eurázsiai-negroid faja, (sic!) amely külsőleg hasonlít az ókori egyiptomira, a népek sokféleségét a személyiségek sokféleségével fogja felváltani.¹⁸⁴ A *Kiáltványban* még „csak” arról írt, hogy Európának a második körben Amerikával és Kelet-Ázsiával kellene uniót alkotnia, most viszont Afrika is megjelent. Ezzel kapcsolatban már nem feszegette az endogám-exogám csoportok kereszteződésének kérdését. Ha nem is mondta ki, nyilvánvaló, hogy a határok kinyitását követően várható népvándorlással az egymástól igen távol álló *kultúrák* tömeges „kereszteződése” kerül előtérbe. Ez már egy új, visszafordíthatatlan paradigmát jelent, mely az Emberiség „csontjaiba” hatol.

A szerző az orosz nép fajtakeveredését hozta követendő példának, és ebben a vonatkozásban is azt állította, hogy a keveredés eredménye a „többlelkű” ember lesz: „A jövő bolygó-emberének [sic!] előfutára a modern Európában az orosz mint szláv–tatár–finn keverék. Mivel az összes európai nép közül a legkevesebb fajú nép, széles, gazdag, mindent átfogó lélekkel rendelkező, tipikus többlelkű ember (*Mehrseelenmensch*).”¹⁸⁵ A valóság ezzel szemben az, hogy az emberek – akár tudatosodott bennük, akár nem –, arra vágnak, hogy legyen egy olyan közvetlen környezetük, amely a „sajátjuk” – ez a családjuk és a lakókörnyezetük, valamint a munkahelyük –, amelyben megbízhatnak, és amire feltétlenül számíthatnak, és amihez sok-sok nagyon erős szálra – kapcsolatra, élményre, emlékre, röviden: „gyökerekre” – van szükség. Különben pszichopatává válnak.

Kalergi halála után a *disztópia* megvalósítását – a jövő jellemet és szellemet egyesítő főnemessége (*Hochadel*) helyett¹⁸⁶ – a nemzetközi plutokraták maguk vették a kezükbe, és – hogy még életükben élvezhessék gyümölcsét – antidemokratikus és ellentmondást nem tűrő, energikus megvalósításába kezdtek oly módon, hogy a kibocsátásra kijelölt kontinensek lakosságának odaigérték Európát a maga jólétével együtt; az EU jogászainak segédletével létrehozták a jogi- és a média segítségével az erkölcsi környezetet a bevándorlásra, és hatalmas összegekkel támogatják a folyamat logisztikáját. Holott tudható volt, hogy az idegen kultúrák tömeges befogadása minden résztvevő számára kulturális sokkhatáshoz vezet. Ráadásul már évtizedek óta hergelik a kisebbségeket a többségi társadalmak ellen, ami szintén elárulja, hogy nem a béke, hanem a háború, az anarchia a cél. A gyökértelessé vált áldozatok orvosolhatatlan identitászavarral küzdenek, akik pedig még úgy érzik, hogy még megvannak a gyökereik, folyamatosan

harcolnak azért, hogy a számukra ellenséges környezetben megőrizhessék, ami újabb és újabb törésvonalakhoz, enklávékhoz és polgárháborús állapotokhoz vezet. A folyamat tekintet nélküli erőltetése is arra utal, hogy ez is a cél.

Kalergi a Hésziodosztól Rousseau-ig nyomon követhető aranykor képzetéből indult ki,¹⁸⁷ és kijelentette: az emberek, akik az ezüst stb. korokban a kényszerű munka miatt „megcsúnyultak”, a „jövő Paradicsomában” újra „megszépülnek”.¹⁸⁸ Taktikai okokból a hatalomból részt kínált fel a szocialistáknak: „A szocializmus, amely a nemesség felszámolásával, [és] az emberiség nivellálásával kezdődött, a nemesség megnemesítésében [és] az emberiség differenciálódásában fog kicsúcsosodni. Ebben, a társadalmi eugenikában rejlik legszebb történelmi küldetése.”¹⁸⁹ A nemességen belül „a jobb jövő garanciájaként az erkölcsileg magas rusztikus nemesség [*Rustikaladel*] egy kis maradéka és a forradalmi értelmiség egy kis csapata megmarad.”¹⁹⁰

Míndezt kiegészíti az állam anarchikus tagadásával: „A kulturális spirál görbéje, amely a múlt Paradicsomából a jövő Paradicsomába vezet, a következő kettős irányt veszi: természetes anarchia → túlnépesedés → kényszerítő állapot → etika → kulturális anarchia”. „Az állam küldetése, hogy feleslegessé tegye magát az etika előmozdításával, hogy végül anarchiához vezessen. A munka küldetése, hogy feleslegessé tegye magát a technológia általánossá tételével, hogy végül a szabadidő felé tereljen.”¹⁹¹ Ugyanakkor azt is írta: „Az embernek ahhoz, hogy [céljához] érjen, ki kell alakítania a kényszerítő államot az etika előmozdítása érdekében; a kényszerszermunka fejlesztése érdekében, a technológia előmozdítása érdekében. (Emlékszünk Weishaupt véleményére: „a despotizmus fogja megkönnyíteni a szabadsághoz vezető utat”.) A szabadkőművesek természetesen Kalergi elképzelésétől várták tervük megvalósulását.¹⁹² Ő az ellenvéleményeket azzal szerelte le, hogy „minden nagy történelmi esemény utópiaként indult, és valóságként végezte”.¹⁹³

(*Vissza az Örömdához*) Az Európa Tanács elé vitt javaslat szerint az EU himnuszának az *Örömdá* „előjátékának”¹⁹⁴ kellene lennie, „tekintettel arra, hogy egy olyan mű kiválasztása helyénvaló, amely reprezentálja az európai zsenialitást (*Genius*), és amelynek használata az európai rendezvényeken már hagyományossá vált”.¹⁹⁵ Voltaképp az történt, hogy az Európa Tanács az Örömdát az EU művészeti alkotmányává avatta, és Beethoven zsenialitásával próbálta legitimálni utópiáját.¹⁹⁶ Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy (mint láttuk) Schiller később visszavonta művét, és Beethoven az utópia finalizmusát a szimfónia többi részével semlegesítette, és egyedül az alapértékek iránti hódolatát tartotta meg. Még kevésbé járultak volna hozzá mindahhoz, amit Kalergi és a rejtőzködő háttérhatalom a maga „boszorkánykonyhájában” kifőzött: a fajtak alattomos összekeveréséhez és az emberi lényeg felszámolásához.

Különbön is, ha az *Örömdá* eredeti koncepcióját vesszük alapul, annak az ENSZ himnuszának kellene lennie (lehetőleg persze úgy, hogy valóban képviselje a glóbusz lakosságát). Ezért nyilatkozta Heller Ágnes egy alkalommal, hogy „az európai himnusz a *Kilencedik szimfónia* halálát jelenti”.¹⁹⁷ És mi az, hogy az Örömdá „az európai zsenialitást képviseli”? Más kontinensek nem zseniálisak? A globalisták, akik abban reménykedtek, hogy a disztíngválásra képtelen emberek Beethoven nimbusza alapján fogják elfogadni Schiller hamis vagy hazug társadalomképét, most a maguk ásta verembe estek, mivel Beethoven férfi volt és „fehér”, ami – legalábbis a legújabb brosúra szerint – önmagában alkalmatlanná teszi arra, hogy az univerzalitást képviselje. Átmenetileg „javíthatja” a helyzetet, hogy folyamatosan zajlik

Európa más kontinensekről való betelepítése, miáltal tovább gyengül az európai identitás. Ha viszont idővel kialakulna az új európai identitás, ismét „romlana” a helyzet... Jó hír viszont, hogy Beethoven művét a NATO brüsszeli új épületének felavatásakor, 2002. május 25-én, majd a G20-ak találkozóján, – melynek témája „a behálózott világ alakítása” volt – 2017. július 8-án, Hamburgban, ugyancsak előadták.¹⁹⁸

Előfordult az is, hogy az „Örömdallamra” olyan országokban is ráruházták a nemzeti himnusz szerepét, amelyekben annak semmilyen nemzeti hagyománya, vonatkozása nem volt. 1975-ben, – négy évvel azután, hogy Rodéziát fehér többségű kisebbségi kormánya (a Brit nemzetközösség és az ENSZ tiltakozása ellenére) köztársasággá kiáltotta ki, és két évvel azután, hogy az Örömóda az Európa Tanács himnuszává vált –, Rodézia új himnusza dallamának tették meg.¹⁹⁹ Megjegyzendő, hogy Rodézia miniszterelnöke Ian Douglas Smith,²⁰⁰ a Selukwei Szabadkőműves Páholy alapítója volt.²⁰¹

CLARKE ROSS-PARKER: A SONG OF JOY

Az öt akkor legdivatosabb angol dalszövegíró egyike, Clarke Ross-Parker,²⁰² 1969-ben új szöveget írt az „örömdallamhoz”, melynek egy argentin zeneszerző, Waldo de los Ríos²⁰³ elkészítette könnyűzenei feldolgozását „Az öröm dala” (ang. *A Song of Joy*) címmel.²⁰⁴ Egy spanyol színész és rock-énekes, Miguel Ríos, lefordította spanyolra, majd elénekelte.

A feldolgozás célja nyilván az volt, hogy azokkal is megismertesse Schiller amúgy is vázlatos költeményének tovább egyszerűsített tartalmát, akiknek az életéből a szimfonikus zene teljesen kimaradt. A dal alanya minden „testvérét” felszólítja, hogy vele együtt énekelje „az Emberiség dalát”, mely „a szabadság örömének dala”, mely „a békéért szól”, és azért, hogy az emberek szeressék és értsék meg egymást, és senki sem érezze magát egyedül. Ennek napja bizonyosan fel fog virradni, amikor az emberek szíve „tiszt” és „szabad” lesz, és „az emberek ismét testvérek lesznek”, ami az Emberiség örök dicsőségére válik. Az angol nyelvű címadás, mely majdnem azonos az *Örömóda* angol elnevezésével (*Ode to Joy*) világosan utal Schiller „pohárköszöntő”-jére. A spanyol szöveg az utópiát „egy új napról szóló álomnak” nevezi.

A dal videóklipse színpadának hátterében, középen, egy lámpasorokból kirakott ajtó áll, felette a legfontosabb szabadkőműves szimbólumok egyike, az Isten vagy a Gondviselés egyenlő oldalú háromszögbe foglalt, mindenlátó szemével, mely így együtt a szabadkőműves oltár középső részének pontos mása.²⁰⁵ A kép jobb felső sarkában pedig a „ragyogó csillag” látható; „mely a Napra utal, mely megvilágítja a Földet tündöklő sugaraival, áldását osztva az emberiségnek nagy általánosságban, fényt és életet adva az összes dolgoknak alant”.²⁰⁶

A másik cél az lehetett, hogy a szimfonikus koncertekre nem járóknak esélyt adjanak arra, hogy a popdalban mégis találkozzanak a tétel „eredeti” hangzásával, és ha legközelebb meghallják, a mű kifejthesse teljes hatását. A szimfonikus zenekar és énekkar bemutatásával azt is jelezni akarták, hogy abban olyasmiről van szó, amit a művelt világ a legnagyobb értékek egyikeként tart számon. E célból – és hogy tetszetősebb legyen a felvétel – a hangtechnikus rámontírozta a felvételekre a dallam eredeti harmonizálását és a mű több részletét. A dallamot Ríos kétszer egyedül, kétszer egyes karral énekli, és kétszer csak zenekar adja elő A-, D-, G-, B-, majd D-dúrban. Köztük a 7. variáció egy részletét, mely a törököktől átvett janicsárzenét idézi, és amelynek alkalmazása – mint

ismeretes – akkoriban kiváltotta a kényesebb ízlésű zeneszerző-kortársak ellenszenvét. Az ismertetések „szimfonikus rock”-nak nevezik, de a rockhoz ezen kívül semmi köze sincsen.

A kimódolt fércmű 1970-ben állítólag listavezető volt Ausztráliában, Kanadában, Németországban, Svájcban; az USA-ban pedig az *easy listening* kategóriában.²⁰⁷ Úgy mondják, Németországban a mindenkori legsikeresebb „pop himnusz” volt.²⁰⁸ A kislemez több mint 4 millió példányban kelt el a világon.²⁰⁹ A dal az USA poplistáján a 14.,²¹⁰ a UK-ban a 16.²¹¹ helyet foglalta el. M. Ríos csodálatosan induló pályáját derékba törte egy börtönbüntetés, melyet tiltott hasis birtoklásért róttak ki rá.²¹² De csak azért, mert még nem jött el a Második Aranykor.

DE LISLE: MARSEILLAISE

Közismert, hogy a Marsziliai ének szövegét és dallamát a francia rajnai hadsereg kapitánya, Claude Joseph Rouget de Lisle szerezte, akit Strasbourg akkori polgármestere, Philippe-Frédéric de Dietrich báró²¹³ kért fel 1792. április 25-én, hogy írjon egy dalt, mellyel önkénteseket lehet toborozni az ország védelmére az egész országból.²¹⁴ A felkérés azért történt, mert az első nemzetközi koalíció seregei – azzal a céllal, hogy legalábbis megállítsák az 1789-ben kirobbant forradalmat a francia határnál – behatoltak az országba, a francia kormány pedig 1792. április 20-án hadat üzent Ausztriának.

A dal szövege részben a szent Szabadsághoz, részben a Hazaszeretet istenségéhez, részben a francia polgárokhoz és katonákhoz szól, és szorosan összefonódott benne – és persze a történelmi szituációban – a társadalmi átalakítás vágya a honvédelem feladatával. Sőt, már felmerült benne a „szent világszabadság” (Petőfi, 1846) gondolatának elterjesztése is. A franciákat arra buzdította, hogy harcoljanak a francia zsarnokok és árulók ellen, akik rabszolgává akarják tenni a franciákat, az ellenállókat pedig a fiaikkal együtt le akarják vágni; továbbá az összeesküvő királyok és az idegen – konkrétan porosz és osztrák – csapatok ellen, amelyek át akarják venni az ország vezetését. Arra kérte őket, hogy hazaszeretetük és bosszúvágyuk vezérelje őket, a Szabadságot pedig arra, hogy segítse őket harcukban. Egy később hozzátoldott strófa megjövendölte, hogy gyermekeik áldani fogják őket haló poraikban. 1992-ben több mint száz prominens polgár kérte a himnusznak a francia mezők „tisztátalan” porosz vérrel való elárasztásáról szóló vízió törlését a dalból, de nem jártak sikerrel.²¹⁵ A folyamatosság érzékeltetésére emlékeztetem az Olvasót, hogy a bonni diákság 1810 körül úgy is énekelte, hogy ahhoz szöveggént Schiller *Az Örömhöz* versét használta fel.

Mivel a forradalmi dalok tipikus használati módja a tömeges egyszólamú (*uniszónó*) ének és a menetelés volt, természetes, hogy tempójuk, ritmusuk, faktúrájuk lényegében a korabeli reguláris hadseregek menetdalának stílusát vette át. Megörökölték absztrakt, sematikus közösségképét is, mely – a közös célra irányuló közös cselekvés lenyomataként – a résztvevők közösségbe olvadásának analógiája volt. Szövegeik és dallamaik – melyek egyike-másika a ritmus és a dallam szuggesztív kombinációja volt – szorosan hozzátapadt a tüntetések lelkesült, elragadtatott hangulatához. Szövegeikben sok volt az aktív ige, lendületes dallamaik nagy ambitust fogtak át, és jellemzően *forte* vagy *fortissimo* hangerővel énekeltek őket. Résztvevőik „fegyvernek” – a politikai és alkalmanként a fizikai harc fegyverének – tekintették, ami már-már a munkadalokhoz tette őket hasonlónak.²¹⁶

Legjobb példáikat azonban – és ezek közé tartozik a *Marseillaise* is – a „hősi” és a személyes líra dialektikája teszi legalábbis kétdimenzióssá. A fő mondanivalót képviselő „hősi” hangvételt a trombitaszignálokat és a csatakiáltásokat utánzó hol felfelé, hol lefelé lendülő tört hármasok (ún. „szuronytémák”) képviselik, melyek között – logikusnak ható kontrasztként – újra és újra ellágyulásra hajló, de soha el nem lágyuló – reflektív, líraibb részek vannak, melyeket a műzenében már megszokott harmóniaváltások színezenek.²¹⁷ Önmagában véve, a dal éppen ezért harci dal volt, ami abban is megnyilvánult, hogy az aktív, agresszív, pontozott indulóritmus vasmarka ezeket a líraibb részeket is ellenőrzése alatt tartotta. Bár himnusként tartják számon, és akként is használják, valódi himnusszá elsősorban programadó szövege, ismertsége és patetikus utolsó 6 üteme révén vált. Július 30-án, miután az önkéntesek megérkeztek Párizsba, és a Marseille-i Nemzeti Gárda a saját dalává avatta, adták neki „*a marseille-i önkéntesek indulója*” (tehát nem „himnusz”) címet.²¹⁸

(*A szabadkőműves szál*) Még kevesebben tudják, hogy a protestáns nevelésben részesült Dietrich báró *Omarius* álnéven a Burgundiai Skótrítusú Nagypáholý *Tisztalelkűség* (*Candeur*) nevű páholýának tagja volt. Más strasbourgi szabadkőművesekhez hasonlóan az illuminátusok tagja is volt,²¹⁹ aki „magáévá tette a tudományok és a technika fejlődése, az emberek vallásra és származásra való tekintet nélküli egyenlősége, valamint a népek közötti megértés és béke eszméjét”.²²⁰ Miután zenei képzésben is részesült, ő maga mutatta be a dalt a Strasbourgi Helyőrség tiszteletére rendezett vacsorán, április 26-én, felesége csembalókíséretével.

Választása nem véletlenül esett de Lisle kapitányra.²²¹ Tudta, hogy jó zenész, és azt is tudta, hogy szabadkőműves. Jó kapcsolatokat bizonyítja, hogy a *Marseillaise*-en kívül más alkalmakkor más dalokat is rendelt tőle. De Lisle-ről azt is kell tudni, hogy a *Les Frères Discrets*, *Orient de Charleville* nevű páholýhoz tartozott. Családjának néhány tagja pedig a *L'Intimité*, *Orient de Niort* páholý tagja volt. Beavatása után megkapta a *compagnion* rangot, majd, néhány hónappal később, 1782-ben, a *maître* rangra emelkedett.²²²

De Lisle felettese, François Christophe Kellerman tábornok maga is szabadkőműves volt. Ő parancsnokolta a forradalmi sereget, és ő volt az, aki közölte beosztottjával, hogy Saint Etienne-ben estély lesz. Közölte vele, hogy Dietrichék rajonganak a költészetért. Majd így folytatta: „Nagy öröömre szolgálna, ha mint fiatal tiszt Ön is ott lenne. Nem tudna meglepni bennünket egy egészen új zeneszámmal (*morceau inédit*)?”²²³ A bemutatott és elfogadott kottába a polgármester felesége itt-ott belejavított, majd egy-egy példányát elküldte Alsace-ba (Elzász) és Bâle-ba (Bázel). Nem tudni, hogy annak idején ő is tagja volt-e a szervezet női részlegének, de azt igen, hogy 1800 után igen, és azt is, hogy 1805-ben, amikor a Francs-Chevaliers párizsi páholýa Strasbourgba költözött, már ő volt annak főmester-asszonya (*Grande Maîtresse*).

Több szabadkőműves páholý megírta a maga *Marseillaise*-változatát.²²⁴ A legrégebbi talán, amelyet *A bölcsesség tekintélyes páholýának*²²⁵ „testvére”, Victor-Joseph Etienne írt és énekelt 1792-ben, a Francia Köztársaság első évének Szent Iván éjszakáján. A dal a segédekhez és a mesterekhez: „a fény gyermekeihez” szól, lelkesítvén őket, hogy egy nap alatt többet fognak tenni, mint a „profánok” egész életük alatt. A dal üdvözölte a Szabadság és az Egyenlőség megszületését „az erényes példák alapján”.

„Kedves filozófiánk Mindenhol jelt adott. Kezünk felemelte a lámpást,²²⁶ Melynek ragyogása a hazát vezette. [...] Órizd a szent tüzet, Ahogy a római szüzek tették, Ahogyan láttuk, mint szentelték fel Az emberi jogokról való gondoskodásban. [...] Az Egyetemes Köztársaság Csak a szabadkőművesek temploma. Megismerték a modellt Szimbolikus

Leckéikben. [...] A kőművesek lángoló Polgári otthont hordanak szívükben. A büszke palota összeomlik. [...] Hamarosan eltűnnek a királyok Mindkét féltekén; Az egész emberi faj Csak a törvények Mesterére vágyik. [...] Mi most alkotmányunkat törvénybe iktatjuk, És erényeinek példája Az engedelmességet élvezetessé teszi.” A refrén a fegyverkezésre s az ágyúk megtöltésére hív fel, „hogy a pokol tüze dörögjön bennük”.

A többi változat is a „kőműves szeretetről” énekelt, miközben a kőművesek ellenfeleit „gonoszknak” és „árulóknak”, „csalóknak” és „megtévesztőnek”, „hazugnak” és „mocskos szájúnak”, valamint „sötét összeesküvők fanatikus hordájának” nevezte. „Hosszú száműzetésről” énekeltek, és gyűlöletre, valamint gyilkosságra szólítottak fel: „Le kell vágni az ördögfajzatokat, és bosszút kell állni rajtuk”. Delalande „testvér” arról énekelt, hogy „az egyenlőség sikolyai hangzanak fel”, majd kijelentette: „Lássátok, elérkeztek az idők, melyeket fényeitek előkészítettek.” Miután megesküdték, hogy „az ellenséget minden országban üldözni fogják”, hozzátették: „Ez erényes üldözés”.²²⁷ A *Marseillaise de la Paix* így szól: „A világ minden pontján Kihirdetjük a testvériséget, A békét, a szeretetet és a szabadságot; Mindörökre megtiltjuk a háborút. Remélem, minden profánnak kinyújtjuk kezünk. Egy napon az emberi nem Egy szövetséget alkot.” Refrén: „Az igazság Megszabadítja az emberiséget az igától.”

(*A párizsi kommün idején*) 79 évvel a *Marseillaise* bemutatása után, 1871. április 29-én, reggel 9 órakor a l’Hôtel-de-Ville-ben, a párizsi kommün²²⁸ és a szabadkőművesek küldöttsége tárgyalást folytatott egymással. Amikor kijöttek a szállodából, a lépcsőzeten elhelyeztek egy fehér zászlót „Szeressük egymást!” felirattal. A következő kiáltások hangzottak el: „Éljen a Kommün!” „Éljen a szabadkőművesség!” „Éljen az Egyetemleges Köztársaság!” A kommün egyik tagja, Félix Pyat, rögzítette, hogy szabadkőműves „testvéreik”, „a nagy haza, az egyetemes haza” polgárai is magukénak vallják a Szabadság, az Egyenlőség és a Testvériség elveit, ők pedig „a Szív kiáltványát” hirdetik a törvényes- és az „egyetemes béke” jegyében.

Elhatározták, hogy egy fegyvertelen küldöttséget küldenek közösen Versailles-ba. Beslay polgár, a párizsi kommün, egyben a francia szabadkőművesség elöljárója, üdvözölte a tervet, és így szól: „Polgárok, testvérek! Engedjétek meg, hogy egyikőtöket átöleljem testvéri öleléssel.”²²⁹ Ezzel átkarolta a közelében álló egyik kőművest, majd a felhangzó tapsviharban „Éljen a Kommün!” és „Éljen a Köztársaság!” felkiáltások hangzottak el. Egy kőműves, kezében zászlóval, ezeket mondta: „Az a megtiszteltetés ért, hogy Párizs sáncaira felhelyezzem az 1790 óta fennálló Kitarítás első transzparensét. Ekkor hangzott fel a *Marseillaise*. Léo Meillet állampolgár pedig e szavakkal fordult a jelenlévőkhöz: „Most hallották az egyetlen zenét, melyet a végleges békéig fogunk hallgatni.”²³⁰

A *Marseillaise* ugyancsak 1871-ben, Julie Velten Favre asszony szövegével, a párizsi kommün *Nemzeti Himnusza* lett. A dal közli a francia néppel, hogy eljött a harc ideje. A népet 1789 folytatására és a szabadság kivívására, a jogtalanság és a rabszolgaság megszüntetésére, és egy uralkodó, király nélküli rendszer megeremtésére hívja fel, melyben a lakosság és a munkásság gazdasági elnyomása és gyilkolása véget ér. J. V. Favre francia filozófus és liberális tanítónő volt.²³¹ Lutheránus családban nőtt fel, és sorsfordító hatással volt rá az 1848-as forradalom. Hitvallása a nemek egyenjogúsága és az *univerzális moralitás* volt, amely szerint az embernek elsősorban „erkölcsi lénynek” kell lennie, és csak másodsorban kell lojálisnak lennie családjához és országához. Végezetül érdemes André Chénier²³² szövegét bemutatni – címe *A béke Marseillaise-e* –, mely már az *Imagine* felleljáró idealizmusát előlegezte meg:

„Lehet, hogy jön az egyetemes hazáról A béke álom-napja, A kedves béke napja. Fent a megváltó ágacska. A határok felé hallgatózunk, A népek kinyújtják kezeiket, Kiáltva: »Nincsenek többé katonák«. Egyesülünk, mindannyian testvérek vagyunk.” Refr.: „Nincsenek többé fegyverek. Állampolgárok, Törjétek szét ágyúitokat! Énekelj, énekeljük. És a béke megtermékenyíti földjeinket.”²²³³

Karl Marx tisztában volt a szabadkőművesek kiemelkedő szerepével ezekben a folyamatokban. Viszont *egyrészt* elhatárolta tőlük a kommunistákat, *másrészt* nehezményezte, hogy eredményeiket sokan a szabadkőműveseknek tulajdonítják. Mint írta, a párizsi kommun a világ logikája szerint „éppúgy a szabadkőművesek összeesküvése lehetett, mert egyéni részarányuk korántsem volt kicsi. Tényleg nem lennék meglepve, ha a pápa őket okolná az egész felkelésért. De próbáljunk más magyarázatot találni. A párizsi felkelést a párizsi munkások hajtották végre.”²²³⁴

POTTIER: INTERNACIONÁLÉ

Az *Internacionálé* egyik szülője a *Marseillaise* volt, ugyanis az 1871-es párizsi kommun városi tanácsának egykori szabadkőműves tagja, Eugène Pottier, a kommun bukása után, júniusban – de már New York-i száműzetésében – *Interancionálé* címmel új szöveget költött a már rendkívül népszerű dal dallamára. A dal másik „szülője” Pierre Degeyter volt, akit párttársa, Gustave Delory,²³⁵ 17 évvel később, 1888-ban, arra kért, hogy a verset zenésítse meg, amit Degeyter meg is tett.²³⁶ A figyelmesebb vizsgálat alapján látható, hogy a dal szövege az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának*, a forradalmár François-Noël Babeuf²³⁷ és a szabadkőműves Sylvian Maréchal szövegeinek felhasználásából készült.²³⁸

Az állam elnyomó állam, mert az adó a gazdagokat nem sújtja.²³⁹ A szegényeket viszont, akiket a jog nem véd, kisémmizi.²⁴⁰ A jog tehát nem igazságos, és ezért új törvényekre van szükség.²⁴¹ A népek, mely teljesen meg van fosztva a hatalomtól, magához kell azt ragadnia.²⁴² Nem mindent, csak a jussát akarja.²⁴³ Nem lesz lopás, és az elnyomottak lelke kikerül börtönéből. Az Értelme dübörög a tűzhányó kráterében, mely kitörésre kész. Mivel a királyok felbőszítették a népet, küszöbön áll a világ alapjainak megváltozása.²⁴⁴ A dal alanya is arra szólítja fel a börtönökben sorvadozó, vagy rabszolgává tett, elátkozott éhezőket: a gyári munkásokat és a parasztokat, hogy egyszer s mindenkorra változtassák meg alapjaiban a világot.²⁴⁵ Más szóval: töröljék el a múltat (*tabula rasa*),²⁴⁶ és rendeljék el a közös üdvözülést, aminek eredményeképp az emberi faj „nemzetközi” lesz.²⁴⁷ Nem lesznek sem minde nekfelett álló megváltók, sem istenek, sem császárok,²⁴⁸ sem előljárók (néptribunok), sem gazdag bánya- és vasúttulajdonosok, hanem Egyenlőség lesz,²⁴⁹ melyben a jogok és kötelességek szorosan összetartoznak.²⁵⁰ A megoldás: *harc* a zsarnokokkal, a kannibálokkal,²⁵¹ a hollókkal és a keselyűkkel,²⁵² viszont *béke* a nép sorai között. A felkelőknek csapást kell mérniük az ellenfél seregeire, melyek tábornokait, ha nem hódolnak be, kíméletlenül le fogják lőni.²⁵³ Ez lesz az utolsó küzdelem.²⁵⁴ Addig kell verni a vasat, amíg meleg.²⁵⁵

Két megjegyzés. A dal német fordítója, Emil Luckhardt, az utolsó sort 1910-ben így „fordította”: „Az *Internacionálé* az emberi jogokért küzd!” Degeyter pedig halálos ágyán, 1932-ben így nyilatkozott: „Amíg a nemzetek léteznek, mindegyik elidegeníthetetlen joga függetlensége; e jog erővel való elvétele a legsúlyosabb bűncselekmény.”²⁵⁶

A szabadkőműves börtön-szimbolika („rab”, „rabszolga” „rablánc”) központi helyet foglalt el a türehtetlen helyzet dramatizálásában, mindenekelőtt az ún. „szabadító” drámákban és operákban, festményeken és költeményekben, továbbá – mint fentebb láttuk –, Rousseau-nál, és Schiller „pohárköszöntőjében” is („zsarnoklánc”). A skót rítus I. fokozatára váró kőműves-jelöltnek beavatói elmagyarázták, hogy korábban rabszolgaságban élt, és ennek megfelelően kötéllal a nyakában kellett kérnie hittestvéreire, hogy „szabadítsák meg” kötelékeitől.²⁵⁷

Az *Internacionálé* zenéje ugyanazt a stílust folytatta, mint a *Marseillaise*, de immár kifejezetten himnikus volt. ABA formája ugyanúgy a „hősi” (A) és a „lírai” (B) karaktert váltogatja, de – bár még mindig indulóról van szó –, a sorokat indító pontozott ritmus már csak mintegy emléke a harci daloknak,²⁵⁸ és a dallam fokozatosan ereszkedik le, majd fél és egész értékre lassul. Ugyancsak a himnikus hatást erősíti, hogy a visszatérésben a kétszeres hosszúságú sormetszetek teraszosan emelkednek, és több bennük a félérték, ami felére lassítja a tempót, és csak most szólal meg a dallam a legnagyobb hangerővel, ami a jól megtervezett fokozást tovább növeli. Ehhez járul az utolsó frázisban az *internationale* szó „na” szótagjára eső egészütemes melizma. M. Druszkín megfigyelése, hogy a dalt Oroszországban a „forradalmi” időszakban lendületesen, indulóként énekeltek, idővel azonban – a diktatúrában – lelassult, és valódi himnusszá vált.

(*Eugène Pottier*)²⁵⁹ Pottier francia forradalmár, szabadkőműves anarchista volt, aki három forradalomban is harcolt (1830, 1848, 1871). 1864-ben ott volt az Első Nemzetközi Munkásszövetség (azaz az I. Internacionálé)²⁶⁰ londoni első kongresszusán.²⁶¹ Mint a Nemzetörség tagja, részt vett a Párizs védelméért folytatott harcban 1870-ben, majd a kommunben²⁶² a Közszolgálati Bizottság tagjaként vállalt munkát.²⁶³ Részt vett a „Véres hét” (*Semaine sanglante*) küzdelmeiben. Amikor megbukott a Kommun, egyesek szerint elrejtőzött Párizsban, mások szerint az Egyesült Államokba ment, és ott írta meg az *Internacionálé* szövegét.

A New Yorki *Les Égalitaires* szabadkőműves páholy felajánlotta neki a tagságot, ő pedig biztosította őket, hogy magáénak vallja eszméiket.²⁶⁴ Levele végén ezt írta: „Láttam, ahogy a szabadkőművesek szívvel-lélekkel csatlakoztak a Kommunhoz, és a gránátok által szétépett sáncokra kitűzték zászlóikat; és megfogadtam, hogy csatlakozom soraikhoz. Kérlek, fogadjatok be!” Miután hazatért Franciaországba, még ugyanabban az évben és ugyanazon kiadónál (*Henri Orion*) kötetekbe fűzve megjelent több dala is (továbbá Marx *Tőkéje*, franciául).

Másfél évtizeddel később, 1885-ben, Pottier megírta *A Köztársaság győzelmi indulója* című versét, melyben már részletesebb képet adott „Sehol-vidékről”, azaz Utópiáról: „Európa, Ázsia, majd Afrika is felkel. Elsőként Ausztrália kel fel. A hajnal kiszínezte a távoli messzeséget. S vége a barbárságnak! A nemzetek énekelnek, véget vetve a vad korszaknak. A népek küldötteket küldenek, Hogy egyetlen, nagy hazává váljanak. Azt éneklük: Föld, virágozz! Az embereknek el kell törölniük a határokat. Nem fogjuk temetővé változtatni A dúsan termő mezőket.”²⁶⁵ Figyeljünk fel rá: Európa, Ázsia és Afrika egyetlen hazává válik...

1890-ben a szabadkőműves Fernand Maurice kijelentette: „Semmi sem történhet Franciaországban, ami ne lenne a szabadkőművesség rejtett akciója”. Továbbá: „Ha a szabadkőművesség úgy dönt, hogy szervezkedni kezd, tíz év múlva rajtunk kívül senki sem fog tenni egy lépést sem Franciaországban.” Ez a zsarnoki attitűd állította szembe a Grand Orient páholyt az egyházzal és a kormánnyal.²⁶⁶

Pottier-Degeyter *Internacionáléját* az 1889-ben létrejött II. Internacionálé 1910-ben himnuszává avatta. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy addig, amíg az Első Nemzetközi Munkásszövetség úgyszólván csak a munkásság bérének és munkafeltételeinek nemzetközi koordinálásával foglalkozott,²⁶⁷ addig a II. Internacionálé *Nyilatkozata* már magáévá tette a polgári társadalmak – a szabadkőművesek és a kommunisták által szorgalmazott – rendszerszintű átalakításának programját.²⁶⁸ A dalt Arkagyij Koc fordította le oroszra 1902-ben.²⁶⁹ Politikai tényezővé csak 1917. március 5. után vált, amikor a kommunista párt lapja, a *Pravda* 1. száma „nemzetközi himnusként” leköszölte. Első éneklése a moszkvai kerületi tanácsok októberi közgyűlésén,²⁷⁰ majd a szovjethatalom létrejötte után, a Központi Végrehajtó Bizottság első, novemberi ünnepi ülésén dokumentálható.²⁷¹ Az Alkotmányozó Közgyűlés 1918. január 5-én tartott ülésén az I. Internacionálé javaslatára adták elő.

Jóllehet, már több alkalommal bebizonyosodott, hogy az *Internacionálé* utópikus eszméi – akár ellenzékben, akár hatalmon – mekkora pusztítást okozhatnak, a totalitárius kommunista pártok és diktatúráik lényegében változatlan szöveggel²⁷² állami himnuszukká avatták. Himnusként először a Szovjetek III. Összoroszországi Kongresszusán, 1918. január 18-án hangzott el, és ugyanezen a napon lett az újonnan megalakult Orosz Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaság himnusza. Jóllehet a sajtó továbbra is „a nemzetközi munkásság himnusának” nevezte,²⁷³ idővel mindenki számára egyértelművé vált, hogy ez az ország *nemzeti* himnusza. A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg és a Politikai Felvilágosítás Főhivatala kanonizálta 1923-ban, és két évvel később lemezen is kiadták. 1919 és 1923 között mintegy hét ország fogadta el nemzeti himnusként.²⁷⁴ A helyzet hasonló volt ahhoz, amikor Rodézia himnusza az EU himnusza lett.

1943-ban azonban a Szovjet Népbiztosok Tanácsának elnöke, Joszif Visszarionovics Sztálin,²⁷⁵ versenykiírást rendelt el egy *saját* állami himnusz megírására. Részben mert illő módon akarta megünnepeltetni a tengelyhatalmak feletti győzelmet. Legfőképpen pedig azért, mert az *Internacionálé* – osztályok feletti és nemzetközi víziója ellenére – mégiscsak a proletariátus dala volt. A megvalósult egypárti diktatúrában viszont a himnusznak a SZU „összes dolgozó osztálya” megnyilatkozásának kellett lennie, amire a kiírás szövege is utalt.²⁷⁶ A lépés – az eredeti eszme szempontjából – visszalépés volt. Az viszont ismét „előrelépés” volt, hogy a későbbi csatlós országok második himnuszuként énekelték...

AUDEN: A FÖLD HIMNUSZA

Az ENSZ főtitkárának felkérésére az egyik legnagyobb élő angol-amerikai költő, Wystan Hugh Auden megírta az ENSZ himnuszának (*Earth Anthem*) szövegét, Pablo Casals pedig megzenésítette. A bemutatásra 1971. október 24-én, a szervezet fennállásának 26. évfordulóján került sor. Jóllehet, senki sem beszélt arról, hogy az időpont egyben két másik, ugyancsak jelentősebb évfordulót, a párizsi kommun fennállásának és az *Internacionálé* megszületésének centenáriumát takarja, nem árt, ha felfigyelünk rá.

Mielőtt Auden hozzáfogott volna a munkához, az ENSZ főtitkára, U Thant közölte vele az *ENSZ Alapszabálya* Preambulumának azon gondolatait – külön kiemelve a Béke eszméjét –, melyeket a dalnak tartalmaznia kell. (Emlékszünk, annak idején Körner is elmagyarázta Schillernek, hogy a „pohárköszöntőnek” mit kell tartalmaznia.) Az elvont és kimódolt szöveg kiemeli a jól ismert tételt, amely szerint a *Föld összes lakója testvére*

egymásnak,²⁷⁷ akik nem veszekednek vagy háborúznak, hanem *egyétértenek*; legfeljebb játékosan évdnek egymással. Mivel a szavakkal igazat és hamisat is lehet állítani, a zenéhez kell fordulni, mely állítólag „mindig igaz”. A békéért szóló zene legyen a példa, mely *változást sugall a megfelelő időben, melyet a Világóra tiktakolása jelez*. (Az óra szimbolikája a szabadkőművességben az egészséges morált és közösségi erőnyeket, a testvéri szeretetet, valamint a Felsőbb Lény hatalmát hirdeti mind a tagok, mind az emberiség számára.) S tovább: „A hangok új hangokat nemzenek, hőmpölygetvén az időt, amíg a lehetséges végre valósággá nem válik,” és – emlékezzünk Schillerre! – ahol még a szomorúság sem más, mint az öröm egyik formája, és „a Sors nem más, mint Szabadság, Áldás és Meglepetés”.

U Thant reményét fejezte ki, hogy a himnusz idővel valóban az ENSZ himnusza lesz.²⁷⁸ Ez azonban nem következett be, mert nemcsak a szöveg volt túlságosan elvont és kimódolt, hanem a zene formája sem volt könnyen „áttekinthető”. Ezért az ENSZ állandó küldötte, India, 2014-ben felhívást tett közzé a hivatalos *Föld-himnusz* megírására. Dr. Shashi Tharoor elvárásai meglehetősen üresen kongtak: a „globális állampolgároknak” közös ikonra és nyelvre van szükségük, hogy tisztelgessenek a Földnek, mely eltartja őket, és felismerjük adósságukat, mellyel tartoznak neki, és „erre a zene a legalkalmasabb”.²⁷⁹

JEGYZETEK

- 1 Friedrich Schiller (1759–1805): *An die Freude*. 6 Gohlis (Leipzig), 1785. nov.
- 2 *Thalia*. F. Schiller (szerk.), Georg Joachim Götschen (kiadó), Leipzig, 1786. 2. füzet, 1–5. o.
- 3 Christian Gottfried Körner (1756–1831) 1777-ben lépett be lipcei a Minerva, 1813-ban pedig a drezdai *A három kardhoz* nevű páholyba. (Ch.G.K. címszó In: *Masonic Encyclopedia*, Internet.) Ő volt Schiller Összes Műveinek első kiadója is. (*Friedrich von Schillers sämtliche Werke*. 12 Bände. Cotta, Stuttgart/Tübingen 1784–1788.)
- 4 *A Zu den drei Schwertern und Asträa zur grünenden Raute* nevű páholy 1831-ben jött létre *A Három Aranyló Kardhoz* és az *Asztraea a zöldellő gyémánthoz* páholyok egyesüléséből. Körner 1813–15 között a páholy „atyamestere” volt. (*Freimaurerloge zu den drei Schwertern und Asträa zur grünenden Raute*, i.O. Dresden, Wikipedia)
- 5 Az ajánlás szövege: „Megrendelésre készült munka a drezdai *Három Kard és Asträa szabadkőműves páholy és a zöldellő rombusz ünnepi asztala* számára.” – Felmerült, hogy az ajánlás nem Schillertől, hanem a vers második zenei feldolgozójától, Johann Christian Müllertől származik, aki kézzel másolt szövegként jutott a vershez, és még a megjelenés előtt ugyancsak megzenésítette azt (Georg Günther: *Frühe Schiller-Vertonungen bis 1825*. Strube, München, 2005.), de ez nem bizonyított.
- 6 *Categorie: Illuminat* címszó. In: Wikipedia.
- 7 A Porosz Királyság nagymester-helyettese és a Brandenburgi Választóház által 1737-ben alapított hamburgi páholyról van szó. (*Fondation, Règles, charges, Loix et Minutes de la très vénérable Société des acceptés Maçons Libres de la Ville de Hambourg*, 1737. dec. 6.)
- 8 Joachim Berger: *Festarbeit, Tafelloge, Zeremonial. Freimaurerei und Höfische Gesellschaft*. In: *Majestas* 12 (2004), 154, 157. o. Mivel *Az örömhöz* címre gyakran nehéz úgy hivatkozni, ha ne zavarja a szöveg értelmét, maga Schiller is csak így szokott rá hivatkozni: *Az öröm*. De mivel ez is zavaró, a „pohárköszöntő” szóval fogok utalni rá. A szabadkőműveseket (az egyszerűség kedvéért, hasonlóan más nyelvekhez) gyakran csak „kőműveseknek” fogom nevezni.
- 10 Miután kézhez kapta a verset, azonnal meg is zenésítette. (Stephan Eisel: *Die Bonner Wurzeln der Ode „An die Freude“*. Bonn, 2020. febr.)
- 11 *A Tochter aus Elisium* szövegrész a magyar fordításokból egyszerűen kimaradt. – Mivel a vers fordítását megnehezítették annak formai adottságai, értelmének hű visszaadása céljából általában nyersfordítást adok.
- 12 Elsősorban a gőgös elbizakodottságot (*hübrisz*) büntette. Tehát a Vaskor embere elbizakodott volt.
- 13 Szólói Aratosz (Kr. e. 3. sz.) ugyancsak leírta a történetet. Nála Dikének („igazságszolgáltatás”) hívták. Ő már csak Arany-, Ezüst- és Brozokorról írt. Az Aranykorban az emberek egyszerű életet

- éltek. „Az ökrök és az eke, valamint az emberek királynője, Dike, bőségesen ellátta őket mindennel.” – A történetet Aratosz nyomán Pszeudo-Hyginus (Kr. e. 2. sz.) is ismerteté (Astronomica 2. 25).
- 14 Hésziodosz: *Munkák és napok*. 5. szakasz. – Ő is említi a szüz Dikét mint Zeusz leányát, az Igazság istennőjét, aki az égben Zeusz mellett ül és örökös a jogszolgáltatás tisztasága felett. Aratosz szerint „az Ökörhajcsár (*Boötesz*) csillagkép lábai alatt”.
- 15 Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43. – Kr. u. 17.): *Átváltozások* (ford. Devecseri G.) I. könyv, A világ keletkezése.
- 16 Vergilius: *IV. Ekloga*, ford. Lakatos István.
- 17 Panopoliszi Nonnus (Kr. e. 4–5. sz.): *Dionüszosz-eposz*, 41. 263 ff.
- 18 Id. Сергей Десимон: *Мы и массы. Интернационал*. 2. rész. In: <https://proza.ru/2019/11/07/1653>)
- 19 A Württembergi királyságban 1790-ben alapították meg az *Astræa a három szilfához* nevű páholyt. (*Astræa zu den drei Ulmen* címszó. In: Freimaurer-Wiki.) 1821-ben alakult még egy Astræa nevű páholy a németországi Wolmirstedtben, és Szentpéterváron ugyancsak működött egy Astrea Nagypáholy 1815 és 1822 között.
- 20 *Des Lebens als Weiser mich freun, Und wie im Elysium sein.* – A szöveggönyv írója, E. Schikaneder bécsi költő, színész, énekes és rendező 1788-ban a régensburgi *Carl zu den drei Schlüsseln*, W. A. Mozart pedig 1784-ben a bécsi *Zur Wohltätigkeit* páholyba nyert felvételt. – Valószínűleg tartom, hogy az Élűszion az *An die Freude* (1786) hatására került bele Papageno szövegébe (1791).
- 21 Háromszor is: hogy ne okozzon kárt, ne hozzon séggyent és ne forduljon a varázsló ellen. (A varázsszöveg szerint *Mit der Macht aus dreimal drei, soll dieser Zauber unwunden und gebunden sein.*)
- 22 Szt. Jeromos 107. levele, 2. fejt.
- 23 A beavatott neve „a kézfogással egyesített”.
- 24 *Eleusinian Mysterys* címszó. In: Albert G. Mackey: *A Lexicon of Freemasonry*. R. Griffin & Co., London & Glasgow, 1860. (89–90) Valószínűleg ebből ered a szabadkőművesek titkos kézfogása.
- 25 Schillera Katonai Akadémia orvostanhallgatójaként (noha tiltották) Shakespeare, Ossian, Young és Rousseau összes művét elolvasta. (*J. Ch. F. Schiller* címszó. In: *Leben und Werk sowie seine Berührungspunkte mit Freimaurern*. Internetlogede, Hamburg.)
- 26 Leo Damrosch: *Jean-Jacques Rousseau: Restless Genius*. Houghton Mifflin, New York, 2005, 492–493. o.
- 27 Felhívom a figyelmet arra, hogy már a kiírás szövege is tartalmazza Rousseau alapeszméjét: „Honnan ered az emberek közötti egyenlőtlenség, és bírja-e a természetjog felhatalmazását?” Továbbá emlékeztetnek Ovidius soraira, melyekben a közös tulajdont célzatosan állította szembe a magántulajdonnal.
- 28 A többi három: a türelem (*tolerancia*), a testvériség és az emberiség (*humanitás*).
- 29 Augustin Barruel: *Memoirs Illustrating the History of Jacobinism*. Hudson & Goodwin, London, 1798–1799, 156. o. – A titoktartás oka, hogy a szervezetet elsősorban ezekért a gondolatokért üldözték.
- 30 Rónay György fordításában: „Újra fonjuk szent kötéсед, mit *szokásunk* szétszabott”. Jankovich Ferenc fordításában: „Egyesited szellemeddel, Mit *zord erkölcs* szétszakít.” *A Mode* szót még az angolnyelvű fordítók is rendre *custom*-nek fordítják.
- 31 Vö. Tokaji András: *A „vegyeskarosítás” története*. In: Valóság, XIII. évf., 10. sz., 1980. okt., 33–48. o.
- 32 „A manicheusok testvérisége természetesen nagyon dicseretes testvériség, különösen ha nem vádolhatnánk őket azzal, hogy kizárólagosak. Úgy tünik, hogy a kőművesek megérdemlik ezt a szemrehányást; ez még mindig a manicheusok igazi maradványa. [...] Nagy odaadással támogatják testvéreiket, [viszont] kivételesen kemény szívvel viszonyultak minden más rászorulóhoz.” (Augustinus de Moribus után Barruel, i. m. I. 416. o.)
- 33 A kőművesek (csakúgy, mint elődeik, a templomosok) akár halállal is büntették titkaik elárulóját. A „templom” bejárata előtt álló *Tyler* vagy *Brother Terrible* („szörnyű illetestvér”) kivont karddal védte a szövetséget az illetéktelen betolakodók ellen. (Barruel, i. m., II. 215. o.)
- 34 Jan Swafford: *Beethoven: Anguish and Triumph*. Houghton Mifflin Harcourt, 2014, 856. o.
- 35 J.-J. Rousseau: *Társadalmi szerződés*. XI. Ford. Radványi Zsigmond. Phönix-Oravetz-kiadás, 1947, 63. o.
- 36 J.-J. Rousseau: *Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól*. In: *Értekezések és filozófiai levelek*. (Ford. Kis János. Budapest: Helikon Kiadó, 1978, 122. o.)
- 37 J.-J. Rousseau: *Társadalmi szerződés*, 18. o.
- 38 Az *amorális* embert a tulajdon immorálisá tette, de a felvilágosult, tulajdonáról lemondó immorális ember azáltal, hogy tudatosan választja a Jót és a Békességet, *morálissá* válik.
- 39 *Az amour de soi même* mibenlétét, természetét szintén a mérték dönti el.
- 40 A. Barruel, i. m., 163. o.
- 41 A modern kor első ismert politikai titkos szervezete, az illuminátus rend, 1776–1785 között működött. Bevallott célja az volt, hogy a felvilágosodás és

- az erkölcsi fejlődés révén az emberek egymás felett gyakorolt hatalmát feleslegessé tegye. A páholyok az arra érdemes szabadkőműveseket felvették, tagjai a kőműves páholyokba is beléptek, majd egyes páholyok felett átvették az ellenőrzést. (Hans-Ulrich Wehler: *Deutsche Gesellschaftsgeschichte 1700–1815*. Band 1. C.H. Beck, München 2007, 324. o.)
- 42 Adam Weishaupt az Ingolstadt-i Egyetem egyházi és filozófiaprofesszora volt. 1776-ban alapította meg a Perfektibilisták Szövetségét, mely később illuminátus rend ([latinul: illuminati, vagyis „a megvilágosodottak”], más néven bajor illuminátusok titkos társasága) néven lett ismert. (Weishaupt titkos „beszélő” neve Spartacus volt.) 1777-ben belépett a müncheni Légy résen (*Behusamkeii*) nevű szabadkőműves páholyba, majd (F. X. Zwackkl együtt) hozzáfogott az illuminátus rend kövüves alapokra helyezéséhez.
- 43 Gioacchino da Fiore (Celico, 1135 körül – Pietrafitta, 1202) itáliai ciszterci apát, a Fiore-i San Giovanni monasztikus rend megalapítója.
- 44 Bernard McGinn (Divinity School at the University of Chicago). In: *Apocalypticism Explained*, Frontline, PBS.
- 45 Eric J. Hobsbawm: *Primitive Rebels*. Norton Library, 1965, 11. o.
- 46 Adam Weishaupt: *Beszéd az újonnan felvételre kerülő illuminátushoz*, 1782. (In: W. Daniel Wilson: *Der politische Jacobinismus, wie er leibt und lebt? Der Illuminatenorden und revolutionäre Ideologie: Erstveröffentlichung aus den „Höheren Mysterien”*. In: Lessing Yearbook XXV (1993) 174. o.
- 47 J.-J. Rousseau: *Társadalmi szerződés*, id. kiad. 28. o.
- 48 „Vidáman, ahogyan napjai repülnek át / az égbolt pompás térképén, / örömmel fussatok, testvérek, pályáton, / mint a győzelemre siető hős.”
- 49 A *Loge Première* páholyt Nagy Frigyes alapította 1739-ben. A következő évben vette fel az *Aux trois Globes*, majd, 1744-ben, a Nagy Királyi Anyapáholy A Három Földgömbhöz (*Große Königliche Mutterloge zu den drei Weltkugeln*) nevet. 1772-től a Porosz Államok Nagy Nemzeti Anyapáholya volt. (*Große National-Mutterloge Zu den drei Weltkugeln* címszó. In: *Masonic Encyclopedia*, freimaurer-wiki.de) – A nagypáholy 40 leánypáholyt fogott össze.
- 50 *Was steht hinter der Symbolik der drei Weltkugeln?* (In: *Symbol-Fragen*, schaper.org.)
- 51 Karl-Josef Dreyer szerint „az önmagunkon végzett munkát” jelenti.
- 52 Lehner egyik előadásából. Lehner 1977-től élete végéig szabadkőműves volt. (*Alfred Lehner* címszó. Aus-Freimaurer-Wiki, internet.)
- 53 *Brüder – überm Sternenzelt muß ein lieber Vater wohnen*. A James Anderson által megírt 1723-as Alkotmányból származik. Eredete minden bizonyal: „Hát nem az építőmester fia ez?” (Máté 13:55, Csia Lajos ford.)
- 54 Momori Léonard Bourdont idézi: „Jézus az emberek barátja volt, a zsarnokok ellensége, s talán az első *sans-culotte*; de nem volt isten [...] Az Értelem, az Egyenlőség, a Szabadság. Polgártársak, ime a Szentháromság!” (*Le tombeau des imposteurs et l’inauguration du temple de la Vérité*. (In: *L’Etre suprême pendant la Révolution Française (1789–1794)*. In: *Revue d’Histoire et de Philosophie religieuses* Année 1958. 258. o.)
- 55 Voltaire: „ha nem volnának a vallások, ki kéne találni őket”. (*L’Épître à l’auteur du livre des Trois imposteurs*, 1769.)
- 56 *Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata*, 1789. aug. 26.
- 57 Sylvia Neely: *A Concise History of the French Revolution*. Rowman & Littlefield, 2008, 212. o.
- 58 Emmet Kennedy: *A Cultural History of the French Revolution*. Yale University Press, 1989, 345. o.
- 59 *Allmächtiger Baumeister aller Welten*. (A.B.a.W.) – Mikor Jézus visszatért hazájába, a zsidók azt kérdezték: „Honnan van ilyen bölcsessége és csodátévő ereje? Nem az építőmesternek a fia? (Máté 13:54–55.) – A Francia Grand Orient páholy 1877. szept. 14-én elrendelte, hogy „A szabadkőművesség alapelve »Isten létezése, a lélek halhatatlansága és az emberiség szolidaritása« cikkelyt eltörli, és helyébe »a lelkiismeret és az emberi szolidaritás abszolút szabadságát« helyezi. Mottója a „Szabadság, Egyenlőség és Testvériség”. (Bro. J. H. Ramsey: *The Builder: The Grand Orient of France and the Three Great Lights*. Iowa, 1918.)
- 60 Ugyancsak a „pohárköszöntőben”: „Az öröm az örök természet erős rugója. Az Öröm hajítja a nagy világra kerekeit.”
- 61 F. Schiller: *Wallensteins Lager* (dráma), 1798.
- 62 Valószínűleg a szabadkőműves költészet egyik toposzáról van szó. A hamburgi páholy egyik tagja, Ferdinand zum Felsen *Istenhez* c. versében pl. így ír: „Add meg nékem, hogy fivérem atyafiságosan szeressem, Hogy tiszta és forró szeretettel átölleljem. A Te példád, Uram! Arra taníts, hogy ne gyűlöljem ellenségemet”. (Felsen: *Freimaurer-Lieder zum Gebrauch der Loge*. Hrg. Br. F.W.Schütz, Hamburg, 1790 k.)
- 63 „Semmisítsük meg adóskönyveinket! Béküljön ki az egész világ!”
- 64 „Reményt a halálos ágyon, Kegyelmet a vésztorvényszéken!” És „szelíd szavak fogják elhagyni” a halálos ítéletre felhatalmazott „bírák ajkait”.
- 65 Vö. Pierre-Joseph Proudhon: „A tulajdonos, a rabló, a hős, az uralkodó [...] törvényként érvényesíti akaratát, és nem tűr sem ellentmondást,

- sem ellenőrzést; vagyis úgy tesz, mintha ő lenne a törvényhozó és a végrehajtó hatalom”. (*Property is Theft: A Pierre-Joseph Proudhon Anthology* 83 (ed. McCay) AK Press, Oakland, 135. o.)
- 66 10. levél a *Don Carlos*-ról, 1787. (Friedrich Schiller Archive, Briefe über Don Carlos)
- 67 C. Lenning (Hrsg): *Allgemeines Handbuch der Freimaurerei*. Zweiter Band. Max Hesse’s Verlag, 1901. 84
- 68 A Johannis-Loge Günther zum stehenden Löwen tagjai mind illuminátusok voltak. (*First session of the future lodge of Rudolstadt, 1784-08-20*).
- 69 A levélről a fenti vers kiadója, Stephan Kekule von Stradonitz és Ludwig Keller tesz említést.
- 70 A Günther zum stehenden Löwen páholyt 1785. márc. 18-án alapították meg. Leghíresebb tagja J. G. Fichte volt. 60 éves kihagyás után 2012-ben újjáalakultak.
- 71 Lennhoff és Posner, i. m.
- 72 Anton Ritter v. Klein: *Des Br. Schillers Verewigung*. In: (Ed. Stephan Kekule von Stradonitz) Herold, 1921.
- Eugen Lennhoff; Oskar Posner: *Internationales Freimaurer Lexikon*. Wien, 1932.
- 73 *Thalia* (*Zeitschrift*) címszó. In: Wikipedia.
- 74 J. Berger, i. m. 142. o.
- 75 Friedrich Schiller: *Brief an Gottfried Körner*, 7.5.1785. In: Schillers Werke. Nationalausgabe. Böhlau Nachf. 1848. Bd. 24. 5. o.
- 76 Körner Schillerhez, 14.5.1785. In: uo. Bd. 33, I. 71. o. – A „testvériség”, a „mesterség”, valamint az eszmei rokonság emlegetése határozottan a kőművesek nyelvezetét idézi. (Csak júliusban találkozottak.)
- 77 Georg Günther: *Frühe Schiller-Vertonungen bis 1825*, in: *Denkmäler der Musik in Baden-Württemberg*, Bd. 18. München, 2005, XIX–LXXIX. o.
- 78 *Ode an die Freude/Freude schöner Götterfunken* címszó. In: *Masonic Encyclopedia*, freimaurer-wiki, internet.
- 79 A 4×8 sorba tömörített változatot a Neue Thalia 1793/4. számába szánta, de Göschen elutasította.
- 80 Az ódát Körner egy kis házában írta meg, egy Gohlis nevű faluban, 1785 novemberében, és onnan küldte el 29-én kinyomtatásra Göschennek. (*Brief Friedrich Schillers an Georg Göschen*, 1785. nov. 29.)
- 81 A képek a ház „parasztzobájában” láthatók. (Franziska Jenrich-Tran közlése. In: Tobias Barth; Lorenz Hoffmann: *Ode an die Freude. Wie ein Trinklied zur Europahymne wurde*. In: *Deutschlandfunkkultur*, 2019. máj. 15. Internet.)
- 82 Vö. Raffay Ernő: *Szabdkőműves béklyóban. Ady Endre és a szabdkőművesség I. (1899–1905) és Szabdkőműves zsoldban. Ady Endre és a szabdkőművesség II. (1905–1908)*. Kárpátia Stúdió Kft, 2014.
- 83 Friedrich Schiller: *Philosophische Briefe*. In: F. Schiller: *Werke*. Nationalausgabe. Hrsg. von Lieselotte Blumenthal, Benno von Wiese, Norbert Oellers und Siegfried Seidel, Weimar, 1943. Bd. 20. 122. o.
- „A német szabdkőművesek és az illuminátusok páholyai voltak azok a források, amelyekből mindazon anarchikus cselszövések (*schemes*) eredtek, amelyek a Terrorban csúcsosodtak ki, és Frankfurt-am-Mainban volt a szabdkőműveseknek az a nagy találkozója, három évvel a Francia Forradalom kezdete előtt, melyen XVI. Lajos (1793) és a svéd III. Gusztáv halálát kezdeményezték.” (Nesta Helen Webster: *The French Revolution: A study in democracy*. Constable and Co. Ltd. London, 1919, 21. o.)
- 85 A. Barruel, i. m. II. köt. 438–441. o.
- 86 A. Barruel, i. m., II. köt. 318. o.
- 87 A. Barruel, i. m., II. köt. 320. o.
- 88 Reinhart Koselleck: *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1973¹¹, 76. o.
- 89 Monika Neugebauer-Wölk: *Die utopische Struktur gesellschaftlicher Zielprojektionen im Illuminatenbund*. In: dieselbe und Richard Saage (Hrsg.): *Die Politisierung des Utopischen im 18. Jahrhundert. Vom utopischen Systemwurf zum Zeitalter der Revolution*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1996, 181. o.
- 90 M. Neugebauer-Wölk, i. m. 180., 184. o.
- 91 A. Barruel, i. m. II. köt. 276–277. o.
- 92 Friedrich Schiller: *Brief an Gottfried Körner*, 1800. okt. 21. (In: F. Schiller, Briefwechsel. Schillers Briefe, 1,11,1798-31.12.1800, (hrsg. von L. Blumenthal) Schillers Werke. Nationalausgabe Bd. 30. Weimar 1961². 206. o. – De azért azt se zárjuk ki, hogy a kőművesség melletti nyílt kiállása miatt meg akarta övni magát a zaklatásoktól, melyek 1799-ben különösen felerősödtek Németországban.
- 93 *Kilencedik (d-moll) szimfónia* szimfonikus nagyzenekarra, énekes szólólistákra és vegyeskarra (Op. 125).
- 94 Rajnavidék, 1825. máj. 23. (Stephan Eisel: *Die Bonner Wurzeln der Ode „An die Freude“*. 2020. febr.)
- 95 Neuwied Freymaurer-Zeitung, 1787.
- 96 S. Eisel, i. m. – De mivel Körner feldolgozását az újság Christian Schubart feldolgozásaként tüntette fel, az arisztokrácia és a papság részéről Schubartot éles kritika érte, és letartóztatták. Karl II. Eugen von Württemberg herceg (1728–1793) volt mind Schiller, mind Schubart földesura. Schubartot 1777-ben tartóztatták le, és a Hohenansperg erődítményben börtönözték be, ahol Schiller meglátogatta őt.

- 97 A *Lese- und Erholungs-Gesellschaft* tagja volt Ferdinand Ernst Gabriel von Waldstein gróf is, Beethoven barátja és pártfogója. Neki ajánlotta Op. 53-as *C-dúr zongoraszonátáját*.
- 98 Chr. G. Neefe, aki 1780–1784-ig tanította Beethovent, 1781-ben csatlakozott az illuminátusokhoz, de 1789-re csalódott bennük, és eltávolodott tőlük. (Neefe: *Lebenslauf*, 1789, utolsó fogalmazás.)
- 99 Neefe *Ideen zu einer Ästhetik der Tonkunst* c. könyvét (1806) is megvásárolta.
- 100 Wegeler kömüvestagságára sincs adat. Viszont akkor hogy akarta Beethovent beszervezni? Wegeler egyébként különféle kömüves páholyokban énekelte Beethoven dalait. (L.v. Beethoven: *Brief an Franz Gerhard Wegeler in Koblenz*, Wien, 2. Mai 1810.)
- 101 Karl Holz: *Die Erinnerungen an Beethoven*, ed. F. Kerst. K. Hoffmann, Stuttgart, 1913. II. köt. 187. o.
- 102 Alexander Wheelock Thayer: *Ludwig van Beethoven's Leben*, 1. kötet. Breitkopf & Härtel, 1911.
- 103 *Prometheus balett*, 1790; *Gyászskantáta II. József halálára*, 1792; *A szabad ember dala*, 1792.
- 104 A versnek több mint 100 feldolgozása ismeretes.
- 105 Beethoven egyik bonni barátja, *Bartholomäus Fischenich levele Charlotte von Schillernek* (1793. jan. 26.)
- 106 Megnevezve a *Muß ein lieber Vater wohnen* sor.
- 107 Ries Bonnbán lépett be a város első, 1775-ben megalakult, *Les frères courageux* nevű páholyába.
- 108 Nicolaus Simrock (Mainz, 1721 – Bonn, 1788) az N. Simrock nevű Zeneműkiadó alapítója.
- 109 *Ferdinand Ries levele Nicolaus Simrocknak*, 1803. szept. 13. (Hiv. S. Eisel, i. m.) Ries 1817-ben (most már mint a Londoni Filharmónikusok Társaságának igazgatója) rendelte meg a szimfóniát Beethoventől.
- 110 1785-ben, amikor az *Illuminátusok Egyesületét* betiltották, az egyesület is felbomlott.
- 111 Bartha Dénes: *Beethoven és kilenc szimfóniája*. Zeneműkiadó, Bp., 1975. 497–498. o.
- 112 *Scheide-Skizzenbuch*, 1815. (The Scheide Library, Princeton University Library)
- 113 Beethoven egyik barátja, Friedrich Rochlitz levele egyik 1822-es találkozásukról.
- 114 L. Beethovennek a *Hammerklavier* szonáta vázlatának hátoldalán lévő emlékeztetőjét 1818. ápr.–máj. környékéből. (Tyson Johnson; Robert Winter: *The Beethoven Sketchbooks, History, Reconstruction, Inventory*. University of California Press, Berkeley, 1985. 537–538. o.)
- 115 Scheide-Skizzenbuch, 1815. (The Scheide Library, Princeton University Library) Vö. William Kindermann: *Artaria 195: Beethoven's Sketchbook for the Missa Solemnis and the Piano Sonata in E Major, Opus 109, vol. I*. University of Illinois Press, Chicago, 2003. 119. o. (Alexander Wheelock Thayer-értelmezésében.)
- 116 Gottfried August Bürger (Molmerswende, 1747 – Göttingen; 1794) 1775-ben felvételt nyert a göttingeni *Az Arany Körhöz Szabaddóműves Páholyba*.
- 117 Gottfried August Bürger (1747–1794): *Seufzer eines Ungeliebten és Gegenliebe*. 1794 végén vagy 1795-ben. Megjelent a *Lyrische Gedichte* c. gyűjteményben, 1789-ben.
- 118 Ludwig van Beethoven: *Seufzer eines Ungeliebten und Gegenliebe*, WoO 118. Dal, zongorakisérettel. Diabelli, n.d.[1837].
- 119 „Mit einem gemalten Band” (Dal) op. 83 n° 3.
- 120 Csak három alkalommal van benne szekundnál nagyobb lépés.
- 121 A végleges változatban a zenekar basszusai adják elő. (Bartha Dénes: *Beethoven és kilenc szimfóniája*. Zeneműkiadó, 1975. 500. o.) – A narrátor, miután elveti a jelentkező témákat, a következő szavakkal fordul közönségéhez: „Ó, barátaim, ne ezeket a hangokat! Zengjünk inkább kellemesebb, örömtelibb hangokat!” (219–229. ü.)
- 122 *Alle Menschen werden Brüder*. Bartha, i. m., 506. – Ismeretes, hogy a dal 1808-as (posztumusz) kiadásában a „Herceg-testvér lesz a koldus” szöveg helyett a költő által javított „Testvér léssen minden ember, (Hol te szárnyad nyugtatód)” szöveg áll.
- 123 Florian von Heintze: *Musik und Literatur*. Wissen Media Verlag, Gütersloh, 2006, 52. o.
- 124 A 92–115. ütemtől.
- 125 164–187. ütem.
- 126 Richard Wagner: *Beethoven*. In: W. Richard: *Művészet és forradalom*, Bp., 1914.
- 127 Taniványa, Carl Czerny visszaemlékezése. In: Klaus Martin Kopitz, Rainer Cadenbach (Hrsg.): *Beethoven aus der Sicht seiner Zeitgenossen*. München, 2009, I. köt, 112. o.)
- 128 Ezt erősíti, hogy a görlytzi *Zur Gekrönten Schlange* páholy 1786-ban megrendelte a dal megzenésítését, melyet himnuszaként használt. (Tamara Skvirskaja: *Čajkovskijs Kantate An die Freude*. Ea. a Csajkovszkij Társaság ülésén, Hamburg, 2016. jún. 18. In: Tschaikowsky-Gesellschaft Mitteilungen 24 /2017/ 4. o.)
- 129 A páholy, melynek eredeti neve *Solinger Johannis Páholy* volt, *A Napnak* ajánlott bayreuth-i nagypáholy leánypáholyaként jött létre.
- 130 Dieter Hildebrandt: *Diese Hymne ist doch eigentlich (und ich müsste das fast wörtlich zitieren, aber ich versuch jetzt mal zu improvisieren) das ist doch eigentlich eine europäische Freimaurer-Hymne*. (Barth, Hoffmann, i. m. uo.)
- 131 Emlékszünk a *Karfantázia Marcia* formarészére!

- 132 Buch, i. m. 6. o.
- 133 Fischenich még úgy tudta, hogy a zeneköltő a vers összes strófáját meg akarja zenésíteni.
- 134 Schiller *Wer ein holdes Weib errungen, Mische seinen Jubel ein!* sorát a zeneköltő a *Fidelióban* is (1805) felhasználta.
- 135 Nicholas Cook: *Beethoven: Symphony No. 9*. Cambridge University Press, 1993. ix. o.
- 136 A komolyzene egyik mértékadó alakja, Gustav Leonhardt lakonikus véleménye: „Az Örömóda nem más, mint szavak a vulgaritásról. És a szöveg! Egészen gyerekes dolog.” (The Telegraph, 2012. jan. 17.)
- 137 Richard Wagner: *Mein Leben*. Jazzybee Verlag, 2016, 39. o.
- 138 *Die Kunst und Revolution* („A művészet és a forradalom”) című írásával kapcsolatban, mely egy kiáltványban, 1849-ben jelent meg. (In: Carl Friedrich Glasenapp (Hrsg): *Wagner-Encyklopädie*, Georg Olms Verlag, Hildesheim, New York, 1977, 137. o.)
- 139 Richard Wagner: *Das Kunstwerk der Zukunft*. Wigand, Leipzig 1850.
- 140 Mikhail Bakunin: *The Reaction in Germany*. 1842. Id. Sam Dolgoff: *Bakunin on Anarchy*. 1971, 1980. Egyesek szerint sátánista volt. (*Grand Lodge of British Columbia and Yukon A.F. & A.M.* 1871–2020.) (<https://freemasonry.bcy.ca/history/revolution/>)
- 141 Wagner 1846-ban vezényelte először a szimfóniát.
- 142 Sylvian Maréchal: *Az egyenlőség kiáltványa*, 1796. „Az egyenlők összeesküvése” elnevezésű puccs, ill. F-N. Babeuf támogatására írta.
- 143 Bakunyint később Chemnitzben letartóztatták, és 13 hónapig fogva tartották, majd Saxony kormánya halálra ítélte. 1851-ben kiadták az orosz hatóságoknak.
- 144 A Königliches Hoftheater 1838 és 1841 között épült meg a Theaterplatzon Gottfried Semper tervei alapján, aki 1849-ben az ideiglenes kormány engedélyével korszerűsítette a színházat.
- 145 A szabadságharcosok abban reménykedtek, hogy a tűz a szomszédos Taschenberg-palotába terjed, de csalódnuk kellett. A szél egy kanyart vett, és a tűz a Zwinger múzeum-együttesbe csapott át, melynek keleti szárnyát és a Városi pavilont is megsemmisítette. (Hubert Georg Ermisch: *Der Dresdner Zwinger*. Dresden 1953, 73. o.) A palotát csak 1945. febr. 4-én sikerült lebombáznia.
- 146 A felkelés leverése után körözést adtak ki ellene, neki pedig (csakúgy, mint annak idején Schillernek) külföldre kellett menekülnie.
- 147 Richard Coudenhove-Kalergi, (alias Richard Nikolaus Eijiro von Coudenhove-Kalergi, Tokió 1894. november 16. – Schruns, 1972.) Szociológus, történész, filozófus és diplomata volt. Állampolgársága osztrák, csehslavák és francia volt. 1926-tól 1972-ig a Páneurópai Unió Központi Tanácsának elnöke volt. Ő kapta meg 1950-ben elsőként az Európa egyesítéséért végzett munka elismeréseként a Károly-díjat.
- 148 Richard N. de Coudenhove-Kalergi (fr.). In: *Panurope Suisse on Suisse magazine*. Az orig. archiválva 2014. márc. 7.
- 149 Richard de Coudenhove-Kalergi: *Brief*. „Nicht mehr online verfügbar.” Archiviert vom Original am 17. Februar 2006; abgerufen am 8. Januar 2013 (1955. aug. 3.)
- 150 *Az Európa-nap* intézményét az Európai Közösség végül 1985-ben fogadta el. Az ernyőszervezet szövetségeinek három „oszlopát” a szabadkőművéség Salamon templom-ábrázolásával illusztrálják. (https://en.wikipedia.org/wiki/European_Communities) Amíg a kőműves templom három oszlopa a Bölcsességet, az Erőt és a Szépséget, addig itt az Európai Közösséget, a közös kül- és biztonságpolitikát és a rendőrségi és igazságügyi együttműködést szimbolizálja. (*European Communities* címszó, Wikipedia) Amíg a kőműves timpanonban a Dávidcsillag, vagy a körző és a derékszögű vonalzó szokott lenni, (<https://www.pngegg.com/en/png-ijitb>), itt két alapon 12 ötágú csillag látható. A hivatalos értelmezés szerint a csillagok „az európai népek közötti egység, szolidaritás és harmónia eszményét”, továbbá 20 különböző dolgot jelképeznek. (*Az európai zászló* címszó. In. europa-eu, internet.)
- 151 Kim Mackay az angliai Munkáspárt tagja volt, és 1945-ben a Parlamentben az Egyesült Nemzetek hatalmának növelése mellett szólalt fel. 1946-ban alapító tagja volt az Európai Föderalisták Uniójának, amelyet két évvel később az Európai Mozgalom váltott fel. 1949-ben az Európai Parlamenti Unió elnöke lett.
- 152 A levél Bernből, a Bellevue Palace Hotelből Paul M. G. Levy-nek volt címezve, Strasbourgba. Union Pan européenne (al. 1924.) 1955. aug. 3-án. Külön fel szeretném hívni a figyelmet a levél bizalmas hangvételére.
- 153 Kérdés, hogy miért csak 17 évvel később.
- 154 Daniel Valente: *Die Symbole der Europäischen Union*. GRIN Verlag, Gütersloh, 2007.
- 155 Lucia Kubosova: *No prolonged mandate for Barroso*, MEPs warn. EUobserver, 2008. okt. 9.
- 156 Dagmara Jajeśniak-Quast: *Polish Economic Circles and the Question of the Common European Market after World War I*, 2010. 131. o.
- 157 Stephen Dorril: *MI6: Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*. In: Free Press, OCLC, 2000, 165. o.
- 158 Stefan-Ludwig Hoffmann: *Die Politik der Geselligkeit, Freimaurerlogen in der deutschen Bürgergesellschaft 1840–1918*. Cambridge University Press, 2008.

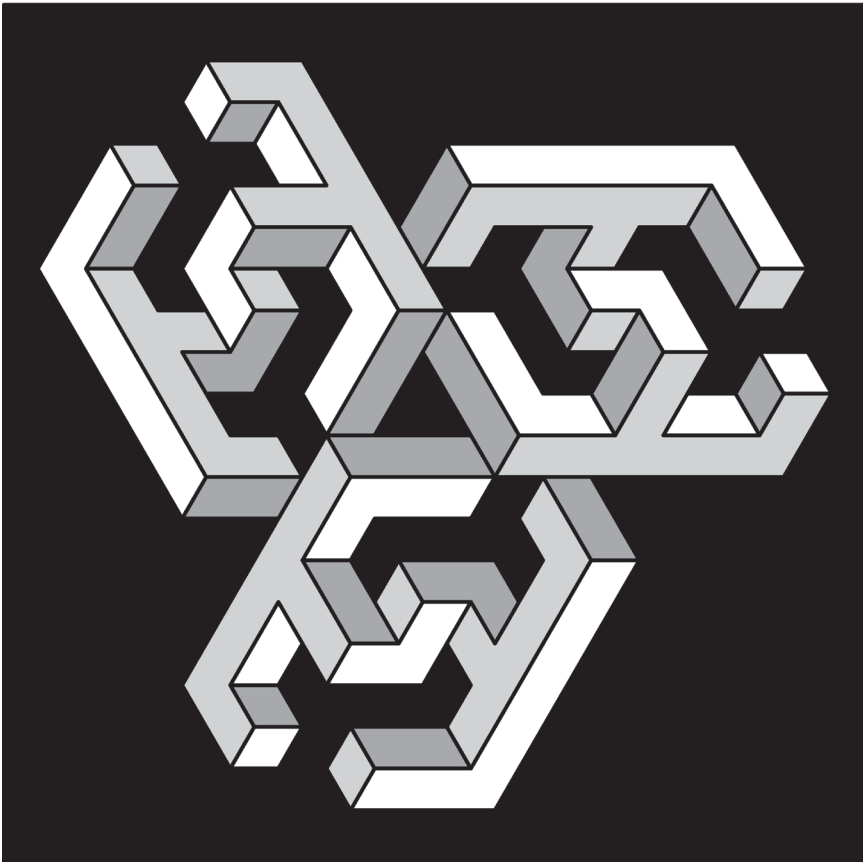
- 159 Richard N. Coudenrove-Kalergi: *Pan-Europa*. Pan-Europa Verlag, Wien, 1924. In: Foerster, Rolf Hellmut [Hrsg.]: *Die Idee Europa 1300–1946. Quellen zur Geschichte der politischen Einigung*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1963. 226–236. o. (Ford. Kocsis András)
- 160 R. N. C.-Kalergi: *Páneurópai Kiáltvány*, 8. o.
- 161 Ha nincsenek nemzetek, nincsenek viszályok, ha nincsenek országok, nincsenek háborúk. Ha nem volnának szerződéses, nem volnának perek. Ha nem házasodnának az emberek, nem volnának viták sem a családokon belül, sem a családok között. Ha nem lennének emberek a Földön, tökéletes béke honolna a Földön.
- 162 Mint ismeretes, a Bécsi Egyetemen dokorált filozófiából 1917-ben.
- 163 R. N. C.-Kalergi: *Páneurópai Kiáltvány*, 6. o.
- 164 „Aki szereti nemzetét, annak akarnia kell Páneurópát! Aki szereti családját, annak akarnia kell Páneurópát! Aki önmagát szereti, annak akarnia kell Páneurópát!” (I. m. 8. o.)
- 165 Úgy is lehet érteni, hogy „nemzetének érdekeit védelmező”, és úgy is, hogy „más nemzetekre tekintettel nem levő”, vagy „mondvacsinált”, ill. „rövidtávú nemzeti érdekekért harcoló”. Tisztázatlansága rendkívül káros.
- 166 R. N. C.-Kalergi: *Páneurópai Kiáltvány*, 8. és 7. o.
- 167 A „napkereszt” másik értelmezése „Krisztus keresztje Apolló napjában; vörös kereszt sárga napban”. (Németh István: Richard N. C.-Kalergi – a Páneurópa-gróf, 2. o.)
- 168 „A Nemzetközi Vöröskereszt a pártatlanság, semlegesség, függetlenség, emberiesség, egyetemesség és önkéntesség, egység elvei alapján működő nemzetközi segélyszervezet.”
- 169 A jelképet J. H. Dunant kezdeményezésére 1863-ban hozta létre „az Ötök Bizottsága” a svájci zászló megfordításával. Ő volt az egyik első Nobel-békedíjas.
- 170 R. N. C.-Kalergi: *Páneurópai Kiáltvány*, 8. o. – Jan Amos Komenský ugyan nem volt szabadkőműves, de felvilágosítás-eszméje miatt az első csehszlovák páholyt róla nevezték el. Nietzsche sem volt szabadkőműves, de a kőművesek Übermensch-eszméje miatt; Immanuel Kantot pedig kategorikus imperatívusza miatt tisztelték. Napoléon Bonaparte szabadkőműves volt; Giuseppe Mazzini egy skót rítusú páholy 33. fokozatú tagja volt.
- 171 R. N. C.-Kalergi: *Praktischer Idealismus. Adel-Technik-Pacifismus*. Paneuropa-Verlag, Wien–Leipzig, 1925. 22–23. o.
- 172 R. N. C.-Kalergi: *Praktischer Idealismus*, 20–21. o.
- 173 *Der Inzuchtensch ist Einseelenmensch – der Mischling Mehrseelenmensch*. (I. m. 21. o.) Talán a mendeli „öröklési egységek” (*allelék*) gondolatának alapján.
- 174 R. N. C.-Kalergi: *Praktischer Idealismus*, 55. o.
- 175 R. N. C.-Kalergi: *Praktischer Idealismus*, 22. o.
- 176 „Az egykori örökletes nemesség helyét a véletlen nemesség veszi át; az arisztokratikus fajok (*Adelsrassen*) helyett a nemesi egynégy; olyan emberek, akiknek véletlenszerű vérösszetétele példamutató típusokká (*vorbildliche Typen*) emeli őket.” (R. N. C.-Kalergi: *Praktischer Idealismus*, 55. o.) A „példaszerűség” csak tudatos fajtabeli párválasztást jelenthet. Tehát nem beszélhetünk „az emberi tökéletesség természetes hierarchijáról”. (I. m. 57. o.)
- 177 Platón–Szókratész: „Egy jóslat kimondja, hogy az állam pusztul el, ha vas- vagy bronzlángú őrvigváz rá”. Állam. (Szabó M. ford. Európa, Bp., 1984, 85. o.) „Mint kezdetben mondtuk, először is a filozófusok természetét kell megértenünk. És ha ebben kielégítően egyetértünk, egyetértünk majd abban is, hogy mind e kiválóságok egy emberben is megtalálhatók, és az állam vezetői nem lehetnek mások, csak a filozófusok.” (I. m. 147. o.)
- 178 R. N. C.-Kalergi: *Praktischer Idealismus*, 55. o. „A társadalmi eugenika legmagasabb történelmi küldetése, [...] elvezetni az igazságtalan egyenlőtlenségtől az egyenlőségen át az igazságos egyenlőtlenségig, minden álarisztokrácia romjain keresztül igazi, új nemességhez.” (I. m. 57. o.)
- 179 R. N. C.-Kalergi: *Praktischer Idealismus*, 56. o.
- 180 Mintha Platón valamely utópiáját olvasnánk: „Amint a feudalizmus és a kapitalizmus által az emberek között felállított mesterséges korlátok leomlottak, a legszebb nők automatikusan a legfontosabb férfiakra, a legkiválóbb nők a legtekélyesebb férfiakra esnek. Minél tökéletesebb lesz egy férfi fizikai, pszichológiai, lelki szempontból, annál több nő közül választhat majd. Csak a legnemesebb férfiak kommunikálhatnak szabadon a legnemesebb nőkkel és fordítva; az alsóbbrendűeknek meg kell elégedniük az alsóbbrendűekkel.” (R. N. C.-Kalergi: i. m. uo.)
- 181 Ő a weismanni „csíra-plazmáról” beszél; Kalergi nem nevesíti.
- 182 „Amit az underman kíván, az nem a haladás, hanem a visszaesés primitívebb körülmények közé, ahol otthon érezné magát.” (Stoddard, i. m. 74. o.) Ugyanez érvényes Kalergi tervezetére is, majd az EU egyesült államok-tervezetére is, mely Európa beundekkedésének leegyszerűsítésére és központosítására irányul.
- 183 Stoddard, i. m. 74. o.
- 184 Ez a folyamat zajlik jelenleg Európában. Rádásul úgy, hogy a rejtőzködő háttérhatalom a tájékoztatást és a visszautasítás jogát megtevésztéssel, valamint lekenyerezéssel és megfélemlítéssel igyekszik pótolni.
- 185 R. N. C.-Kalergi: *Praktischer Idealismus*, 22–23. o.
- 186 A főnemességnek két típusa létezik: a

- vérnemesség (*Blutadel*) és” a zsidóság. „Az európai jövőbeli nemesség magja ebben a két egymástól különböző, előnyben részesített fajban rejlik: a feudális vérnemességben, amennyiben nem az udvarból jöttek, a zsidó agynemességben [sic!], amennyiben nem engedték, hogy a tőke megrontsa őket.” (*Praktischer Idealismus*, 45. o.)
- 187 „Az ember még az őskori időkben is boldog lény volt: boldog állat. [...] Szabad volt; a természetben élt az állam helyett; játszott munka helyett: ezért volt szép és boldog. [...] Az ember elvesztette azt a szabadságot, amely valaha volt: és ezzel együtt a boldogságot is.” (I. m. 61–62. o.)
- 188 „Minden vadállat gyönyörű – míg az emberek többsége csúnya. [...] Az elvesztett paradicsom az emberi állatok létének ideje a trópusokon, amikor nem voltak városok, államok és munka.” (I. m. 63. o.) „A kulturális spirál görbéje, [...] a múlt paradicsomából a jövő paradicsomba vezet [...]” (I. m. 73. o.)
- 189 R. N. C-Kalergi, i. m. 56–57. o. Máshol: „a kard feudális arisztokráciája” a szociáldemokráciával keresztezve fog „megjaviulni.”
- 190 Továbbá egyértelmű rokonságot vélt felfedezni a pogány, vidéki Lenin és a keresztény, városi Trockij között. (R. N. C-Kalergi, i. m. 45. o.)
- 191 R.N.C-Kalergi, i. m. 72–73. o.
- 192 A Beacon c. szabadkőműves újság Kalergit magasztaló cikke (1925. márc.) „társadalmi éleslátását” dicsérte, és programját „a legmagasabbrendű szabadkőműves alkotásnak” nevezte, valamint felszólította a kőműveseket annak elősegítésére. Ő maga viszont 1926-ban, amikor a Páneurópa Unió Központi Tanácsának elnökévé választották, kilépett a bécsi páholyból, mivel megszellőztették szabadkőműves elkötelezettségét. (Dagmara Jajeśniak-Quast: *Polish Economic Circles and the Question of the Common European Market after World War I*). Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau Bd. 23, Fibre-Verlag, 2010. L. még Anita Ziegerhofer: *Botschafter Europas: Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi und die Paneuropa-Bewegung in den zwanziger und dreissiger Jahren*. Böhlau Verlag, Wien, 2004, 57. o.
- 193 Ebből sejthető, hogy a *Kiáltvány* is az ő fogalmazványa volt.
- 194 Láttuk, hogy nem „előjáték” (*Vorspiel*), hanem a téma bemutatása.
- 195 Az ET Herbert von Karajant bízta meg az „óda” szöveg nélküli változatának felvételével, továbbá rendelték tőle egy zongoraletétet, egy fűvös-, valamint egy zenekari változatot is. Az utóbbi lett 1985-től az Európai Közösség, illetve az EU hivatalos himnusza. Az 1990-es évektől popstílusú változatokat (!) is rendeltek belőle. Tobias Barth und Lorenz Hoffmann: *Ode an die Freude: Wie ein Trinklied zur Europahymne wurde*. In: (szerk.) Winfried Sträter, Deutschlandfunk Kultur, 2020. aug. 16.
- 196 Mivel a bürokraták tudták, hogy a legnagyobb legitimáló erő a hagyomány, döntésüket azzal indokolták, hogy már sokszor volt példa az Örömóda illetően használatára.
- 197 Bach: *Einleitung*, 5. o. – Persze emiatt a szimfónia „haláláról” beszélni költői túlzás.
- 198 Előadta az Elbai Philharmónikus Zenekar, vez. Kent Nagano.
- 199 *Rodézia hangjai (Rhodesia Voices)*. Vancouver Sun 1974. 1965-től 1970-ig mint a Brit Nemzetközösség tagja, az *Isten éltesse a királynőt* c. himnuszt használta. Az „örömdallam” kiválasztása: 1974. aug. 26. A pályamű kiválasztása: 1975. szept. 24.
- 200 Ian Douglas Smith (Selukwe, 1919 – Cape Town, 2007) Miniszterelnöki hiv. ideje: 1964–1979.
- 201 Philippa Berlyn: *The Quiet Man: A Biography of the Hon. Ian Douglas Smith*. Salisbury. M. O. Collins, 1978. 39–40. o.
- 202 Clarke Ross-Parker (alias Albert Rostron Parker, Manchester, 1914 – Kant, 1974) zongorista, zeneszerző, szövegíró és színész. (A róla szóló lexikoncikk a dalt meg sem említi.)
- 203 Waldo de los Ríos (alias Osvaldo Nicolás Ferraro de los Ríos, Buenos Aires, 1934 – Madrid, 1977) argentin zeneszerző, hangszerelő és karmester, aki több klasszikus zeneművet tett élvezetessé, ill. rontott le popzenévé. A felvételen akkor 5 (mai értékén 35) millió dollárt keresett. (César Coca: *La poco alegre vida de Waldo de los Ríos*. In: El diario Vasco, 2020. máj.)
- 204 Spanyol címe *Himno De La Alegria*.
- 205 Vö. *Masonic Altar*. In: George H. Lilley: *The Meaning Behind 15 Common Masonic Symbols*. 2020. ápr. 1. No. 10.
- 206 Egy másik értelmezés szerint a szabadkőműves beavatóját szimbolizáló vezérlő csillag. Vö. a szabadkőműves szimbólumok Bostoni Union Lodge-ban látható képes bemutatásával (*tracing board*): Richard Cassaro: *Discovery and Revival of Lost Ancient Wisdom*. (é. n.) Internet.
- 207 Ez már inkább hihető, mivel ezeket a zenéket szállodák rendelik meg a MUZAK-tól. (Wesley Hyatt: *The Billboard Book of #1 Adult Contemporary Hits*. Billboard Publications, 1999.)
- 208 „*Ergebnis Pophymnen*”. In: RTL.de. Internet.
- 209 Hyatt. Wesley, i. m., uo.
- 210 Billboard Hot 100, 1970.
- 211 *Official Charts Company info*. In: Official Charts. com. 2009. aug.
- 212 *Miguel Ríos* címszó, Wikipedia, Internet.
- 213 Philippe Friedrich Dietrich (Strasbourg, 1748 – Párizs, 1793) tudós és politikus. Kémikus és geológus, a l’Académie des sciences tagja, Strasbourg első polgármestere (1790–1792).

- 214 Szöv: Claude Joseph Rouget de Lisle, 1792; zene: Claude Joseph Rouget de Lisle, 1795: *La Marseillaise*. A dal eredeti címe: „Harci dal a rajnai hadsereg számára”. A dalt (melyet még aznap megírt), de Lisle a francia szolgálaton tisztséget betöltő bajor De Dietrichnek ajánlotta. Magy. ford. Verseghy Ferenc, 1794.
- 215 A kérést a volt elnök, Valéry Giscard d’Estaing kezdeményezte, végül is sikertelenül. (Charles Bremner: *Cannes star denounces ‘racist’ Marseillaise at festival opening*. 2014. máj. 14. In: *The Times*. 2014. máj., 14.)
- 216 Mint a tömegkultúra termékei, visszalépést jelentettek a paraszti népdalok variációbőségéhez, tagoltságához és árnyalati gazdagságához képest (tempókban és ütememekben, hangszenekben és díszítésekben stb.) L. Tokaji András: *Mozgalmi dalok Magyarországon 1919–1944*. Zeneszociológiai vitairat. Művelődés-kutató Intézet, Bp., 1986.
- 217 Nápolyi szext, Vb, azonosnevű dúr/moll váltás stb.
- 218 Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, 1976. jún. 1., 439. o.
- 219 Jean-Laurent Turbet: *La Marseillaise hymne maçonnique? Chant national depuis le 14 juillet 1795*. 2019. júl. 14.
- 220 Philippe-Frédéric de Dietrich *Omarius* néven a Bajor Illuminátusok Páholyának tagja volt. (Mivel mérsékelt politikát folytatott, a jakobinusok a Forradalmi Biróság elé vitték, mely halálra ítélte, és 1793-ban kivégezték. (A Nemzeti Konvent 1795-ben „a forradalom hőseként rehabilitálta.)
- 221 Rouget de Lisle (Claude Joseph, 1760–1836).
- 222 Daniel Ligou: *Rouget de Lisle (Claude Joseph)* címszó. In: (ed. Daniel Ligou): *Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie*. Presses Universitaires de France, 1974.
- 223 René Reiss: *Kellerman*, Tollandier, Párizs, 2009.
- 224 *Allons, enfants de la lumière* (Victor-Joseph Etienne, 1792), *Enfants du niveau, de l’équerre* (Frère Delalande, 1796), *Nous Maintiendrons. En francs-maçons de coeur et d’ame* (Delalande és Malvesin, 1792 után), *Frères de la Maçonnerie* (Frère Reynvaan, 1799), *Que tout enfant de la lumière* (Frère Brands, 1799), *Marseillaise de la Paix* (XIX. sz.), *Frères et Compagnons, à nous le bon combat!* (XX. sz.), *Allons, debout, Maçonnerie!* (1913) *Allons, enfants de la Sagesse* (Frère Loeuillet, é. n.)
- 225 Magy. *A Bölcsesség Tekintélyes Páholya*. 1757-ben alapították a toulouse-i *Les Francs-maçons* kebelében, az *Orient de Toulouse Respectable Loge* egyik leánypáholyaként. Jelmondata: „A bölcsesség itt egyenlővé tesz”.
- 226 A New York-i *Szabadság-szobor* ennek egyik megjelenítése. Franciaország ajándéka volt az USA fennállásának centenáriuma alkalmából.
- 227 A Parfaite-Union daloskönyvében olvasható.
- 228 Párizsi kommün, 1871. márc. 18. – máj. 28.
- 229 *Citoyens, frères, permettez-moi de donner à l’un de vous l’accolade fraternelle*. Schiller sorai jutnak eszükbe: *Seid umschlungen, Millionen! / Diesen Kuß der ganzen Welt!*
- 230 A kommün hivatalos lapja 1871. április 30. (In: Paul Quader: *A szabadkőművesség működése*. 2013. szept. 7.)
- 231 Julie Velten Favre (leánykori neve Caroline Julie Émilie Velten). Wissembourg, 1833–1896. Férje Jules Favre, az 1871-es Harmadik Köztársaság tisztviselője volt.
- 232 Az alkotmányos monarchia, valamint a forradalom lelkes híve és a jakobinusok ellensége volt, aki érvekkel segítette XVI. Lajos védőügyvédjét a király kiszabadítására, majd „a nép ellensége” vádjával 1794-ben halálra ítélték és kivégezték.
- 233 Fr. *La Marseillaise de la Paix*.
- 234 *Karl Marx; Friedrich Engels Werke*, 17. köt, Dietz Verlag, Berlin, 1962. 639. o.
- 235 Gustave Delory (Lille, 1857 – Lille, 1925) 1882-ben megalapította a Lille-i Északi Munkáspártot, 1884-ben pedig annak elnöke lett.
- 236 David Walls: *Billy Bragg’s Revival of Aging Anthems: Radical Nostalgia or Activist Inspiration?*. Sonoma State University. 2007. júl. – A dalt júl. 23-án mutatták be a munkáspárt szervezésében *A munkások Lantja* nevű klubban Degeyter vezetésével.
- 237 François-Noël Babeuf forradalmi újságíró (1760–1797), csalásért elítélték. Az *Egyenlők Összeesküvésében* játszott szerepe miatt végezték ki. A III. Internacionálé mint szellemi atyjának róta le a halálját. (I. Manifestum)
- 238 Sylvain Maréchal: *Conjuration des Égoux*. 1796. ápr. (Neve 1785-ben feltűnt a Párizsi *Grand Orient de France* „La céleste amitié” páholyának névsorában.)
- 239 Vö. *Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* (EPJNY/1789/ XIII.), Az 1789. augusztus 4-i rendeleték (AR/9) és EPJNY/1793/20.
- 240 Vö. EPJNY/1789/VI.
- 241 Vö. EPJNY/1789 I., EPJNY/1793/3 és EPJNY/1793/31.
- 242 Vö. EPJNY/1789 III.
- 243 Vö. EPJNY/1789/IV. Szemben Babeuf-fel: „Ti vagytok a nép, az igazi nép, az egyedüli nép, amely méltó arra, hogy élvezze a világ javait.” (*Le Tribun de Peuple*)
- 244 Vö. AR/1. Babeuf: „Induljatok, barátaim, lázítsátok fel és döntsetek meg ezt a társadalmat, amely nem illeszkedik hozzátok.”

- (Babeuf, uo.) Szavai szerint a „fennálló, (polgári) rendet” teljesen le kell rombolni, és egy teljesen új, „proletár rendet” kell létrehozni.
- 245 „Ha nemes törekvések elé alkotmányos akadályokat vetnek, habozás nélkül döntések fel azokat az akadályokat, s az ilyen alkotmányt.” (Babeuf, uo.)
- 246 „Mindenbe beleegyezünk [a jogegyenlőség érdekében], hogy tiszta lapot készítsünk, és csak ahhoz ragaszkodjunk” (Sylvain Maréchal: *Az Egyenlők Kiáltványa*)
- 247 Vö. Barnave: *Beszéd a Nemzetgyűlés Gyarmati Bizottságához*, 1790. márc. 8. (BNGYB)
- 248 Vö. AR/11
- 249 „Végre eltűnnek a felháborító különbségek a gazdagok és a szegények, a nagyok és a kicsik, az urak és szolgák, az uralkodók és az alattvalók között” (S. Maréchal, i. m.)
- 250 Vö. EPJNY/1793/4 (6)
- 251 „A szegény emberi faj, amelyet mindenütt és mindenhol többé-kevésbé ügyes kannibáloknak szállítottak, [...] a zsarnokok áldozatául váltak.” (S. Maréchal, i. m.)
- 252 Vö. EPJNY/1789 II., EPJNY/1793/27, 33., 35.
- 253 Vö. EPJNY/1789 XII. – „És ezt a valódi egyenlőséget valósítjuk meg, bármí áron. Jaj azoknak, akik közé és közénk állnak! Jaj azoknak, akik ellenállnak egy ilyen határozottan kifejezett kívánságnak.” (S. Maréchal, i. m.) Babeuf: „Irgalom nélkül mérszárójátok le a zsarnokokat, a patriciosokat, az arany-milliomosokat, mind az erkölcsstelen lényeket, amelyek közös boldogságotok útjában állnak!” (Babeuf, uo.)
- 254 „A Francia Forradalom nem volt más, mint egy olyan forradalom előhírnöke, amely nagyobb, ünnepélyesebb és amely az utolsó lesz”. (S. Maréchal, i. m.)
- 255 „Elérkezett a nagy rendszabályok pillanata.” (S. Maréchal, i. m.)
- 256 Tirifoque (*Тирифок*) (a francia szabadkőművesek vezetője a kommuné idején) beszélgetése Degeyterrel. (Id. Сергей Десимон: *Мы и массы. Интернационал*. Ч. 2. In: Proza.ru. 2019.) (L. még: Александр Бушков: *Сталин*. ОЛМА Медиа Групп, 2005, 80. o.)
- 257 Lamprecht: *Neue Rosenkreuzer. Ein Handbuch*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2004, 79. o. – Amikor pedig a III. skót fokozatba kér bebocsáttatást, vagy arra készül, hogy Szt. András lovagjává avassák, egy sötétzárkába zárják, és négy csúszóhurokkal a nyakán a padlón kell kiterítve fekdünie, és azon kell elmélkednie, hogy milyen szolgaságban él. Végül is, hogy a zsigereiben is érezze, mi a Szabadság. (A. Baruel, i. m., 165. o.)
- 258 Egrészrt számukat tekintve, másrészt mert nem tizenhatod/pontozott nyolcad, hanem nyolcad/pontozott negyedértékűek.
- 259 Eugène Pottier (1816–1887) szállítómunkás és költő. 1871. márc.–máj. a párizsi kommuné tagja volt.
- 260 1864. szept. 28. – 1876. júl. 15. „*Ezt a manapság általánosan használt nevét csak a II. Internacionálé megalakulása után kapta.*” R. Palme Dutt: *Az internacionálé*. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 43. o.
- 261 Borisz I. Nyikolajevszkij történész szerint a szabadkőműveség meghatározó hatást gyakorolt az I. Internacionáléra. (Boris I. Nicolaevsky: *Secret Societies and the First International. The revolutionary internationals, 1864–1943*. [Ed.] Milorad M. Drachovitch. Contributors: Milorad M. Drachovitch [et al]. Stanford, Calif., Published for Hoover Institution on War, Revolution, and Peace by Stanford University Press, 1966. xv, 256 p. o.)
- 262 Eugène Edine Pottier (1871. márc. 28. – máj. 28.)
- 263 Közismert, hogy a kommuné vezetésében szintén sok szabadkőműves vett részt, főleg a Francia Grand Orient tagjai közül. Mintegy 10 ezer szabadkőműves jelentkezett, hogy Párizsban ápr. 29-én felépítse a barikádokat. (A *L'Union de Belleville ülésének jegyzőkönyve* szerint.)
- 264 „Tudom, hogy /a páholy/ a szabadon gondolkodó emberek csoportjából áll, akik szakítottak a hagyományokkal, és csak az emberi elmét ismerik el a legmagasabb elvként, és lelkiismeretesen keresik az igazságot és az igazságosságot.”
- 265 Симон Д. Дрейден: „*Интернационал*” В России. In: Наследие, 76. o. (oroszra ford. A. Gatov.)
- 266 Copin Albancelli: „Le Pouvoir occulte contre la France” („A titkos hatalom Franciaország ellen”), 125. o. (1908).
- 267 Ezzel függ össze, hogy a baloldali stratégiák legkülönbözőbb változatait egyesítette a szakszervezeti jellegű reformista programoktól a radikális anarcho-kommunista törekvésekig. A „Világ proletárjai, egyesüljetek!” jelszó önmagában ezt jelentette.
- 268 A *Nyilatkozat* lehetségesnek tartja a népek közötti háborúk kiküszöbölését, és ennek érdekében a reguláris hadseregek leszerelését javasolja. Átveszi a proudhonisták meggyőződését, hogy megszüntethető a pénz, és ezért népbankok létesítését szorgalmazza. Az állami oktatás-nevelést csak kivételes esetekben tartják elfogadhatónak. (Jemnitz János: *Az I. Internacionálé*. In.: *Az I. Internacionálé és Magyarország*. Szerk: Erényi T. és Kovács E., Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 42–48. o.)
- 269 Арон Яковлевич Коц (Ogyessza, 1872 – Ogyessza, 1943) 1903-ban belépett az Orosz Szociáldemokrata Munkáspártba. A dal 1902-ben, a *Szizny* című lapban jelent meg (Pottier 1,2, 6. strófa) a dal első orosz fordításaként. A teljes fordítás 1937-ben látott napvilágot.

- 270 Vö. Известия Московского Совета No. 199, 1917. okt. 28. – nov. 9–10. 2–3. o.
- 271 Правда, 192. szám, 1917. november 30.
- 272 A szovjet-országi változatban a jövőre vonatkozó kijelentéseket (érthető módon) jelen időbe tették.
- 273 Anatolij Getmanszkij, Valerij Szolncev és Jurij Petruskin Irkutszkban felállított hatalmas molinóján 5 különböző rassz képviselője énekelte.
- 274 A Magyar (ford. Bresztovszky Ernő) és a Bajor Tanácsköztársaság (Emil Lukhardt, 1919), a Távol-Keleti Köztársaság (1920–1922), az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (1918–1949), a Bjelorusz Szovjet Szocialista Köztársaság (1919–1952), a Kaukázusontúli Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság (1922–1936). Kínai Szovjet Köztársaság (ford. Qu Qiubai, Xiao San, 1923–1937).
- 275 Иосиф Виссарионович Сталин (alias Loszeb Dzsugasvili, Gori, 1878 – Moszkva, 1953) a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának főtárgya (1922–1934), majd a Szovjet Népbiztosok Tanácsának elnöke (1941–1946).
- 276 Гимн Партии большевиков (1939). Mihalkov és Regisztan új szövegét maga Sztálin, A. V. Alekszandrov zenéjét pedig a Népbiztosok Tanácsa fogadta el. Csakhogy az ő „pályaműve” nem volt más, mint a Bolsevik Párt már 1939-ben megkomponált himnusza, melyért (és a Vörös Hadseregnek írott más dalaiért) Alekszandrov már egy évvel korábban megkapta – a Sztálin-díjat.
- 277 *Where all are Brothers*. Lásd *Alle Menschen werden Brüder*.
- 278 *Earth Anthem* című dal, Wikipedia, Internet.
- 279 Dr. Shashi Tharoor Official. YouTube Channel, 2017. okt. 18.

Csizmák a talapzaton Szobordöntések és -eltávolítások, utcanév-változtatások Budapesten

A 2019-20 körül fellobbanó BLM-mozgalom idején sűrűn olvastuk, láttuk a hírekben, ahogy az Egyesült Államok és Nyugat-Európa városaiban sokan a szobrok ellen fordultak, több évszázaddal ezelőtt élt személyiségek váltak a haragos tiltakozások célpontjaivá. Köztük olyanok, mint Amerika felfedezője, Kolumbusz Kristóf, vagy éppen a Napóleon ellen győztes angol Nelson admirális. Budapesten Winston Churchill angol miniszterelnök városligeti szobrának talapzatát öntötték le festékkel. Londonban létrehozták a Közterek Sokszínűségéért Bizottságot, amelynek célja áttekinteni a város összes köztéri szobrát és utcanévét, és javaslatot tenni a változtatásokra. Az újkeletűnek tűnő mozgalom azok emlékműveit kifogásolta, akiket gyarmatosítóknak, rasszistáknak, a rabszolgatartásból hasznot húzóknak tartott. Meglepő lehet a tiltakozó tömeg dühe és a múlt kiemelkedő alakjainak felelőssé tétele, ám minderre több ízben volt példa Magyarországon is.

A modern magyar nemzet kialakulása a 19. században elválaszthatatlan a modern történeti tudat megjelenésétől: a hazafias érzés kibontakozásában, a nemzetépítés folyamatában hatalmas szerephez jut a hajdani dicsőség felelevenítése. A múlthoz fűződő viszony meghatározza az emlékező csoport önazonosságát, amelyről saját történelmének kulcsmozzanatait felelevenítve bizonyosodik meg. Ahogyan a fiatal Pulszky Ferenc a reformkorban rámutat: „a múlt az, ami a jelenben összeköti az ivadékot, a közös emlékezetek, a közös história. Ez a legerősebb kötelék”, ezzel képes azonosulni minden magyar honfi – köztük a más nyelven beszélők is.¹ A kor egyik népszerű útleírásának szerzője, a későbbi miniszterelnök Szemere Bertalan a párizsi Père-Lachaise temetőben járva mereng az otthoni viszonyokon. „Bennünk sok hálátlanság van” – állapítja meg – hiszen hiányoznak a magyar történelem fontos pillanatait megőrző művek, melyek azokat „elevenen az emlékezethez” köthetnék. „Nagy embereink nevét mi tartja fenn a történetek hideg betűjén kívül? Hol vannak képeik, szobraik, sírjaik? Ki újítja meg a megporhadt márványt? Ki söpri le róluk a századok sötét porát? Ki ékesíti fel virággal, szalaggal, zászlókkal? Hol van a nép, mely lelke elmelegülésében, búcsúi csapatokban jár el a nagy hamvakhoz? Ki nem ad forintot egy komédiáért inkább, mint Hunyadi koporsója s a híres Szigetvár meglátásáért? Rettenetes elfajulás!... Mely nép történetét s nagy embereit elfeledi, elvesz, - s vesszen el!”²

Szemere útleírásának elkészültekor a „honunk évkönyveiben vezérsillagokként” előtűnő „nagy férfiak” iránt keblükben „elolthatatlan vágyat” érző hazafiak Hunyadi Mátyásnak kívánnak lovas szobrot állítani a fővárosban, így nyilvánítva hálájukat őseiknek „a haza szebb létre juttatásában szerzett érdemeikért”. Az emlékmű „hálajel”-ként, „tükör gyanánt” használhatna az ifjúság nevelésére, „hogy ők is igyekezzenek jeles, és nem maguk hasznát kereső tettek által megérdemelni a soha el nem múlható emberiség háládatosságát.”³ Felhívásuk számos lapban megjelent, és országos visszhangot váltott ki. A szobor végül nem készült el, ám a nagyfokú érdeklődés jelezte egy újfajta emlékezetkultúra megjelenését: a hazafias érzések megerősítését segítette a múlt neves személyiségeinek, döntő eseményeinek számos helyen és különféle formákban való bemutatása, ami mintát nyújthat a polgári társadalom számára. A Magyarországon

a 19. század második felétől megjelenő modern emlékművek elsősorban már nem szenteket vagy uralkodókat ábrázoltak – helyettük írók, hadvezérek, politikusok, sőt akár gyáriparosok, sikeres vállalkozók részesülhettek ebben a kitüntetésben: emlékműveiket köztereken helyezték el. Ők tulajdonképpen „megtestesítették” a nemzeti múltat, amely általuk kézzelfogható valósággá vált,⁴ példát mutatnak hazaszeretetből, áldozathozatalból, a köz javára végzett munkából.

A tiszteletadás kifejezésének jóval egyszerűbb és olcsóbb módjának bizonyult az utcák elkeresztelése, ami szintén képes szélesebb tömegeket megismertetni a múlt kiváló alakjaival. E nevek csakúgy, mint a szobrok, „általános bélyegét szokják magokon hordani az időnek, melyben, s a nemzetnek vagy társulatnak, mely által alapítottak”.⁵ Őrzik a történelmi idők lenyomatát, vallanak azokról a korokról, amikor keletkeztek, megörökítik azt a politikai berendezkedést, amely ránk hagyta őket, tükrözik a mindenkori hatalom ideológiáját, az általa előnyben részesített történelemszemléletet. Így válhattak a látszólag ártatlan emlékművek (és utcanevek) idővel „meglékezetháborús övezetekké, a visszamenőleges érvényű igazságszolgáltatás fórumaivá.”⁶

A 20. század összes rendszerváltása magával hozta a köztéri műemlékek, utcanevek felülvizsgálatát, időnként erőszakos eltávolításukat, lecserélésüket, megváltoztatásukat, ami rendszerint új alkotások emelésével járt együtt, tehát nem csupán pusztításról van szó: más értékrendet állítottak a korábbi helyett, más hősök léptek a régiek helyére. Az új politikai berendezkedések fontosnak tartották az előzővel való szakítás minél látványosabb bemutatását csakúgy, mint saját eszményeik ilyenformán való megörökítését. Tanulmányunk elsősorban a fontosabb budapesti példákat tekinti át vázlatosan.

1848

A közterek nevei már a reformkor végén szimbolikus jelentőséggel bírtak. Talán a párizsi forradalom hírének hatására 1848 márciusának első felében a pesti városi tanács számos utca „jelentéktelen neveit újjakkal és leginkább történetünk nagyobb embereire emlékeztetőkkel” kívánta felcserélni. Meglepő a megváltoztatni kívánt utcák nagy száma, valamint az is, hogy csupa személyneveket javasolnak – ezek a dicsőséges múlt, és a jeles kortárs politikusokra, írókra emlékeztettek volna.⁷

E neveket a későbbiekben nem használták, viszont a pesti forradalom kirobbanását követően alig két nappal a helyi tanács három közterületet nevez át Szabadsajtó-utcává, Március 15-e térére, és Szabadság-térére. Hamarosan Budán is hasonló kezdeményezésre került sor: István nádorról teret, Batthyányról és Kossuthról pedig utcát neveztek el.⁸ Ezek mellett nemhivatalos névadások is történtek: Pesten például volt Szabadsajtó-udvar, Diadal-utca, Forradalmi csarnok-utca. Gyakran nem ismerjük, pontosan hol helyezkedtek ezek a lakosság által elkeresztelt közterületek. A budai Barátság-sikátor, Igazság-tér, Nemzeti-tér, Egység-tér esetén csak annyit tudunk, hogy névtáblaikat is kifüggesztették. Az egyik lap a további „idétlen” nevek kiküszöbölését, „általános utcanevreformot” szorgalmaz úgy, hogy a korábbi magyar–német kétnyelvűség helyett az új neveket csak magyarul írják ki.⁹

A vidék követte a főváros példáját: Győrben április 1-én „a város főterén összesereglett népek ezrei” neveztek el utcákat Kossuthról, Széchenyiről, Batthyányról, Deákról, Klauzál Gáborról, István nádorról, és a helyi országgyűlési képviselőről Lukács Sándorról. Ugyanekkor kapott utcanevet a szabadsajtó, a testvériség és az egység gondolata. A népgyűlés döntését a városi tanács hagyta jóvá.¹⁰ Szegeden,¹¹ Hódmezővásárhelyen,¹² Pozsonyban,¹³ vagy Aradon¹⁴ hamarosan szintén átneveztek néhány utcát. A szepességi Lőcsén magyarosítják a neveket, a hírt közlő helyi tudósító pedig kívánatosnak tartotta, hogy

néhány utca nevét „történeti derék férfiak neveiktől, mintegy ereklye gyanánt” vették volna.¹⁵ Május 30-án, amikor Kolozsváron kimondták Erdély egyesülését Magyarországgal, „a tömeg határozattá emelé”, hogy Wesselényiről, és az unióról utcákat nevezzenek el.¹⁶ Ugyanott szabadsajtó- és Mátyás-utca elnevezések is születtek.¹⁷ 1849 januárjában, midőn az osztrákok elfoglalták a fővárost, visszaváltoztatták az utcák neveit. A szabadságharc leverése után mindenütt ez történt, Pozsonyban egyenesen Haynauról, Jellasicsról és Windischgrätzről neveztek el utcákat.

1918

Már az első fővárosi történetpolitikai emlékmű körül valóságos szoborháború bontakozott ki. 1852-ben az ifjú Ferenc József jelenlétében avatták fel a budai vár 1849-es védője, Heinrich Hentzi tábornok szobrát a budai Szent György téren, ahol katonái élen vesztette életét, amikor Görgei honvédek elfoglalták a várat. Magyar részről azonban benne inkább Pest felesleges ágyúzásának felelősét látták, aki megpróbálta felrobbantani a Lánchidat, és a Dunapart számos klasszicista épületének pusztulásáért felelős. Ezek között volt például az egykori Vigadó, ahol 1848 nyaratól az országgyűlés ülésezett.

A szobor „a 19. századi magyarországi emlékállítások botrányköve lett,”¹⁸ éles támadások célpontjává, országgyűlési felszólalások, tüntetések visszatérő témájává vált, rendőr őrizte, hozzájárult egy kormány bukásához,¹⁹ még felrobbantására is kísérletet tettek. Mindezek nyomán megjelent a „Hentziáda” kifejezés, amit általánosabb értelemben is használtak azokra a katonai intézkedésekre, „amelyek bosszantóan hatnak a magyar emberre.”²⁰

Az emlékművet 1899-ben áthelyezték a hűvösvölgyi hadapródiskola udvarára, ám ottani újjáavatását is nagy ellenállás kísérte. 1918-ban, az őszirózsás forradalom napjaiban egy vaskereskedő szerelte szét a „vérszomjas magyarfalónak” állított Harcos Emléket, mely „örök szégyenfoltként égette a magyar közvéleményt”.

Korabeli híradófelvételen láthatjuk, amint az Országháznál összegyűlt tömeg előtt az Ausztriától való elszakadás, a megvalósult függetlenség fölött érzett örömmámorban kalapáccsal verik szét a szobor néhány darabját, köztük a kétfejű sast ábrázoló cimert. A fővárosi műemlékek felügyelőjévé kinevezett neves szobrász, Róna József azt javasolta, hogy „művészileg értékes” hat allegorikus alakját őrizték meg, a többit viszont „adják el az öregvasasnak”. Az egykori Habsburg-uralom jelképévé vált emlékmű a Tanácsköztársaság idején ércöntödében végezte.²¹ Részben hasonló sors várt a temesvári Rukavina-emlékműre, amelyet a helyi magyarság „szégyenszobor”-nak nevezett.

Egy sor utcanévvaltozásra is sor került. Még október 1-jén kérték fel Krúdy Gyulát az ezt lebonyolító bizottságban való részvételre. Az időközben végbement események dacára, sőt azok hatására az író november közepére elkészítette tervezetét. Számos javaslatot kapott ugyanis, hogy „legyen tekintettel a legutóbb lejátszódott szabadságharcokra,” és maga is igyekezett az „elmúlt gyönyörű napoknak” emléket állítani. Az író javaslatait november közepén nagyrészt elfogadta a Fővárosi Közmunkák Tanácsa. A vesztes háború után eltűntek a szövetséges országok uralkodóinak (a német császár, a török szultán és a bolgár király) nevei, ám a Habsburg-dinasztiára emlékeztető számos név is. Így a Ferenc Józsefről elnevezett teret és rakpartot Október térre (ma Széchenyi tér), valamint Petőfi és Kossuth rakpartra (ma Jane Haining rakpart és Belgrád rakpart) keresztelték át. A Károly király körút neve Népkörút lett az eredetileg javasolt Forradalom, majd Népakarat helyett (ma Károly körút). A Zita királyné rakpartot ismét Várkert rakpartnak hívták, a Gizella tér (Ferenc József egyik lánya után) új neve Károlyi Mihály tér lett, mert ott hangzott el a miniszterelnök nevezetes beszéde

(ma Vörösmarty tér). Az Országház tér nevét a Krúdy által javasolt Népszava tér helyett Köztársaság-térre változtatták (ma Kossuth tér). Később a dinasztia további tagjainak nevét viselő közterületeket kereszteltek át úgy, hogy helyüket a Habsburgokkal szemben fellépő reformerek és forradalmárok vették át.²²

1919

A Tanácsköztársaság idején kórházakat, laktanyákat neveztek át; rendelet írta elő az iskolák és kisdedovók számára a királyokat vagy vallásos tárgyakat ábrázoló képek és szobrok eltávolítását – helyükbe Marx és Engels képei kerültek. Az utcák és terek további átnevezésére már nem maradt idő. A szobrok közül a legrosszabbul a Millenniumi emlékmű járt, amelynek Habsburg-uralkodóit, „a bronza öntött kényurakat”, „léhűtőket” eltávolították. A kommunista napilap szerint „a proletár öntudatot és a jóízlést sértő” emlékművet a közoktatásügyi népbiztos jóváhagyásával teljesen át akarták alakítani, a többi uralkodó is lekerült volna róla.

A világháború borzalmaiért felelősnek tartott Ferenc József „jelentéktelen művészi értékű” szobrát egyenesen ledöntötték. Csak a csizmája maradt a helyén, amit a Népszava szerint ott kellene hagyni, hadd jelképezze a tőkés hatalmat eltipró proletáriátus lábát.²³ A Pesti Hírlap újságírója a szobordöntésben a „bálványimádás” végét, egy új korszak kezdetét látta: „Egy új hit, sőt több, új emberi öntudat támadt, mely élőket és szobrokat egyaránt döntöget”, emlékműre ugyanis „csak annak van joga, aki az emberiségnek használt. A jobbágyi hódolatnak s a rabszolga-művészetnek szobrait le kell dönteni.”²⁴ Budapest népe ekkor részesült először talapzaton álló csizma látványában, ami majd több ízben ismétlődik még a mozgalmas század során.

A május 1-jei felvonulás alkalmával vörös drapériával takartak le számos szobrot és épületet, köztük a teljes Millenniumi emlékművet. Óriási vörös földgömbökkel borították be Bethlen Gábor, Bocskai István, Pálffy János és Zrínyi Miklós Köröndön levő szobrait, amelyek így már a nemzetközi proletár összefogást szemléltették. Pázmány Péter és Werbőczy István alakjait a Kígyó-téren egy diadalkapu pillérei mögé rejtették, az Erzsébet hid túloldalán álló Szent Gellért-szobrot szintén eltakarták, csakúgy, mint Baross Gáborét. Andrassy Gyula Országház mellett álló emlékműve köré a Munka Háza építménye került. Ugyanekkor orosz mintára számos gipszből készült szobrot állítottak fel vagy hordoztak körbe lovaskocsikon: Marx, Engels, Lenin, Szabó Ervin, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg alakjain kívül különféle munkásszobrokat is láthatott a város népe.²⁵

Az ellenforradalom hatalomra jutásakor nem akadt rombolnivaló szobor, a Habsburg uralkodókat visszaállították a Millenniumi emlékműre, az újrámintázott Ferenc József ugyancsak elfoglalta korábbi helyét Szent Istvánnal átellenben. Amíg összetört szobrán huszártábornoki egyenruhát viselt, addig az új változaton koronázási palástban ábrázolták. A király nélküli királyság korában elsősorban az uralkodói méltóságát kívánták hangsúlyozni, szemben a világháborúra emlékeztető legfőbb hadúrral. Az utcanevek terén igen gyorsan intézkedtek, már 1919 decemberében visszaváltoztatták a forradalmak idején módosított legtöbb nevet.²⁶

1944–45

A következő rendszerváltásnak jóval több műemlék esett áldozatul. Gömbös Gyula a Döbrentei-téren alig több mint két évvel korábban felavatott szobrát 1944 őszén felrobbantották. A szimbolikus jelentőségű eseményről Márai Sándor is megemlékezik naplójában: úgy tudja, már a rombolás előtt bepiszkolták a Mussolinét példaképnek tekintő, Hitlert meglátogató egykori miniszterelnök emlékművét. Ez „jelképezett mindent, ami

Magyarországon az elmúlt huszonöt évben aljas volt, dagályos, kapzsi, hazugan sovén, lelkenedően és fenyegetően öntelt”. A Horthy-korszak gyászos végét örökíti meg a kiábrándult író, aki ez alkalomból kíméletlen ítéletet mond a két világháború közötti magyar társadalomról: „A fiatal tisztok, akik a durvaságot összetévesztették a fegyvellemmel, a pökhendi közhivatalnokok, akik világnézeti mellődöngetéssel pótolták mindazt, ami műveltségükből és jellemükből hiányzott, a szakmányt szaglászó, kereszténységet kiáruló kispolgárság: mind e szoborból nyert önbizalmat. A szobor most ledőlt. S utolsókat rikolt és vinnyog a szellem, melyet e szobor jelképezett. Lehet, hogy mindaz, ami utána következik, nem lesz jobb; mind nyugtalanabb kétellyel szemlélem a magyar anyag összetételét. De a tanulság annyi, hogy általában tanácsos száz évet várni, amíg szobrot állítanak valakinek.” A Gömbössel egy időben elhunyt Kosztolányinak még siremléke sem állt ekkor. „S ami a Tisza-szobrot illeti – fejezi be gondolatmenetét Márai – nem tudom, nem siették-e el ezzel a művel is a történelmi ítélet pillanatát.”²⁷

A budapesti szobor lerombolását az antifasiszta harc kezdeteként értékelték, 1966-ban „ellenállási” emlékkövel emlékeztettek rá. Ezt a későbbiekben számos alkalommal összefestették, megrongálták, feliratát kicserélték, így tehát fővárosunkban egy szobor elpusztítására is egy sokszor meggyalázott emlékmű hívja fel a figyelmet. Gömbös mellszobrát fél éven belül fényes nappal döntötték le saját szülőfalujában – amit ekkor Gömbösfalváról visszaneveztek Szomolyára. Hasonlóképpen vesztette el nevét Horthyfalva (ma Nagybakos vagy Szvoboda Kárpátalján) és a Horthy-liget (ma Szigethalom része).

Nem kerülhette el sorsát Werbőczy István szobra sem, melynek eltávolítását már 1919-ben követelték: a „szégyenteljes” emlékmű „a leggyalázatosabb jobbjogtörvény megalkotóját” ábrázolja, „aki vadállatias kegyetlenséggel harmadiziglen sújtotta a járom ellen föllázadt parasztságot”. A második világháború végén az ország területén még zajlottak a harcok, amikor egy napilap cikksorozatban sürgette több fővárosi szobor elszállítását. Elsőként a „vérmocskos” *Tripartium* szerzőjéről, a jobbjogokat „örökre röghöz kötő” jogtudósról, az elnyomó osztály megtestesítőjéről emlékeztek meg.²⁸ Még aznap a kommunista ifjúsági szervezet nevében az emlékmű nyakába táblát akasztottak: „Ugye mostan lóg az orrod, meghozták a földreformot.”²⁹ Darvas József népi író és politikus népgyűlésen szorgalmazta, hogy a „parasztpusztító” úri Magyarországot jelképező Werbőczy helyére Dózsa György, Gömbösére Bajcsy-Zsilinszky Endre szobra kerüljön, az ellenforradalmi emlékművet pedig az 1919-es forradalom mártírjainak hasonló emlékműve váltsa fel. Ezek hirdetének a kivívott függetlenséget, a munkásság és a parasztság „harcos összefogását”.

1945. május 1-jén avatták fel a Szabadság téren, a Vigadó előtt és a Gellért téren a szovjet hősök villámgyorsan felállított emlékműveit, ahol Dálnoki Miklós miniszterelnök is részt vett, Malinovszkij marsall tartott beszédet, majd a Hősök terén többek között Rákosi Mátyás szólt az egybegyűlt tömeghez. Ismét letakarták a Körönd szobrait – bár ezzel még kommunista pártkörökben sem értett egyet mindenki, az akciót „teljesen helytelenek” minősítették, ugyanis a munkásság nem tagadta meg „a múlt magyar szabadságharcok nagy történelmi alakjait”.³⁰ Ugyanezen a napon az „ünnepi tömeg” ledöntötte az Apponyi téren (ma Ferenciek tere) az egykori jogtudós Werbőczy szobrát, amely fejvel a földbe fűrődött, talapzatára pedig a „Dózsa György emlékére” felirat került. Ezzel igazságot szolgáltatott annak, „aki a jog védelmet nyújtó korlátait a kiváltságosokon túl ki akarta terjeszteni az egész nemzetre”. Az eseményről tudósító lapok egyetértettek a „népítélettel”, hiszen a Hármaskönyv „írásba foglalt katekizmusa volt a rendi Magyarország jogfosztó uralmának”³¹, Ady Endre sorait idézik Werbőczy

„pereputtyáról”.³² Két héttel később, az egykori „parasztforrádalom” kitörésének évfordulóján a szobor talapzatánál tartottak Dózsa-emléknapot, hamarosan pedig a fővárosi közgyűlésben indítványozták, hogy Werbőczy helyére Dózsa György szobrát állítsák.³³

Hasonlóan végezte Tisza István Márai által említett hatalmas szobra az Országgyűlés mellett,³⁴ és Debrecenben, ahol a róla elnevezett egyetem nevének megváltoztatását is követelték. Az egykor az országot világháborúba vezető miniszterelnök „a német hódítók szolgája, a magyar nép és nemzetiségek zsarnoka. Pusztuljon még az emléke is.”³⁵ A Szabadság térről eltávolították az Erekyés Országzászlót és az elszakított országrészekre emlékeztető irredenta szoborcsoportot, a Tanácsköztársaság áldozatainak emelt Nemzeti Vértanúk (ellenforradalmi) emlékművét pedig pártzászlók alatt felvonuló kommunista ifjak döntötték le – amit a korabeli filmhíradó is megörökített. Ez utóbbi emlékművet „az új, demokratikus Magyarország mártírjainak megcsúfolásának” minősítették, hiszen a „reakció” hőseinek dicsőségét őrizte. Eltávolításáról ekkor már döntés született, a rombolás valójában kommunista erőfitogtatás volt, politikai célokat szolgált.³⁶

Még tartott a háború, amikor az Fővárosi Közmunkák Tanácsa intézkedett számos utcanév-változtatásról. A Mussoliniról elnevezett Oktogon és a Hitler nevet viselő Körönd visszanyerte korábbi nevét, velük együtt pedig a „fasizmus és a reakció »hősei«” is lekerültek az utcanévtáblákról, helyüket pedig a „demokratikus Magyarország” mártírjai vették át – köztük az 1920-ban a fehérterror áldozatául esett Somogyi Béla, vagy a nyilasok által 1944 karácsonyán kivégzett Bajcsy-Zsilinszky Endre. A Tisza István utcát például József Attilára nevezték át. A mártírokra való emlékezés fontosságát jelzi, hogy a főváros kommunista polgármestere 1945 nyarán a Kis-Svábhegyten Martinovics Ignácról nevezte el. Valamivel később zajlott le az egykori Habsburg uralkodók iránti „alázatos lojalításra” emlékeztető nevek megváltoztatása például a nagykorúton – és természetesen az egykori kormányzó nevével sem viselhették már közterületek, intézmények.³⁷ Összességében több száz névcserére került sor a háború utáni években, 1948-ban pedig megszűnt maga az elnevezések ügyében addig illetékes tanács is. Hasonló folyamatok játszódtak le vidéken is, ahol szintén kereszteltek el korábban utcákat és tereket például a német és az olasz vezérről, és ahol aztán ugyancsak a fehérterror áldozatai kaptak számos esetben utcákat.

1947–49

A háborút követő átmenet éveitől fokozatosan a kommunisták kezébe került a hatalom, és felgyorsult a főváros megtisztítása a nem kívánatos emlékművektől. 1947-ben elvitték a Szabadság térről a trianoni gyásznak emléket állító Magyar Fájdalom szobrát. Ennek női aktját előbb a Margit-szigeten állították fel Napfürdőző nő címmel, később raktárba, majd a balfi üdülő parkjába, végül 2012-ben a soproni Gyógyközpont Rehabilitációs részlegének parkjába került, ahol ismét az eredeti felirattal együtt látható. A magyar revízió ügyét támogató lord Rothermere tiszteletére készített Magyar Igazság kútja ugyan maradt meg, ám egyszerű díszkúttá lett, levésték feliratát, és az angol lord képét Szabó Ervinével helyettesítették – ő a szobor mögött álló könyvtár névadója.

1947 tavaszán Faludy György költő és társai döntötték le talapzatáról Prohászka Ottokár szobrát, amely a Károlyi-kertben állt. A száműzetéséből hazatért egykori miniszterelnököt, Károlyi Mihályt nagyon zavarta, hogy palotájának erkélyéről a „szegények püspökét” kell látnia, kijelentette, hogy a szobornak el kell tűnnie, „ha azt akarják, hogy ebben a házban éljek”. Az ő óhaját teljesítették később Faludyék; tettüket nem a vallásellenesség váltotta

ki, Prohászkaiban a reakciós politikust, az ellenforradalmi korszak képviselőjét, egyik fő tekintélyét látták. Az író tizenkét fiatal, és egy akkor vásárolt lóistráng segítségével egy éjszaka döntötte le a szobrot, miközben a kert egyik padján ülő két rendőr egyszerűen háttal fordított. Másnap reggel mindannyian az ÁVO székházában, az Andrassy út 60.-ban találták magukat, ám szabadon engedték őket.³⁸ A szobrot 1984-ben Prohászka püspöki székvárosában, Székesfehérváron állították fel újra.

A már felállított Wallenberg-emlékművet 1949 áprilisában az átadás előtti éjszaka döntötték le – később Debrecenben állították fel, ahol Kígyóölőként ismerték, és nem kapcsolták az egykori zsidómentő svéd diplomatához. Végül ötven évvel a tervezett után avatták fel az eredeti helyszínen, a budapesti Szent István parkban.³⁹ Harry Hill Bandholtz amerikai tábornok a főváros román megszállásakor megakadályozta a Nemzeti Múzeum műtárgyainak elszállítását. 1936-ban felállított szobrát a háború után az elsők közt hozták helyre, hiszen akkor az Egyesült Államok szövetséges országnak számított. (Ekkor nevezték el az angol Montgomery tábornagról a korábbi Zita királynő-utat.) Néhány év múlva viszont eltüntették, mert az ellenségévé váló imperialista nagyhatalomra emlékeztetett. 1989-ben Bush amerikai elnök látogatásakor került vissza ismét a Szabadság térre.⁴⁰

Ezekre az évekre világossá vált, hogy a harcok során megrongálódott emlékművek közül többet nem állítanak helyre. Ezek közé tartozott Andrassy Gyula és az „áruló” Görgei Artúr várbeli lovas szobra, valamint az előző korszakhoz köthető Tormay Cecil író, Darányi Ignác és Klebelsberg Kuno miniszterek emlékművei. Ugyancsak pusztulás lett a sorsa az első világháborúban elesett magyar tüzérek emlékművének a budai vár alatt, illetve a haditengerészeti emlékműnek, amelyet az egykori kormányzóhoz lehetett kötni, és a Horthy (ma Petőfi) híd budai hídfőjénél állt. A Fővám téri első világháborús emlékművet azért távolították el, mert „fenyegetően” állt a Gellért-hegyi felszabadulási szoborral szemben.

Lebontották vagy eltávolították a népszerű író, Rákosi Jenő, a magyarok körében kedvelt Erzsébet királyné és fia, Rudolf trónörökös, Bartha Miklós és Nagyatádi Szabó István politikusok szobrát. Náluk valamivel jobban járt a 16. századi krónikás, Tinódi Lantos Sebestyén, akit a Nemzeti Színház elől szállítottak el, és hamarosan a Népligetbe került. Pázmány Péter szobra nem állhatott a város központjában, az akkori Felszabadulás téren (ma Ferenciek tere), innen a józsefvárosi plébániatemplom előtti Horváth Mihály térre vitték.⁴¹ A Kossuth tér Kossuth-emlékművét egy másikra cserélték, amely jobban megfelelt az akkori hatalom múltszemléletének. Az is megesett, hogy első világháborús tábori vadászok városmajori emlékművén a még életben lévő szobrásznak ki kellett cserélni a csendőrkalapra emlékeztető tollas fejfedőt.

A Körönd szobrainak sorsa jól jelzi a változó időket. A két erdélyi fejedelem, valamint a szigeti várkapitány helye megmaradt a nemzeti hősök közt, a hatalmat fokozatosan magukhoz ragadó erők azonosulni tudtak az ország függetlenségéért, az idegen hódítók ellen harcoló hősekkel. Az egykori szoborállító rendszerhez hasonlóan ők is úgy döntöttek, szükségük van rájuk, küzdelmeiket „haladó” jellegűeknek minősítették, örökségüket felvállalták. Bocskai és Bethlen szerepe egyenesen felértékelődött, Habsburgok elleni támadásaik a kor szemléletében a közelmúlt antifasiszta küzdelmeit előlegezték. Velük szemben az egykori „német” dinasztia nem csupán a királyság intézményére, hanem a gyűlölt náci Németországra, az országra mérhetetlen szenvedést hozó második világháborúra és az 1944-es megszállására emlékeztetett. Ezért a Hősök terén álló oszlopcsnak öt Habsburg uralkodóját elszállították, helyükre felkelő vezérek kerültek. A két fejedelem szobrát csupán a közeli Andrassy útról kellett átköltöztetni

(melléjük Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos került). A sors különös fintora, hogy többek között éppen a szoborállításukat elrendelő Ferenc József helyére kerültek.

Ebből az alkalomból a Millenniumi emlékmű többi nagyságához hasonlóan Bocskai és Bethlen is egy-egy domborművet kaptak, amelyek némiképp módosították szobraik üzenetét. A dualizmus korában készült alkotásokon kezükben békeokmánnyal, a Habsburg királlyal kiegyező fejedelemeként ábrázolták őket, az új helyszínen viszont „németellenességüket” próbálták hangsúlyozni. Ennek jegyében Bocskai szobra alá egy csatajelenet került, amely hajdúk és császári zsoldosok összecsapását ábrázolta. Bethlen alakja alatt pedig azt láthatjuk, amint 1620-ban szövetséget köt a csehekkel, amivel egy Habsburgok ellen kötött konföderációt emeltek ki, egyben a szomszéd népekkel való internacionalista összefogás eszméjét is megjelenítették.

Ettől homlokegyenest eltérő mozzanatot örökített meg egy másik dombormű, amely az 1278-as morvamezei csatát jelenítette meg, ahol a csehekkel szembeni Habsburg–magyar együttműködés valósult meg. Ez valamiért a helyén maradhatott, viszont eltűntették az alatta lévő feliratot – ezzel a szemlélőre bízták, mit gondol, így olcsó megoldást választottak az üzenet megváltoztatására. Egy másik esetben viszont kicsérélték a domborművet. Könyves Kálmánt eredetileg úgy mutatták be, mint aki Magyarországhoz csatolta Horvátországot és Dalmáciát, az újon ugyanő megtiltja a boszorkányégetést. Ezzel a hongyarapítás és a szomszéd népek legyőzése helyett a felvilágosodott gondolkodást mutatták be történeti értéként.

Gyökeresen átértékelődött ekkor a Körönd egy harmadik szobra is. Csakhogy míg a két fejedelem „felfele bukkott”, Pálffy János nádor nemkívánatossá vált. Róla már szobra átadásakor megjegyezte egy lap, hogy „a majtényi mezőn lerakatta a magyar fegyvert... sorra nyakasztatta a kurucokat, akárcsak Haynau.”⁴² Az 1950-es években hasonló kritikát fogalmaztak meg: az egykori császári generális „maga sem tartott ígényt arra, hogy magyarnak véljék”, labanc kortársainál „egy fejjel magasabbnak bizonyult a hazaárulásban.” A szobrot valójában nem a nemzeti kegyelet állíttatta a „18. század leggyűlöltebb hazaárulójának”, hanem az aradi tizenháromat kivégeztető Ferenc József „tukmálta rá” a magyar fővárosra – ezért eltávolították.⁴³ Zrínyi azonban nem maradt árván a Köröndön, mellé Balassi Bálint, Bottyán János és Szondy György kerültek, ma is az ő szobraikat láthatjuk itt.

1956

A fenti rombolásokkal, eltávolításokkal párhuzamosan viharos gyorsasággal épültek a szovjet katonáknak emléket állító obeliszkek – ezekből csak Budapesten huszónhét készült. 1956-ban országszerte ezek lettek a kitörő forradalom célpontjai. Már október 22-én, a Műegyetenem megfogalmazott 16 pont egyike követelte a Sztálin-szobor eltávolítását, amelynek helyére 1848–49-es emlékmű kerülne. Másnap a szobor ledöntése a forradalom lényeges, szimbolikus mozzanata volt, nem pusztán kísérőesemény, amelyet ideológusok meggyőző munkája, esetleg pártok szervezése, felbujtó munkája előzött volna meg. Az ormóatlan emlékmű bukása a gyűlölt rendszer bukását jelentette, az egykori „bálványt” lángvágóval, traktorokkal és drótkötéllal távolították el, majd bevontatták a Nemzeti Színház épülete elé, ahol napokon keresztül darabolták fel. Az így szerzett „ereklyék” emlékeztettek e felemelő pillanatra, a szobor helyét pedig Csizma-térnek nevezték a generalisszimusz ottmaradt lábbelije után.

A szabadság ízetől megmámorosodott tömeg elfojtott dühe és felháborodása elemi erővel fordult a szovjet megszállásra emlékeztető szimbólumok ellen: a következő napokban számos további szovjet emlékmű, vörös csillag került sorra, az ellenük

forduló népharag az ország függetlensége iránti vágyat fejezte ki. A Gellért-hegyen álló Felszabadulási emlékműről ledöntötték a szovjet katonai alakját, akinek ugyancsak csupán a csizmája maradt a helyén. Megrongálták a Szabadság téri, a Vigadó előtti, valamint a Gellért-téri szovjet hősi emlékművet is.

Letaszították talapzatáról a bolgár kommunista vezető, Dimitrov mellszobrát a róla elnevezett (ma Fővám) téren csakúgy, mint a Böszörményi úton található Rendőr Tiszthelyettesi Iskola udvarán levő szobrot. Ledöntötték Kőbányán a Pataki (ma Szent László) téren csupán néhány hónapja átadott Szovjet–magyar barátság emlékművet, felrobbantották Angyalföldön a Béke téri szobrot. Az újpesti István téri emlékművet csak munkagépekkel sikerült levontatni. A porban végezte Steinmetz kapitány szobra Budapest és Vecsés határában, csakúgy, mint Osztapenkoé Budaörs előtt. Ugyanígy járt a Szabadság téren, a Tözsdepalota előtt álló, a nagy Sztálinnak címzett szobor. Ezek mellett számos helyről távolították el a rendszer fontos jelképeit, az ötágú vörös csillagot és a Rákosi-címet.

A Sztálin útból Magyar Ifjúság útja lett (ma újra Andrássy út), és a forradalom bukása után sem változtatták vissza nevét, akkor Népköztársaság útjára keresztelték. A Lenin körutat ismét Erzsébet és Teréz körútnak nevezték, sőt a házszámokat sok helyen lecserélték a ház mesterek által „csodálatos módon megőrzött” régiekre, amelyek még hónapokkal később is emlékeztettek a kommunista hatalom által gyűlölt Habsburg-dinasztiára.⁴⁴

1989–92

A következő rendszerváltást szintén számos szobor többé-kevésbé békés eltávolítása kísérte országszerte. A szovjet katonai és Lenin-emlékek jelképessé váltak, a tőlük való megszabadulás a Szovjetunió befolyása alóli felszabadulást mutatta. Elsőként 1989 nyarán a bolsevik vezér Dózsa György úti emlékművét távolították el – eredetileg karbantartás, kisebb javítási munkák miatt. Ám ennek ellenére már akkor többen úgy látták, hogy ezzel a lépéssel „a leninizmust is leemelték talapzatáról”, cáfolni kellett azt a híresztelést is, hogy mindez „szeszifügésben lett volna Nagy Imrénének és mártírtársainak a közeli Hősök terén napok múlva sorra kerülő újratemetésével.”⁴⁵ A megváltozott hangulatot jelzi, hogy az egyik politikai párt nemsokára már azt követelte, hogy a szobor felújítása ne közpénzből történjen!

A leggyakrabban a szobrokat elszállították – így jött létre az előző korszaknak emléket állító budatétényi Szoborpark (másik nevén Memento Park). Időnként azonban ekkor is erőszakhoz folyamodtak, amit elsősorban politikai okokkal magyarázhatunk. 1990. március 21-én, a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulóján egy kis párt tagjai vörös festékekkel öntötték le, és térdben fűrészelték el Münnich Ferenc szobrát, amely csupán 1986 óta állt a Néphadsereg (ma Honvéd) téren. A cseppet sem spontán akció kétségtelenül a Sztálin-szobor egykori ledöntésére kívánt emlékeztetni, ám négy nappal a választások előtt már különösebb tétje és következménye sem volt. Ismét csak az alak lába maradt a helyén, amelyet már nem illesztettek vissza, így az egykori munkásmozgalmi vezető ma betonba öntve áll a Szoborparkban. Ugyanekkor emelték le Debrecenben talapzatáról a Lenin-szobrot, és döntötték le ugyanott darus kocsival a Tanácsköztársaság emlékművét, amiről a Magyar Televízió híradója tudósított. Ez utóbbi szintén eltörött, a „csizmák” még hónapokig a talapzaton álltak. A nagy port kavart eset a helyi politikai erők küzdelmének részévé vált, egy későbbi országgyűlési képviselő is a gyanúsítottak közé került.

1992 nyarán ledöntötték Csillaghegyen a szovjet emlékművet, amelyen Niké istennő az olajág mellett ötágú csillagot tartott. Az akcióban négy önkormányzati képviselő is részt vett, akiket a helyi televízió felvétele örökített meg. Az elkövetők „nyíltan

vállalt politikai akciónak” tartották tettüket, és az emlékmű letört karját a Budapest Galéria igazgatójának adták át. Ugyanezekben a napokban az egykori 1956-os felkelőparancsnok, Pongrátz Gergely ultimátumot intézett a főváros vezetéséhez, hogy távolítsák el az előző rendszerhez kötődő politikai jellegű szobrokat, ha nem, ezt ők maguk fogják megtenni. Hosszú listát is készítettek ezekről az emlékművekről!⁴⁶ Ezek után a hatóságok újabb nagyszabású „szobortalánítási” akcióba fogtak: eltávolították a tanácsköztársasági vagy munkásmozgalmi emlékműveket a hűvösvölgyi erdei útról, a Vérmezőről, a Dózsa György útról, a Néphadsereg (ma Honvéd) térről. A Köztársaság (ma II. János Pál pápa) térről elvitték az ellenforradalom mártírjainak emlékművét, valamint az 1956. október 30-án, a párház védelmében meghaltaknak emléket állító domborművet is.⁴⁷

Van, ahol teljes eltüntetés nélkül sikerült megváltoztatni a szobor jellegét, üzenetét. A város fölé emelkedő szobor a Gellért-hegyen fokozatosan Szabadság emlékművé vált: leverték a talapzat feliratait és domborműveit, eltüntették a cirill betűs feliratot, elszállították az egyik mellékalakot, a szovjet katona szobrát. Új felirata szerint az ország függetlenségéért, szabadságáért és boldogulásáért életüket áldozókra emlékeztek. Egy alkalommal nagy visszhangot kiváltó ironikus művészi gesztusként hatalmas fehér lepellel vonták be, amiről címoldalon számoltak be napilapok. A Szabadság téren álló szovjet hősi emlékmű viszont változatlan állapotban a helyén maradt, bár számos alkalommal vált támadások célpontjává.

1989 nyarán nagy visszhangot váltott ki az egykori kommunista politikus, Münnich Ferenc nevét viselő belvárosi Nádor utca jelképes visszanevezése, amit az egykori 56-os, ellenzéki politikus, Krassó György szervezett.⁴⁸ A következő évek során az utcanevek terén is komoly tisztogatás történt, csak Budapesten többszáz közterületet kereszteltek át vagy neveztek vissza – ez a folyamat a 2010-es években újabb lendületet kapott.

A „rövid” 20. század elejét és végét tehát egyaránt ledöntött szobrok, talapzaton árválkodó „csizmák” jelölik. Olyan fővárosi emlékmű is akad, amelyet kilencven év alatt háromszor állítottak fel. Mária Ludovika királyné gipszből készült szobra először 1901-ben került a róla elnevezett akadémia kertjébe. Miután a régi rendszer jelképeként 1919-ben ledöntötték, 1929-ben bronzból öntötték ki, így állították vissza, majd 1945 után újra eltávolították, hiszen a fasiszta németekkel azonosított Habsburg-család tagját ábrázolta. 1992 óta ismét eredeti helyén látható.⁴⁹

A rombolók sohasem bűnhődtek, bár tetteiket nem egyszer fényes nappal követék el, azt megörökítették, időnként büszkén vállalták, esetleg politikai nyomásgyakorlásra használták fel. Cselekedetük ugyanis gyakran találkozott a hatalmon lévők érdekeivel, a politikai nyomásgyakorlás eszköze volt, esetleg sokak véleményét, a közhangulatot fejezte ki, ezért a hatóságok szemet hunytak felette 1918-ban csakúgy, mint 1945-ben vagy éppen 1990-ben. Egy művészettörténész író a 20. század végi „nagy, össznemzeti szobordöntési hulláma” elülte után egyenesen az ismeretlen szobordöntők emlékművének felállítására tett javaslatot.⁵⁰

Az utcanév- és szoborháború a 21. században is tart. Békésebb módszerekkel ugyan, de tovább folyik egyes szobrok visszaállítása, mások elszállítása, meggyalázása, összefirkálása. Gondoljunk csak a számos Horthy-emlékre, a szovjet katonának épített obeliszkekre, a 12. kerületi Turulra, a tervezett Teleki Pál- vagy Hóman Bálint-szobrok körüli vitákra, Károlyi Mihály, Nagy Imre alakjainak eltávolítására korábbi helyükről. A mindenkori hatalom és a különféle politikai erők számára kiemelten fontos ideológiai elkötelezettségük minél látványosabb kinyilvánítása.

Ezt szolgálja saját múltbeli hőseinek, az elszenvedett igazságtalanságoknak történő emlékműállítás, és az elutasított irányzatoktól, személyektől való elhatárolódás is. Erre pedig mi lenne alkalmasabb egy szobor eltávolításánál, megrongálásánál, átértelmezésénél?⁵¹

JEGYZETEK

- 1 Pulszky Ferenc: A műgyűjtemények hasznairól. *Athenaeum*, 1838. 12. sz. 186. o.
- 2 Szemere Bertalan: *Utazás külföldön I.* Budapest, 1840, Magy. Kir. Egyetem. 256–257. o.
- 3 Felszólítás a honi szobrászat ügyében. *Honművész*, 1839. 98. sz. 779. o. *A honi szobrászat ügyében keletkezett társaság munkálatai.* Pest, 1840. Trattner Antal. 5–6., 15. o.
- 4 Varga Bálint: *Árpád a város fölött – Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon.* Budapest, 2017. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 27. o.
- 5 Gáncsok. *Hírnök*, 1840. 92. sz.
- 6 Boer, Pim Den: Emlékezhelyek összehasonlító szempontú vizsgálata. *Studia Litteraria*, 2012. 1–2. sz. 26. o.
- 7 Pesti Divatlap, 1848. 11. sz. 349. o.
- 8 Beszámoló róla pl. *Eletképek*, 1848. 12. sz. 380. o.
- 9 *Honderű*, 1848. 13. sz. 203. o.
- 10 *Pesti Divatlap*, 1848. 17. sz. 455–456. o. Tomaj F: Győr utcái és terei. In: *Arrabona Múzeumi Közlemények* 9. Győr, 1967, Xantus János Múzeum. 326, 329. o.
- 11 Reizner János: *Szeged története II. A XVIII század végétől az 1879. évi árvízig.* Szeged, 1899, Szeged szab. kir. város közönsége. 75–76. o.
- 12 Dömötör János: Vásárhely utca nevei. (Történeti áttekintés). In: Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1971.* Szeged, 1971. 95. o.
- 13 Lovisek Júlia: Pozsony utca neveinek politikai indíttatású névváltoztatásai a Szlovák Állam megalakulása idején és megszűnése után. *Kisebbségkutatás*, 2007. 2. sz. 127. o.
- 14 Klapka tábornok emlékirataiból. In: Vahot Imre (szerk.): *Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjárataból III.* Pest, 1861. Emich Gusztáv. 29. o.
- 15 *Pesti Divatlap*, 1848. 22. sz. 3. o.
- 16 Kövári László: *Erdély története 1848–49-ben.* Pest, 1861. Emich Gusztáv. 48. o.
- 17 *Kolozsvári Híradó*, 1848. 38. sz. 150. o.
- 18 Sinkó Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. *Művészettörténeti Értesítő*, 1983. 4. sz. 189. o.
- 19 Ld. gróf Apponyi Albert: *Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év az ellenzékben.* Budapest, 1922. Pantheon. 203–204. Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I.* Budapest, 1934. Magyar Szemle Társaság. 288–289. o.
- 20 Hentziáda. *Borsszem Jankó*, 1886. 959. sz. 2. o. Hentziádaék egy fővárosi kaszárnyában, *Az Ujság*, 1910. 169. sz. 6. o.
- 21 Czaga Viktória: A Harcos Emlék – szoborsors Magyarországon. (A Hentzi-emlékmű története). *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 2003, 79–111. o. Borbély János: Heinrich Hentzi Magyarországon. „Sárkányölő Szent Györgytől” a „vaskisértegit”. *Aetas*, 2006. 4. sz. 88–113. o.
- 22 Új utcanevek Budapesten. *Magyarország*, 1918. 271. sz. 11. o. Vörös Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. *Budapesti Negyed*, 2000. 3–4. sz. 149–157. o. Új utcanevek. *Pesti Napló*, 1918. 285. sz. 8. o.
- 23 Egyéni akció: rablás. *Népszava*, 1919. 81. sz. 9. o. Egy pár csizma. *Népszava*, 1919. 82. sz. 10. o.
- 24 Ledöntött szobor. *Pesti Hírlap*, 1919. 81. sz. 4. o.
- 25 Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? *Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890–1919.* Budapest, 2004, MTA Történettudományi Intézete. Perczel Olivér: Vörös zászlók, vörös utcák, vörös ligetek, vörös rongyok. Tértfoglalások Budapesten a Tanácsköztársaság időszakában. *Múltunk*, 2019. 1. sz. 4–33. o.
- 26 Régi utcák, új nevek. *Világ*, 1919. 160. sz. 5. o.
- 27 Márai Sándor: *A teljes napló 1943–1944.* Budapest, 2006, Helikon Kiadó. 298. o.
- 28 Pesti szobrok I. Aki a törvényt hozta... *Szabadság*, 1945. 54. sz. 4. o.
- 29 Werbőczy. *Szabad Nép*, 1945. 2. sz. 4. o.
- 30 Orbán László: *Pártunk propagandamunkája.* 1945. június 13. h. n. n., é. n. Szikra. 12. o.
- 31 „Ítélt a nép”. *Kossuth Népe*, 1945. 5. sz. 5. o.
- 32 „Dózsa György emlékére”. *Szabad Nép*, 1945. 32. sz. 6. o.
- 33 *Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága által az 1946. évben tartott közgyűlések jegyzőkönyvei.* Budapest, 1946, Budapest Székesfőváros Házinyomdája. 99. o.

- 34 Pótó János: A Tisza-szobor építése, lerombolása. Darabokban, szanaszét. *História*, 2007. 4. sz. 28–29. o.
- 35 Ledöntötte Tisza István szobrát az egyetemi ifjúság, *Néplap*, 1945. 91. sz. 3. o.
- 36 Pótó János: Revíziós emlékművek. *História*, 1988. 2–3. sz. 40–43. o.
- 37 H: Lerombolt szobrok, *Haladás*, II. évfolyam, 34. szám, 1946. szept. 5., 5.
- 38 Faludy-Kovács Fanni: *Faludy fehéren-feketén. Beszélgetések Faludy Györggyel*. h. n., 2007, Alexandra. 163. o. Faludy-Kovács Fanni: *Pokolbeli vig óráink. Újabb beszélgetések Faludy Györggyel*. h. n., 2007, Alexandra 106–107. o. Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, 1977, Európa Kiadó. 383, 446. o.
- 39 Szűcs Ernő: A debreceni Wallenberg emlékműről. *Debreceni Szemle*, 2010. 4. sz. 273–274. o. Pótó János: Wallenberg és emlékműve. *História*, 2012. 2. sz. 26–29. o.
- 40 Pótó János: A Bandholtz-szobor kalandja. *Élet és tudomány*, 1988. 29. sz. 916–918. o. L. Nagy Zsuzsa: Bonyodalmak egy szobor körül. *História*, 1989. 6. sz. 34–5. o.
- 41 Katolikus szemmel. *Új Ember*, 1958. 22. sz. 2. o.
- 42 *Bolond Istók*, 1905. 40. sz. 2. o.
- 43 Szondy György, Vak Bottyán és Balassi Bálint szobra a Köröndön. *Magyar Nemzet*, 1954. 175. sz. 6. o.
- 44 Lenin – vagy Teréz főhercegnő. *Magyarország*, 1957. 2. sz. 2. o.
- 45 Műemlékvédelem. *Világ*, 1989. 3. sz. 4. o.
- 46 Ultimátum szobordöntésre. *Magyar Hírlap*, 1992. 185. sz. 5. o.
- 47 Leléptették Osztlyapenkót. *Magyar Szó*, 1992. 263. sz. 3. o.
- 48 Jelentések. *Világ*, 1989. 10. sz. 4–5. o.
- 49 Felavatták a kommunisták által összetört Ludovika-szobor ércmásolatát. *Új Nemzedék*, 1929. 141. sz. 3. o. Rada Tibor: Újjászületett szobrok a Ludovikán. *Hadak Útján*, 1992. 423. sz. 4–5. o.
- 50 Wehner Tibor: Egy magasztos ügy: az ismeretlen szobordöntők emlékműve. *Élet és irodalom*, 1993. 3. sz. 5.
- 51 Erről ld. még pl. Pótó János: Szobrok és emlékművek mint bűnbakok... avagy hogyan döntünk szobrot, mikor és miért. In: Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila, Vonyó József (szerk.): *Bűnbakok minden időben. Bűnbakok a magyar és egyetemes történelemben*. Pécs–Budapest, 2013, Kronosz Könyvkiadó. 89., 95. o.

A művészet közege II.

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete *A művészet közege II. – Kihívások a XXI. század elején* címmel 2020. március 2–3-án tartotta kétnapos művészetelméleti konferenciáját a Pesti Vigadó épületében. Az ezt megelőző évben nagy érdeklődéssel övezett és azonos főcímmel megrendezett konferencia – melynek szerkesztett tanulmányait lapunk 2021. áprilisi, májusi és júniusi számaiban közöltük – folytatása elsősorban a művészetet körülvevő világot, atmoszférát és társadalmat helyezte középpontba, valamint azt vizsgálta, hogy milyen nyomot hagy, milyen hatást vált ki a művészet abban a közegben, amely körülveszi és miképpen képezi más művészetek vagy műalkotások közegét. E második konferencia előadásaiából született publikációkat a *Valóság 2022.* januári és februári számaiban olvashatják.

A művészet alakítja saját korát és viszont, az adott kor gazdasági, politikai, technikai, klimatikus, demográfiai, kommunikációs összefüggései és változásai alakítják a művészetet. A művészet saját korának kifejeződése, és bátran állítható, hogy egy kor saját művészetének kifejeződése. Egy korszak eredeztethető saját művészetéből, mint ahogy a művészet is eredeztethető saját korából. Egy korszak, egy társadalom önértelmezését adja a művészet, még ha az önértelmezésből következő cselekedetek hatásai nem ritkán csak későbbi nemzedékek számára lesznek nyilvánvalók. Minden kultúra, minden korszak kifejleszti saját, megkülönböztethető művészi kifejezőmódjait, stílári jegyeit, eszközeit. Ha ilyet nem tesz, nem is beszélünk az előzőhöz képest más korszakról. Azt az erős és vitatandó tézist is megfogalmazhatjuk, hogy amíg nincs új művészi kifejezési mód, addig nincs új korszak. Korszakváltások, stílusváltások gyakran utólag válnak nyilvánvalóvá, a váltások kortársai csak találgatnak, hogy tényleg történik, történt-e valami. A Római Birodalom végét 476-ra teszik, Romulus August(ul) us császári méltósága elvesztésének évéhez, de ezt az eseményt az akkori Európában senki nem vette észre. Mi sem remélhetjük annak biztos megállapítását, hogy melyek azok a folyamatok a mai művészetben, amelyek döntő módon meghatározzák korunkat, vagy amelyeket korunk meghatároz. A konferencia – és a belőle született írások – azt szerették volna megvizsgálni, hogy napjainkban mely kortárs politikai, gazdasági, kulturális történések vagy változások látszanak jelentősnek, akár korszakváltónak. Látszanak-e stílusváltások, eszközváltások, témaváltások a művészetben, melyek egy új lehetséges korszak jegyeit hordozhatják magukban. Lehetséges, hogy száz év múlva más lesz az értékelés, de az, hogy mi történik velünk, művészetünkkel és mai időnkkel, az is befolyásolja, hogy milyen kísérletet teszünk mindennek elgondolására.

A Szerkesztőség

Művészet és filozófia

A művészetről való beszédmódok száma kimeríthetetlen. Kezdvé az állásponttól, hogy a művészetről nem beszélni kell, hanem művelni és befogadni egészen odáig, hogy a művészet csak akkor létezik, ha beszélünk róla.

A filozófia nyelvben és nyelv által jön létre. A róla való beszéd, művelésének stílusa számtalan formájú lehet. Olyan szélsőséges álláspontokat kell megértenünk, mint hogy a filozófia kizárólag a világról, vagy csak önmagáról, az emberről beszéljen. Filozófusok magával a gondolkodással, a beszéddel, a nyelvvel is foglalkoznak. Agathón azt mondja Platón *Lakoma (Symposion)* dialógusában, hogy „[é]n először is azt akarom elmondani, hogy miképpen kell beszélnem, s csak azután akarok beszélni”¹. Ez a kijelentés a huszadik–huszonegyedik században a filozófia egyik legfontosabb imperatívuszává vált.

A kérdésekről akkor tudunk egyetértésre vagy kölcsönös megértésre törekedve beszélni, ha megegyezünk, mit értünk a művészet és a filozófia fogalmán, mit jelent a róluk szóló beszéd. A beszéd miről is szóljon? Érzékeink megérintettségéről, impressziókról, netán fogalmakról, műveltségünk, kultúránk összefüggéseiről? A világról, az emberről, a nyelvről, az érzésekről?

A művészetről szóló egyik értekezési mód a *művészetfilozófiáé*. A filozófia értelmezőként jelenik meg. Atyaként, felülről tekintve a művészetre *kijelenti*, mi a művészet, mit kell fogalmán értenünk, létezik-e egyetlen helyes fogalma, egyes műveknek milyen értelmezés adható. Platón megveregeti a költők vállát, majd mi, filozófusok megmondjuk, miről is beszéltek ti a költeményeitekben. Ez a hozzáállás a filozófia ógörög kezdeteitől kíséri a filozófiát, amelynek *paternalizmus* megkerülhetetlennek látszott. Arisztotelész szerint akár filozofálunk, akár nem, mindenképpen filozofálunk. Amíg emberek vagyunk, gondolkodunk, nem lehet, hogy ne gondolkodjunk. A filozófia az önmagára reflektáló, szisztematikus, történettudatos gondolkodás.

Létezik azonban az egyenlő esélyekre alapuló megközelítés is, nevezhetnénk „demokratikusnak” is, amely szerint a művészet és az eredeténél rejlő *poiészisz* az alapvető, az ember mivoltához tartozó kognitív-lelki tevékenység, és minden belőle jön: a filozófia, a tudományok, és természetesen valamennyi konkrét műalkotás. A művészet új, tág fogalmába beleérthető maga a művészet, a filozófiaművészet és a tudományművészet. A filozófiaművészet mint a gondolkodásra és a megértésre vonatkozó új paradigma nem számolja föl a filozófia értelmező törekvését és erejét, pusztán új megvilágításba helyezi azt. A gondolkodás mindent értelmez, rajta kívül nem értelmez semmi semmit. Az értelem ugyanakkor beágyazott az ember poétikus, teremtő alkatába, amely a gondolkodást és a művészetet *együtt* hozza létre.

A *poiészisz*, *poézis* kifejezés eredete a görög *ποιειν*, amelynek jelentése alkotni, létrehozni valamit, ami még nem volt. A kifejezést Platón tanúsága szerint szűk értelemben már az antik görögök óta csak a költőkre alkalmazták, de hangsúlyozza, hogy sokkal szélesebb körben is alkalmazható. „Tudod, hogy sokféle »poiészisz«, alkotás van; mert minden, ami a nem létezőnek létezőbe való átmenetét eredményezi, alkotás; és minden munka, ami a művészetek körébe esik, alkotás, és mindenki, aki ennek mestere, alkotó, vagyis »poietész«. [...] És mégis [...] tudod, hogy nem hívják őket poétáknak, hanem sokféle más nevük van, s az egész poiészisznek egy kis részét, mely a zenével és a versemértékkel foglalkozik, leválasztják, s erre alkalmazzák az

egésznek a nevét. Mert csak ezt hívják poézisnek, s azokat, akik az alkotás e részecskéjét birtokolják, poétáknak.”²² A filozófiaművészet, valójában filozófiapoézis a fogalom eredeti jelentésének megfelelő, tág értelmű alkalmazás.

(Történet) A homo sapiens legrégebbi feltárt maradványainál művészeti alkotások is találhatóak: a művészet, a szerszámok és a lakóhely nyomait figyelhetjük meg. A művészet és a gondolkodás együtt jött létre az emberrel, mint az emberi mivolthoz tartozó. Tág értelemben a művészet az embernek a világgal és a létezéssel való birkózása, amelynek a gondolkodás is része.

A rendszeres gondolkodás a világgal való tagolt és míves interakcióban alakult ki, százezer évek során, cselekvésekből, művészetekből. A gondolkodáson van a hangsúly, nem a filozófián. A gondolkodás tudatosítása, önvizsgálata a filozófia. A filozófia az a gondolkodás, amely önmagán gondolkodik. Nem felesleges ez, hiszen a gondolkodás a legkiválóbb képességünk, és miközben mindenben gondolkodunk, ami körülvesz bennünket, pont ezen a különösségen ne gondolkodnánk? Azon, hogy gondolkodunk, és a fogalmi gondolkodás és a vele járó artikulált nyelv csak az ember sajátja.

A nyelv fejlődésével vált lehetővé a vallás és a költészet, amelyekkel az ember a világot értelmezni próbálta. A görög nyelvben kialakuló első fennmaradt világertelmező költemény Hésziodosz nevéhez fűződik (Kr. e. 8. század), ez *Az istenek születése*. Első sorában reflektál saját műfajára: „Kezdjük a dalt immár Helikón Múzsái nevével!” (Hésziodosz) A költemény a világ keletkezését, differenciálódását mutatja be mint születési folyamatot. Poétikus vízió, és hasonló eredetmagyarázó műveket szinte valamennyi kultúrában és népcsoportnál megtalálunk.

Az első, vallástól független gondolkodónak Thalészt tartják, akiről Arisztotelésztől tudunk mellett, hogy néhány töredék megmaradt tőle. Kr. e. 585-ben kiszámolta a május 28-i napfogyatkozás idejét. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a gondolkodás és a számolás segítségével megérthetők a világ folyamatai. Azt állította, hogy a föld a vízből származik, amivel megmagyarázta, hogy miért nyugodt a föld, és miért ritkák a föld-rengések, amelyek pusztán a föld-hajó megrázkódtatásai. Nem az istenek rázzák meg a földet, a rengéseknek természetes okai vannak.

Az első filozófusról Platón is hírt ad, aki elmeséli, hogy miközben Thalész a csillagokat figyelte, kútba esett, és egy trák szolgálólány kikacagta, mondván, tudni akarja, mi van az égen, de fogalma sincs, mi van a lába előtt. Platón szerint mindenki hasonlóan jár, aki az igazságot keresi. Nem tudja, ki a szomszédja, de ha azt kérdezik, mi az ember, mi a helyes cselekvés, és mi vár rá, akkor ő tudja a legjobban. A filozófus nem a dolgokat, hanem a dolgok lényegét keresi. Az eredetet, az alapot, az egészet. A görögök felfedezik, hogy a világ nem csak az, ami látszik és aminek látszik, hanem mélysége van, magyarázata a látvány mögött keresendő.

Az eleai Parmenidész (Kr. e. 540 vagy 515/510 – 460 vagy 435/430 körül) és efeszoszi Hérakleitosz (Kr. e. 535 – Kr. e. 475), összeférhetetlen ikreknek mondják őket. Kidolgoztak egyik-egy egymásnak homlokegyenest ellentmondó olyan gondolkodási módot, amelyek mind a mai napig meghatározzák a filozófiai gondolkodást. Az igazságot keresték, de elméletük teljesen eltérő lett.

Parnemidész szerint az igazság nem található meg a hétköznapi tapasztalatban, ahol az ember a részletekre és nem az egészre figyel. A világ tele van ellentétekkel, de mélyén egység rejlik. A mindennapokban az elmúltot tartják a valóságosnak. Az embereknek véleményük van a dolgokról, a filozófus azonban keresi az igazságot. A lét és a nemlét feszültségében a filozófus a létre összpontosít. „A lét van”, ami elmúlik, az valójában

nem létező. A filozófusnak az örökre és a mindig fennállóra kell tekintenie, el kell vonatkoztatnia a közvetlen tapasztalattól ahhoz, hogy megismerje az igazságot, amely egész, oszthatatlan, el nem múló.

Hérakleitosz is úgy véli, hogy a hétköznapiakban nem jutunk el az igazsághoz, „az emberek nem értik, ha tanítják őket, de beképzelik, hogy értik”. A filozófus tudja, mi az igazság, mert logosza, belátása van. Az egyszerű emberek is megpillanthatják az igazságot, de a filozófusok feladata, hogy felébressze őket, mert olyanok, mintha aludnának. Azt állítja, hogy önmagát kutatja. „A lélek határait nem találhatod, bármilyen úton is haladsz arra; annyira mély a logosz.” Hérakleitoszban az ember először csodálkozik saját lelkének mélységén. A filozófus legfontosabb feladata a *physis*, a természet megismerése, amely viszont „szeret elrejtőzni”. A világ tele van ellentétekkel: nap-éjszaka, tél-nyár, háború-béke, halandó-halhatatlan. Az ellentétek szimbóluma a folyó. „A folyóba lépőkhöz mindig más víz áramlik”; „ugyanabba a folyóba lépünk, és nem lépünk, vagyunk és nem vagyunk”. „A háború mindennek az atyja, királya, egyeseket istenekké, másokat emberekké, egyeseket rabszolgákká, másokat szabaddá tesz.” A világban az ellentmondásosság a valóság, de nem a végső. Az ellentétpárok egymásra vonatkoznak, az ellentétek egymásba átmennek. Az egész világ változások folyamata, ebben rejlik egysége. „Változva nyugszik.”

Platón az ideák elméletében egyetlen rendszerbe hozza ezt a két világképet. Az ideák a világ okai, ősképei, minden egyes létező létének feltételei. A világot magyarázzák ismeretelméleti, metafizikai, teológiai, etikai értelemben. Az ideák, melyek a leginkább valóságos valóságok, leginkább igaz igazságok, mindennek (nem: mind ennek!, hanem az összességnek) az eredetei: alkotók, a poézis értelmében. Ugyanakkor az állandóan változó világ is létezik, bár alárendelteként, mint az ideák metafizikai, etikai, kozmológiai, fizikai és ismeretelméleti függvénye: minden egyes létező saját ideája mintájára jött létre és létezése során saját ősképet, eszméjét szeretné megvalósítani, ahhoz szeretne közelíteni, ezért mozog és törekszik céljai elérésére.

Arisztotelész felismeri a költészet és a filozófia rokonságát, amikor azt írja, „A történetírót és a költőt ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e (mert Hérodotosz művét versbe lehetne foglalni, versmértékben is történetírás maradna, mint versmérték nélkül is), hanem az, hogy az egyik megtörtént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnének. Ezért filozofikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál; mert a költészet inkább az általánosat, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el.”⁷³ A költészet nem csak az általános megfogalmazásában különbözik a történettudománytól, hisz ez utóbbinak is vannak általános tételei, hanem inkább a képzelőerő másfajta, tágabb alkalmazásában. A képzelőerő a fogalmi és közvetve az érzéki képességgel együttműködve tetszőleges számú világot hozhat létre, míg a történettudománynak a feltételezett és létező egyetlen világra kell összpontosítania. A költészet és a filozófia Arisztotelész által is megsejtett közössége közös eredetükben van: az elme szabad, önmagának szabott szabályai szerinti játékának a termékei.

Horatius *Ars poetica* költeményében arról ír, hogy a költőnek a filozófushoz hasonlóan kell megválogatni szavait, és szövege ugyanolyan tudatos és reflektált munka eredménye, mint a gondolkodóé: „Úgy szőném – ismert szókból – versem, hogy akárki / ezt mondhassa: ilyent maga is költhetne, pedig hát / nagy fáradság, izzasztó csuda munka, a szórend / s szófüzés, hogy a köznapi szók tüze is kiragyogjon.”⁷⁴ Horatius költeménye tele van filozófiai meglátásokkal és érvekkel.

René Descartes 1619. november 10–11-e éjszakáján, a harmincéves háború kezdeti időszakában, téli katonai kvartélyában elszállásolva álmot lát.⁵ A kezdet érzelmekkel telített: „1619. november 10-én tele voltam lelkesedéssel és felfedeztem egy csodálatos tudomány alapjait”, írja.⁶ Álmában hatalmas szélben, sötétben egy város utcáin bolyong, nem tud kiegyenesedni, a szembejövő, egyenes tartású emberek nem viszonozzák köszöntését, a második álomban fényeket lát, a szeme a sötétben látóvá válik. A harmadik végre kellemes, könyvek veszik körül, a költő Ausone (Ausonius) versének első sora jelenik meg neki, *Quod vitae sectabor iter?* Milyen úton haladjak életem során? Az álom elmosódott színpada a filozófia kiindulópontja, amely tiszta és megkülönböztetett eszméket keres, amely az igazságot a gondolkodó én erőfeszítésével véli megtalálhatónak, amely *cogito ergo sum* felismerésére vezet, és a lehető legszigorúbb racionális gondolkodást elindítja. A színpadról, a színházból indul a szigorú racionális filozófia. Descartes az álom homályos világából, a sötét színpadról a kristálytisztá, csillogó, jól rendezett fogalmak világába menekül, ettől reméli az észszerű jó életet, az igaz tudományt, a helyes életet, az igazságot. El az álmoktól, el a színpadtól, mondja az észszerűséget a gondolkodástörténet színpadán példátlan egyediséggel és módszerességgel megvalósító gondolkodó.

Pedig az álmok részben nappaliak, az elmosódottság, a színpadi fellépés kéz a kézben járnak az énbé, a gondolkodásba való visszahúzódással. Elárulja, hogy álmai éber álmok, a művészi alkotás, az ihlet része a legszigorúbb filozófia felépítésének: „észrevétlenül összekeverem napközbeni álmodozásaimat az éjszakaiakkal; és amikor észreveszem, hogy ébren vagyok, ez azért van, hogy elégedettségem teljesebb legyen, és hogy érzékeim részt vegyenek; mivel nem vagyok annyira szigorú, hogy bármit is visszatartsak tőlük, amit a filozófus megengedhet nekik anélkül, hogy megsértené lelkiismeretét”.⁷ Az ész filozófusa az érzékekre támaszkodik, színházi jelenetekre, dramaturgiára, a pódiumra, hogy eljusson az észhez mint minden tudás tiszta forrásához.

Immanuel Kant az elme önfeltárázásában megtalálja a tudás, a helyes cselekvés és a teljes élet eredetét; az igazság, a jóság és a szépség eszméi a tudat struktúrájában és működésében manifesztálódnak. Kant, mint minden filozófus, „karosszékfilozófiát” művel. Nincs szüksége semmi másra, csak saját fogalmaira és gondolkodására. Saját elmeforrásaiból merít, ihlete van, feltalál.

Kant nem állítja, hogy minden filozófia művészet, mégis ő az, aki az elme önmaga által elgondolható szerkezetét felkutatja, amivel megveti e felfogás alapját. Első lépésben az igazság feltételeit keresi a megismerő elmében, és feltárja a megismerés tudati, megismerés előtti szerkezetét, amely minden megismerés feltétele. A megismerő elme mindent meg tud ismerni, *de* nem tudja, milyen a világ szerkezete függetlenül a megismeréstől, vagyis az elme szerkezetétől. Ennek megfelelően nem tudja, hogy tényleg a világot ismerte-e meg, és azt sem, hogy *miért* alkalmazott egy fogalmat egy érzéki sokaságra, és miért nem egy másikat. Továbbá nem tudja megismerni az emberi elme szabadságát, pusztán annak mechanikai törvényét tudja feltárni. A szabadságból fakadó önmeghatározott cselekvéssel eléri ugyan a világot, de ezzel továbbra sem ismerte meg a maga totalitásában. A megismerés teljességét, a világgal a megismerésben való egyesülést egy megrázkódtatás adja a szubjektumban, amit Kant gyönyörnek (*Lust*) nevez. Horatius így írja le ezt a művészettel együtt járó érzést: „Lelkünk legmélyén ráz meg legelőbb a viharzó művészet.”⁸ A gyönyör az értelem és a képzelőerő harmóniájában manifesztálódik, és túlvisz a megismerésen: létrehozza a művészeti alkotást, a szép élményét.

A szép meghatározása *Az ítélőerő kritikájában* az elme vagy a szubjektum legmélyebb, tapasztalattal fel nem tárható világába visz bennünket. Kant négy meghatározását adja a szép fogalmának, mely minden megismerés mélyén rejlik⁹:

Minőség szerint

„Az ízlés az a képesség, hogy egy tárgyat vagy képzetmódot egy minden érdektől mentes tetszés vagy nemtetszés által ítéljük meg. Az ilyen tetszés tárgyát szépnek nevezzük.”¹⁰

Mennyiség szerint

„Szép az, ami fogalom nélkül általánosan tetszik.”¹¹

Viszony szerint

„A szépség egy tárgy célszerűségének formája, amennyiben ezt a célszerűséget cél képzele nélkül észleljük a tárgyon.”¹²

Modalitás szerint

„Szép az, amit fogalom nélkül szükségszerű tetszés tárgyaként ismerünk meg.”¹³

A meghatározások tipológiája az első kritika ítéletábrájából ered. A szép az elmerők harmóniája a megismerés során. Szépnek tartunk egy tárgyat, ha minden érdek és érdeklődés nélkül tetszik, vagyis nem lényeges, hogy létezik-e a tárgy a valóságban. A szép tárgy fogalom nélkül tetszik, a tárgy képzele az elmeerőket közvetlenül rendíti meg és a szépséggel együtt járó kellemes érzettel, kedvvel tölti föl. Ami tetszik még minden megértés, fogalomalkotás előtt, a szubjektum elmeerői számára közvetlenül nyilvánul meg. A tárgy formája, megjelenése célszerűségével ragad meg, anélkül, hogy ezt a célszerűséget mint megfogalmazottat tekintenénk. Ekkor ugyanis már a fogalmiságnak is meg kellene jelennie. A szép szükségszerűen jelenik meg számunkra, ugyanis az nem a világ, hanem elménk és a világ interakciójának sajátja, ahol elménk struktúrája szükségszerűként nyilvánul meg.

Immanuel Kant ismeretelméletét és etikáját a newtoni fizikára adott válaszként fogta fel. A természettudományok számára elismerte a teljes matematizálódás jogát, lehetőségét és kötelességét, az etikának is logikai állványzatot adott. Ahonnan minden filozófia és minden tudomány kiindul és ahova minden visszatér, az ember kognitív alkatának legmélyét azonban a művészetben manifesztálódó nem tapasztalati esztétikai élményre vezette vissza.

A Kant utáni filozófia a szélsőséges formalizálástól a teljes esztétizálódásig, számos irányzatra esett szét. A logikai pozitivizmus és az analitikus filozófia teljes mértékben a matematikai természettudományok mintájára akarta a filozófiát felépíteni, míg más irányzatok a művészetek felé fordultak.

Hans-Georg Gadamer a huszadik században tesz kísérletet a tudás és a megértés értelmezésére az esztétika, a művészetek felől. Szerinte a humántudományok a tizenkilencedik században a természettudományok mintájára próbáltak meg felépülni. „A társadalmi-történeti világ tapasztalatát a természettudományok induktív eljárásával nem lehet tudománnyá emelni”¹⁴, állítja. Túlságosan is sok a váratlan helyzet, ami a cselekvés szabadságából ered. Az emberrel foglalkozó „szellemtudományok” (*Geisteswissenschaften*) eszménye, „a jelenség egyszeri és történeti konkrétságának megértése”.¹⁵ Egyszeri közvetlenség, megtapasztalhatóság, megismételhetlenség:

a művészetek sajátja is. A huszadik-huszonegyedik században a filozófia nem csak kibékül a művészettel, fejlődik a művészetfilozófia, de felismerhetővé válik egy mélyebb összefüggés: a filozófia maga is művészet, a világ kognitív megalkotása, műalkotás.

IRODALOMJEGYZÉK

- ARISZTOTELÉSZ: *Poétika*. Ford. Sarkady János, Bp., Magyar Helikon, 1974, IX. 22.
 BOROS János: *Immanuel Kant*. MTA BTK Filozófiai Intézet, 2018, 258–291.
 DESCARTES, René: *Oeuvres philosophiques*. Tome I. (1618–1637), Paris, Garnier (Bordas), 1988, 48–63.
 DESCARTES, René: *Lettre à Balzac*. 15 avril, 1631.
 HORATIUS: *Ars poetica = Horatius összes művei*. Ford. Bede Anna, Bp., Európa, 1989.
 PLATÓN: *Symposion* (Lakoma), Telegdi Zsigmond fordítása, 194e.

JEGYZETEK

- 1 PLATÓN: *Symposion* (Lakoma), Telegdi Zsigmond fordítása, 194e. 10 <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/211.html>. (fordítás módosítva, „megjelentés” helyett képzet”). KU 16. „Geschmack ist das Beurteilungsvermögen eines Gegenstandes oder einer Vorstellungsart durch ein Wohlgefallen oder Missfallen ohne alles Interesse. Der Gegenstand eines solchen Wohlgefallens heisst schön.” IK 125.
- 2 PLATÓN: *i. m.*, 205b–c.
- 3 ARISZTOTELÉSZ: *Poétika*. Ford. Sarkady János, Bp., Magyar Helikon, 1974, IX. 22.
- 4 HORATIUS: *Ars poetica = Horatius összes művei*. Ford. Bede Anna, Bp., Európa, 1989; [web:] https://www.magyarulbabelben.net/works/la/Horatius_Flaccus%2C_Quintus/Ars_poetica
- 5 DESCARTES, René: *Oeuvres philosophiques*. Tome I. (1618–1637), Paris, Garnier (Bordas), 1988, 48–63. 11 <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/219.html>. KU 32. „Schön ist das, was ohne Begriff allgemein gefällt.” IK 134.
- 6 Uo., 52. „Le 10 novembre 1619, comme j’étais rempli d’enthousiasme et que je découvrais les fondements d’une science admirable.” 12 <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/236.html>. KU 61. „Schönheit ist Form der Zweckmäßigkeit eines Gegenstandes, sofern sie ohne Vorstellung eines Zwecks an ihm wahrgenommen wird.” IK 153.
- 7 DESCARTES, René: *Lettre à Balzac*. 15 avril, 1631; DESCARTES: *i. m.*, 288–290, 289. 13 <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/240.html>. KU 68. „Schön ist, was ohne Begriff als Gegenstand eines notwendigen Wohlgefallens erkannt wird.” IK 157.
- 8 HORATIUS: *i. m.*
- 9 Részletes elemzést ld. BOROS János: *Immanuel Kant*. MTA BTK Filozófiai Intézet, 2018, 258–291. 14 Gadamer, Hans-Georg, *Wahrheit und Methode*, Tübingen, Mohr, 1986, 10. „Die Erfahrung der gesellschaftlich-geschichtlichen Welt läßt sich nicht mit dem induktiven Verfahren der Naturwissenschaften zur Wissenschaft erheben.” 15 Gadamer, H.-G., *Uo.* „Ihr Ideal ist vielmehr, die Erscheinung selber in ihrer einmaligen nund geschichtlichen Konkreteion zu verstehen.”

Az irodalomtörténet-írás posztmodern utáni fordulata Módszertani számvetés és kutatási program

Alexander Bernát már a XIX. század utolsó évtizedében, *A Hét* hasábjain kényelmetlennek érezte Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös József és Kemény Zsigmond borús hazafiságát: „A mi íróink csak fél kézzel szolgálták az esztétikát, a másikkal a nemzeti szellem hangos és lelkesítő védelmére keltek.”¹ Az irodalomtudósok a nemzeti szellem úgymond ideológiai ballasztja mellé – a marxizmustól a „polgári ideológián” át a szerzői életrajzig – később egyre többet fölcsomóztak, hogy szigorú analízissel végül rendre lenyisszantassák mindet. Hogyan is fogalmazott Roland Barthes *Az írás nulla fokában?* „A nyelv az egész irodalmi alkotást nagyjából úgy zárja magába, ahogy az ég és a föld találkozása biztosít meggyőző otthont az embernek. [...] A nyelv tehát az Irodalmon innen helyezkedik el. A stílus viszont mintegy az Irodalmon túl: a képek, az előadásmód, a szókinccs az író testéből és múltjából születnek, s apránként művészet automatizmusává változnak.”² A „politikai írásmódok”, a „Történelem” konnotációi miatt a nyelv sohasem átlátszó és „ártatlan”, s „még a modernség leghatalmasabb művei is – mintegy varázsűtésre – a lehető leghosszabban időznek az Irodalom küszöbén, ebben az előcsarnokban, ahol az élet terjedelme adott, tágitott, bár még nem pusztította el a jelek egy bizonyos rendjének törvénybe iktatása”. Barthes számára az igazi irodalom – például Prousté – „elnyújtott és késleltetett haladás az Irodalom felé”³. Az irodalmi posztmodern programja – tanulva a posztstrukturalista gondolkodóktól –, „az üres írásmód”, a „nulla fokozatú írás” etalonná tétele arra hivatott, hogy sokkal inkább a „Természetet” beszéltesse, s minél kevésbé a társadalmi konvenciókat. De vajon lehetséges-e, és még ha lehetséges is, vajon kívánatos-e az irodalom efféle kristálytisza rácsszerkezete?

Az mindenesetre bizonyos, hogy a történelmi látásmódtól megfosztott irodalom ideája az irodalom mibenlétét és elbeszélhetőségét komolyan kikezdi.⁴ Habár napjainkra ez a törekvés sokat veszített vonzerejéből, az irodalom megkettőzött állapotát, az irodalomtörténet és az irodalomtudomány konkurenciáját hosszú időre rögzítette.⁵ Olyannyira, hogy *mást* olvas az irodalomtörténész, *mást* az irodalomtudós; másféle szerzőket és elméletírókat. Az irodalomtörténész benne reked a sűrű történelmi írásmódok (Clifford Geertz), a „forró emlékezetek” (Claude Lévi-Strauss) egyikében-másikában, a magyar esszényelvezet tradíciójában, és szüntelenül a hagyomány szakadásait, töréseit keresi, az okokat és a következményeket; valamint a folytonosság helyreállításán munkálkodik. Vele szemben az irodalomtudós megkülönbözteti az irodalom – szükségképpen elavult – történelmi tudatától annak történelem utáni tudatát; a történelemben vetett múltól a történelmen kívül vagy afelett létező szöveget; a magyar irodalom kamaszkorától az érett felnőttkort⁶, amelyben végre kilábal maga okozta kiskorúságából. Köztudomású, hogy a történelem, ily módon az irodalomtörténet is, mint átfogó ismerettárgy, nemzeti tudományként bontakozott ki a XVIII–XIX. században. A kollektív emlékezet „kulturális koherenciáját”⁷ a kánon és az archívum együttesen biztosítják; a történelem feletti érvényességgel bíró remekművek és e remekművek kvázi kötőanyagaiként, kontextusaiként szolgáló alkotások. Legalábbis ez a felfogás gyökeresedett meg az irodalomtörténetírói hagyományban, amely az

1920–1930-as⁸, később az 1990-es évek⁹ középponti kérdésévé avatta a kanonizációs probléma és a közösségi identitás (nemzeti önismeret) összefüggéseit; akkor is, ha a kánon közösségi identitásról való lekapcsolását sürgette. A kánon nem más, mint intézményes, diszkurzív műveletek sora; Aleida és Jan Assmann közkeletű megállapításával a cenzúra, a szöveg gondozás és az értelemgondozás komplex egysége; a szerzők és a művek listája, valamint az őket értelmező kommentárok.¹⁰ Valamennyi irodalmi kanonizációs időszak közös ismérveként azonosítható hazánkban, hogy a tudományos módszertan tárgykonstituáló, preskriptív jellegéhez – az a mű kerülhet be a kánonba, amelyik az aktuális paradigma számára sikeresen konceptualizálható – a tudományos közösség alig viszonyult reflexíven; az irodalomtudomány szívesen tekintett önmagára tévedhetetlen diskurzusként, amikor a kánon és az archívum között szelektált.¹¹ Ekképpen a kanonizáció diakroniája és a kritikai tevékenység szinkroniája közötti különbségtétel is gyakorta elsikkad: az esztétikai ítéletalkotás közösségi legitimációja megköveteli a történeti tudat távolságtartását, azonban a kritikairás „kortárs” mozgásfolyamatai a kritikus önértelmezését, azonosságtapasztalatát mozgósítják és helyezik előtérbe.¹²

Ha visszatekintünk a nagy irodalomalapításokra a XVIII. század végétől kezdődően, nem vitás, hogy mindegyik fő hajtóereje a teleologicitás elve. Akár Kazinczy Ferencnek az irodalmi nyilvánosság szerkezetére vonatkozó, az irodalmat önálló alrendszerként a kulturális rendszerbe ágyazó törekvését vizsgáljuk; akár Bajza József klasszicista kánonát – a centrumban Kölcsey Ferencsel^{–13}; akár Toldy Ferenc nemzeti paradigmáját – a centrumban Vörösmarty Mihállyal –; akár Gyulai Pál „hagyományközösségi paradigmáját” – a centrumban Petőfivel és Arannyal^{–14}; akár Beöthy Zsolt eredetmítoszát¹⁵; akár Horváth János „nemzeti klasszicizmusát”¹⁶ vesszük mértékadónak. A szellemtörténeti iskola irodalomtörténezeinek szemléletmódja¹⁷ (markáns képviselői Babits Mihály és Szerb Antal) pedig a sajátos magyar eszmetörténeti hagyomány megszakadása miatt az „esszéizmus” és a „korszerű tudományosság” recepciótörténeti ütközőzónájába sodródott, majd ott szenvedett hajótörést¹⁸. Kétségtelen, hogy az áhított „nagyelbeszélés” sorsa, amelyet a nemzeti historiográfia az alkotmány sáncái és az irodalomtörténet margói között párhuzamosan igyekezett befolyásolni, a maga képére formálni – ugyanúgy ide tartozik Arany János „eposzi hitel”-fogalma¹⁹, Beöthy Zsolt emblémája a „volgamenti lovas” lelki típusáról (*A magyar irodalom kis-tükre*, 1896), akárcsak a „Deák-párti” államjog²⁰ –, Ady Endre fellépése után, a „haza és haladás” programjainak szétválásával végzetesen megpecsételődött²¹. A szocializmus irodalomtörténet-írásának narratíváját immár a cenzúra és az akkorra megmerevedett, akár tradicionálisnak is nevezhető eszmetörténeti viták bolsevik meghamisítása determinálta. Erre szolgált példát Király István – máskülönben kiváló – Ady-monográfiája²², amely a „haza és haladás” feszültségét a „kétmeggyőződésű forradalmár”, a „mégis-morál” és a „szocialista hazafiság” fogalmaiban ezoterikus és a pártpropagandának alárendelt – a pozíció ellentmondásosságát jelzi, hogy ennek ellenére megvilágító erejű – módon csillapítja.²³ A híres, Sötér István főszerkesztésével közismertté vált „Spenót” és „Sóska”²⁴ az 1950–1960-as évek teljesítménye, amelyet az 1970–1980-as évek irodalomtudományi fordulata hamar zárójelbe tett.²⁵ Ám a hermeneutikai szemléletmódot a dekonstrukcióval, később leginkább a kultúratudománnyal (*cultural studies*) meghaladni kívánó²⁶ irodalomértelmező iskoláknak paradox küldetést kellett keresztülvinniük: a töredezett, a világháborúk, a vézskorszak, a kommunizmus, a hivatalos kultúrpolitika, a cenzúra, a belső és külső emigrációs életstratégiák következtében sérült, felejtésekkel, elfojtásokkal és elhallgatásokkal frusztrálódott irodalmi

tudatot, valamint nemzeteszmet nemcsak *dekonstruálták*, hanem – szükségképpen – *rekonstruálták* is; e két műveleti sor együttes alkalmazása ugyanakkor újabb zavarokat idézett elő.

Amiatt értékelődött föl különösen a nemzeti múlt identitásrepertoárjainak feltárása, a különféle irodalomtörténet-írások kutatása az állam szuverenitásának visszanyerését követően²⁷, mert a mindig is irodalomközpontú magyar kollektív emlékezet *megalkotásra várt*, miközben e konstruktivizmus tudományos értelemben, a *state of art* szerint idejétmúltak minősült. Ez a kulturális identitásépítés két irányból indult meg a tudományban. A művelődéstörténeti-hungarológiai irány az egységes narratívába vetett töretlen hitről tanúskodott. A hungarológia – amely az 1920-as évektől, különösen Gragger Róbert fellépésétől, közkeletű kifejezés – nem tudományág, hanem valójában kultúrakutatási irányzatok interdiszciplináris érdeklődési köre, afféle speciális „cultural studies”²⁸, amelytől a hermeneutika sem idegen. Annak felismeréséből táplálkozik, hogy „a magyar múltat és művelődést, a magyar etnikumnak és környezetének viszonyát több tudományágazat együttműködésével, komplex megközelítéssel eredményesebb kutatni, mint széttagoltan”²⁹. Ez a megközelítésmód nem pusztán a Németh László-i morálfilozófia, a „magatartás” és a „génusz” nemzetkarakterológiai szempontjait érvényesítheti, hanem a tudományszakok és a művészeti ágak széttagoltsága fölé emelkedő szándékokat; amikor is nemcsak mindközönségesen a kortárs művészi törekvéseket tárja föl, hanem azokat az ismérveket is, amelyek a magyar nyelv és társadalomismeret sajátosságaiból eredően megismételhetetlenül egyedivé teszik őket. A határon túli magyar tudományosság tudománypolitikai jelentőségét ennek révén Görömbei András a következőképpen emelte ki: „A rendszerváltozás és az Európai Unió által adott új történelmi kihívások arra ösztönzik a magyar tudományosságot, hogy a korszerű nemzettudomány eszközeivel világítsa meg identitásának sajátosságait, mérje föl adottságait és lehetőségeit, hosszú távra biztosítsa helyét Európa népei között.”³⁰ Mindazonáltal – bármennyire is ambicionálta – a radikálisan új episztémét hirdető posztmodern paradigma sem volt képes kiküszöbölni a teleologicitást, a történetírás régi apóriáját az irodalomtörténet-írásban. Ez ugyanis abban áll, hogy a historizmus – amely a korszakoknak autochton érvényességet, sajátlagosságot tulajdonít³¹ – nem képes összekapcsolni a múltat a jelennel (minden irodalmi művet a saját korának történelmi kontextusában, ízlésvilágában kell megítélnünk); a teleologikus-eszkatologikus szemléletmód pedig a korszakokat az őket követők felé való haladásban ragadja meg, így viszont analeptikusan bizonyos fejlődést, tökéletesedést igazol (minden irodalmi mű a későbbiek előkészítője). Az új episztémé két jelentős vállalkozása két típusú kudarcot eredményeztek – saját célkitűzéseikhez képest bizonyosan. Kulcsár Szabó Ernő ugyanúgy egyetlen szerzőt (Esterházy Pétert³²) helyezett a kánon csúcsára, annak mintegy betetőzőjeként, mint korábban Bajza, Toldy vagy Horváth János.³³ Ugyanakkor a „történetet” többes számú „történetekre” lecserélő munka³⁴ nem a nyelvi és a képi (kulturatudományos) fordulattól ihletett – a nemzeti paradigma előtti, *litterae*-irodalomképig visszahajló³⁵ – eszmetörténetet vitte színre, hanem beírta azzal, hogy pusztá tanulmánygyűjtemény maradjon; ráadásul a tanulmányok egyenként ugyanazt a teleologikus szemléletmódot juttatják kifejezésre, amelyet a könyv egésze – a koncepcióban főként Arthur C. Danto és a világirodalom fiktív színterének égisze alatt – tagadni vél.

A konkrét előzmények alapján föl kell tennünk a kérdéseket, hogy 1. elbeszélhető-e még egyáltalán az irodalom története (a ricoeuri „narratív azonosság”³⁶) az újhistorizmus³⁷ és az intellectual history (új eszmetörténet)³⁸ tapasztalatait leszűrve?;

2. kiküszöbölhető-e a teleologicitás a „történetmondás” és az „értékelő normaképzés” konzekvens végigvitelével?; 3. milyen teoretikus fogalomrendszer választandó a strukturalizmus és a posztstrukturalista iskolák „után”, hogy az esztétikai viszony közösségi autoritásigénye kielégüljön, és minél több esztétikai érték a kánon részévé váljon?; 4. beszélhetünk-e még „szépirodalomról” egyáltalán a kultúratudományi fordulat után (van-e speciális belletrisztikai ontológiai státusz). Látjuk, hogy a „klasszikus” irodalomtörténetek narratológiai és ideológiakritikai (eszmetörténeti) okokból nem „írhatóak újra”. Episztemológiai szempontból nem állapítható meg paradigmaticus szakmai egyetértés az irodalomtörténet-írásról; akár elfogadjuk, hogy tételezhető „nemzeti tudományként” a XXI. században is, akár – mítoszkritikai éllel – versengő identitásprogramok gyűjtőfogalmaként tekintünk rá. Az elmúlt évtizedek irodalom-historiográfiai kísérletei – mégoly kiegyensúlyozott koncepcióval kezdtek is munkához – saját premisszáikat sem érvényesítették. Mindegyik teleologikus és uniformizáló stratégiát követett, ezáltal kényszerűen beszűkítette az irodalmi tudatot; az eredetileg valóságos irányzatok (marxista, népies, újhidas stb.), csoportok ismerveit mesterségesen vetítette rá a sokszínűen különböző irodalmi stílusokra, s ekként értékelte a magyar irodalom fejlődéstörténetét.

A fentiek miatt egy, a – faktualizáló és fikcionalizáló – narratív kényszert valamelyest leküzdő³⁹, és az eszmetörténeti „fabulák” fogságából kibontakozó irodalomtörténeti munkát érzékel megvalósíthatónak az MMA MMKI kutatócsoportja (*Magyar irodalmi művek és fogalmak 1956–2016*). Nem kívánunk abszolutizálni egyetlen tudományos iskolát sem, csillapítani igyekszünk a (magyar) irodalomtudomány szélsőséges kilengéseit, okulva a teoretikus hullámzásoknak kiszolgáltatott irodalomértés fogyatékságaiból. Az irodalomtörténet-írás klasszikus tradícióját (Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt, Horváth János) a nyelv autonómiáját és a szöveg immanenciáját hirdető strukturalizmus, később a nyelv instabilitását és a szöveg nyitottságát valló posztstrukturalista irányzatok magyarországi recepciója a *kánonképzés drasztikus aránytévésztéseivel* re-, illetve dekonstruálta. Erőfeszítései, amelyek a teleologikus axiómák elfedését szolgálják, és ezáltal – kimondatlanul – leszűkítik az irodalom fogalmát, azon az áron vihető sikerre, ha az irodalmi művet állítják a szemlélet, s nem a szemléletet az irodalmi mű szolgálatába.

A mindenkor „korszerű” tudományosság a – társadalomtudományi szféráktól leválasztott – irodalmi gnoszeológia felségterületén „zavarba ejtő” filozófiai állásfoglalásokat implikált, így az irodalomelmélet kanonizációs gyakorlata egyre több filozófiai disputába bocsátkozott, s egyre kevesebbet törődött voltaképpeni tárgyával, az irodalmi műalkotással. A kutatóintézetben végzett munka emiatt „ellenkező oldalról” járja körül tárgyát: *horizontálisan* és *műközpontúan* közelíti meg a kortárs magyar irodalmat, a tulajdonképpeni „Zeitgeschichte” produktumait; megképződik általa az összetett, sokszínű – határok feletti – kulturális tér horizontja, ahonnan ráláthatunk a kölcsönhatásokra. Nem hagyatkozhatunk a kanonizált szövegek és események pusztá ezegzésére, a tekintély elvére alapított értelmezői hagyományra. Recepcióesztétikai irányultsággal a kulturális gyakorlatból indulunk ki. Az esztétikai viszony három klasszikus komponenséből sem a befogadó, sem az alkotó jelentőségét nem becsüljük alá. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a legutóbbi, egyértelműen szakmai kudarcot vallott irodalomtörténeti vállalkozások tapasztalatait levonva az irodalom történetét a kulturális emlékezet, valamint az esztétikai viszony individuális és kollektív dimenzióját szinoptikusan látó hagyományfelfogás talaján érdemes mérlegelni. A kutatások feladata, hogy egyfelől a teóriákat (voltaképpen szerzőket és könyveket) a maguk valójában, torz

magyarországi recepciójuktól megtisztítva mutassák fel, másfelől a kortárs életműveket, csírázó, invenciózus törekvéseket elszakítsák a hozzájuk tapadt elméletektől, ha teljesebb megértésük úgy kívánja; ezen kívül mindazokkal a klasszikus és kortárs alkotásokkal foglalkozniuk kell, amelyeket a mai irodalomértés indokolatlanul figyelmen kívül hagy.

Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy az emberi tudás rögzítésének módja immár radikálisan megváltozott. „Az archivális művelet nem csupán azon alapul, hogy megszólaltasson egy hatalmas adatbankot, és hangot kölcsönözzön az elfeledett, hallgatásba burkolódzó valóságnak, hanem hogy egy *örökül kapott* világ dolgait egy még megalkotandó világ anyagává változtassa át.”⁷⁴⁰ Elég, ha Aleida és Jan Assmann, Pierre Nora, Michel Foucault, Bruno Latour, Friedrich Kittler, Wolfgang Ernst és Jacques Derrida eredményeire utalunk e téren: az „archívum” mediális változásai feltörték a tradicionális örökségrezsimek tárolóeszközeit. A digitális, felhasználói kultúrát és a liberális pluralizmus alapértékét figyelembe véve aligha írható egyetlen „grand recit”; aligha beszélhetünk azonban „művészetről” (irodalomról) anélkül, hogy a művészet (irodalom) bizonyos tradícióit ne tekintenénk mértékadónak.

Úgy véljük, hogy Wolfgang Ernst médiaarcheológiája leíró értelemben pontos képet ad. „Az állam és a nemzet történetírása már nem képviseli a kollektív emlékezetet. [...] Ha eltekintünk a nemzettől, amely valaha az emlékezet egyes hordozói között totális kapcsolatot teremtve valójában heurisztikus elképzelést követett, csupán egy archi(vum)textuális hálózat marad – egy olyan múlt konfigurációi és memorizálási technikái, amely többé nem válik emfaticus történelemmé.”⁷⁴¹ Ebből levezethető, hogy „a hagyományos európai kultúra, amely a tárolómédiumokat részesíti előnyben, a folyamatos átvitel mediakultúrájává alakul”⁷⁴². Ugyanakkor az emlékezet rögzíthetlensége, rendszertelensége – az úgynevezett „médiaarcheológia” – radikálisan szemben áll az esztétikai tapasztalat értékelő igényével. Ha az értelmezés demokratizálódása a jelentéstermelést korábban elképzelhetetlen mértékig fokozta is, s ily módon minden a kulturális örökség része lehet, de maga a kulturális örökség is egyre megfoghatatlanabb szellemi tartalmakat implikál, *az esztétika (posztesztétika) kanonizálási gyakorlata nem szűnt meg*. Végső soron tehát mégiscsak megmarad a „nemzet”, az „állam”, a „könyvtár” és a „múzeum” fogalma, legfeljebb módosul; felszámolni nem tudjuk őket, hacsak a műalkotásokról való intelligibilis diskurzus lehetőségét – *de gustibus non est disputandum* – nem utasítjuk el teljesen. A tervbe vett irodalomtörténeti munka ezért *reagál* a legfrissebb teóriákra, az életvilágban domináló kultúrtechnológiára és a mediális forradalomra, ám abba a végkövetkeztetésbe *nem nyugszik bele*, amelyet Wolfgang Ernst „digitális anarchiának”, „a mellékes körülmények, a differencia, a véletlen és a valószínűtlenség világának”⁷⁴³ ábrázol. Valójában a nemzeti irodalomtörténet-írás korszerű formában újragondolható.

A fent jelzett tudományos probléma latra vetésével egy olyan irodalomtörténeti kézikönyvet készítettünk, amely a kutatóintézet jelenlegi kapacitásait és a „tudomány állását” reálisan veszi számításba. Egy könyvet, amely ennélfogva az időhorizontot kellően behatárolja, nem kíván filozófiai kérdésekben állást foglalni, de messzemenően végiggondolja a mediális/digitális átállásból fakadó kihívásokat, és nem alkot üdvörténetet. Ebben a könyvben az 1956 és 2016 között keletkezett irodalmi műalkotásokat vizsgáljuk – hatvan év munkáit –; de úgy, hogy nem elbeszélést (történeteket) konstruálunk, hanem szócikkekben ragadjuk meg a releváns jelenségeket. Két kötetet tervezünk. Módszertanilag először a mű- és eseménylexikont készítjük el, amely – időrendben haladva – az adott időintervallumban megjelent, számottevő műalkotásokat (könyveket) és eseményeket tárgyalja tömören. A könyvek kiválasztásakor és elemzésekor a

repció horizontja a mai kutató szemhatáráig ível: hozzátartozik mindaz, ami a mű megszületésétől, nyilvánosságra hozatalától kezdődően máig ráakódott. Különösen felértékelődik ez az észrevétel, ha az irodalomtudomány mai állása szerint bizony kimutathatók olyan, a mai perspektívából irreleváns körülmények, amelyek egyes művek befogadását hátráltatták, ellehetetlenítették, vagy túlzottan súlykolták. Módszertani megfontolásból az irodalmi mű e lexikon esetében a *könyv*. Az esemény lehet az irodalmi diskurzust döntően befolyásoló intézményes és egyszeri találkozó, rendezvény, szerveződés, intézményalapítás, folyóirat megszűnése/megszüntetése, hatalmi aktus, fontosabb (nemzedéki) antológia. Az elemzések kiterjednek a mű és recepciójának bemutatására, a hagyománytörténelembe való elhelyezésére. A számottevő művek és események összegyűjtése, a szócikkek megírása után láthatunk hozzá a fogalomlexikon elkészítéséhez, amely az irodalmi tudat különféle jelenségeinek, eseményeinek feltárását elvégezve kikristályosodott fogalmakat határozza meg, írja körül, valamint a korszak legjelentősebb irodalomtörténeti munkáit veszi számba. Fogalmak mindazok az absztrakciók, amelyek a művek és az események megismerését, rendszerezését lehetővé teszik, és nem feltétlenül általános irodalomelméleti terminus technicusok (úgy mint a kortárs irodalomelmélet speciális fogalmai – például a lírai alany destabilizálása, az areferencialitás, a heterogeneitás, a disszemináció –, a kortárs irodalomtörténet speciális fogalmai – például a tárgyias költészet, az élménylír, a népi irodalom, a szerepszétfírás –, vagy akár bizonyos, az adott időszakban felbukkanó műfajelméleti kifejezések).

A lexikonforma, különösen annak keresztthivatkozásokban bővelkedő online felülete [<https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom>] esélyt ad arra, hogy – később más művészeti ágak hasonló feldolgozásait is amalgamizálva – afféle szemiotikai poliszisztéma jöjjön létre. A különféle szócikkek, mű-, esemény- és fogalomleírások hipertextusa úgy mellőzi a linearitást, alkot meg többféle narratívát, hogy a kanonikus lista és kommentár nem végtelen és körülhatárolhatatlan, ám nem is teljesen zártkörű. A szemantikai mintázatok számos „útvonalon” elvezethetik egymáshoz az olvasót, köztük számos kapcsolódás képzelhető el; a lexikon újabb szócikkekkel folyamatosan gyarapítható. Ekként ez a szakmai vállalkozás nem kifejezetten a kanonizációra, inkább az ismeretterjesztésre és a népszerűsítésre helyezi a hangsúlyt. Nem a kanonizációt célozza meg, csupán segít a tájékozódásban; megmutatja, hogy a kortárs irodalom mennyire sokszínű, gazdag, plurális és nyitott. Mivel kulturális emlékezetünkbe nem épült be a kijelölt korszak; ami beépült, az is manipulatív, kontingens, s az oktatásból teljességgel hiányzik, *nota bene* a többi irodalomtörténeti könyv az itt tárgyalandó és megemlíthető műalkotások töredékével foglalkozik (akár érintőlegesen is), a program eredményeképpen a kortárs magyar irodalom minden eddiginél szélesebb panorámája tárulhat az olvasók szeme elé, akik ily módon a hagyományos eszmétörténeti dichotómiákon felülemelkedhetnek. Az elmúlt hatvan év irodalmi teljesítményeit mind a szakmában, mind a művelt közvéleményben viszonylagos tudatlanság övezi; frusztrációkkal és elhallgatásokkal teli időszak ez. A jövőbeni kézikönyv e téren áttörést hozna, eligazodást nyújtana a szakmainál szélesebb olvasóközönségnek, egyszermind a – felső- és középfokú – oktatásban is hasznosulna. A legtöbb, eddig elkészült irodalomtörténeti könyv hosszú tanulmányok sora, amelyek nem is a művészi teljesítményre, hanem a tanulmányíró teoretikus vonzalmaira koncentrálnak. A rövid, orientáló és informatív szövegek az információs (telematikus) társadalomban kialakult befogadói elvárásokra apellálnak. A lexikon ugyan „divatjamúlt” az internet térnyerését követően, a keresőmotorok és a világháló azonban ellenőrizetlen „tudást” terjesztenek, ami legalább annyira rombolja, mint amennyire bátorítja a kritikai attitűdöt. A kortárs

magyar irodalom kislexikona azonban összehangolja az esztétikai ítéletalkotás egyéni és közösségi szintjeit, az ízlésdiktátumokat és az „everything goes” féktelenségét egyaránt elveti a jó ízlés jegyében.

IRODALOMJEGYZÉK

- A magyarságtudomány kézikönyve.* Szerk. KÓSA László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 42.
- A magyar irodalom története I–VI.* Főszerk. Sötér István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964–1966.
- A magyar irodalom története.* Főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat Kiadói Kör, 2008.
- A nemzeti tudományok historikuma. Tudományos tanácskozás.* Szerk. KULIN Ferenc és SALLAI Éva, Bp., Kölcsey Intézet, 2008.
- Magyar művelődéstörténet.* Szerk. KÓSA László, legutóbb: Bp., Osiris, 2006, *Magyar művelődéstörténeti lexikon.* Főszerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2003–2016.
- ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Bp., Atlantisz, 2013.
- ÁCS Margit: *Az író kiüzetése az irodalomból = Hítel,* 2013. 4. sz.
- BARTA János: *Arany János.* Bp., Művelt Nép, 1953.
- BARTHES, Roland: *Az írás nulla foka = Uő: A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások.* Bp., Osiris, 1996.
- BENE Sándor – KECSKEMÉTI Gábor: *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez = Helikon,* 2009. 1–2. sz.
- BEZECZKY Gábor: *Irodalomtörténet a senkiföldjén.* Pozsony, Kalligram, 2008.
- BOKA László: *Egyszólamú kánon? Tanulmányok és kritikák.* Bp., Gondolat, 2013.
- BOKA László: *A szintézisíró, ifjú Kuncz Aladár = KUNCZ Aladár: Monográfiák.* Kolozsvár–Bp., Kriterion–OSZK, 2017, 5–35.
- DÁVIDHÁZI Péter: *Humyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége.* Bp., Argumentum, 1992.
- DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése – Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* Bp., Universitas, 2004.
- DROYSEN, Gustav: *Historika: a historika alapvonalai,* http://acta.bibl.u-szeged.hu/9437/1/esz_004_049-151.pdf (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.).
- ERNST, Wolfgang: *Archívumok morajlása = Jacques Derrida / Wolfgang Ernst: Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása.* Bp., Kijarat, 2008, 109.
- FALUSI Márton: *Jog és irodalom, haza és haladás a magyar eszmetörténetben.* Bp., MMA MMKI, 2018.
- FINTA Gábor: *Irodalomértésünk hagyományairól és jelenéről = Az irodalomtudomány nemzeti jellegéről. Irodalomértésünk helyzete és a nemzeti szempontú irodalomértés esélyei.* Szerk. PAPP Endre, Bp., Nemzeti Kulturális Alapítvány, 2014, 57–80.
- GALLAGHER, Catherine – GREENBLATT, Stephen: *Practicing New Historicism.* The University of Chicago Press, 2000.
- GÖRÖMBEI András: *A nemzeti önismeret értékei = Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Bp., MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008, 9.
- HAUG, Walter: *Irodalomtudomány mint kultúratudomány? = Intézményesség és kulturális közvetítés. i. m.* (2005), 187–188.
- HORVÁTH János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete.* Bp., Akadémiai, 1976.
- IMRE László: *A magyar szellemtörténet választásújai, feltételei és következményei. Barta János pályája és a szellemtörténet.* Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2011.
- ISER, Wolfgang: *Az értelmezés világa.* Bp., Gondolat – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2004.
- JAUSS, Hans-Robert: *A szellemtudományok mintaszerúsége a diszciplínák párbeszédében = Intézményesség és kulturális közvetítés.* Bp., Szerk. BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció Kiadó, 2005, 50–80.
- JAUSS, Hans-Robert: *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja.* http://htb.gyeno.hu/images/0/0f/4_Jauss.pdf (utolsó letöltés: 2016. 06. 28.).
- KENYERES Zoltán: *Magyar századforduló = Uő: Harmadik csöngetés. Visszahumanizálási kísérletek. 2010–2018.* Szombathely, Savaria University Press, 2018, 39.
- KIRÁLY István: *Ady Endre.* Bp., Magvető Kiadó, 1970.

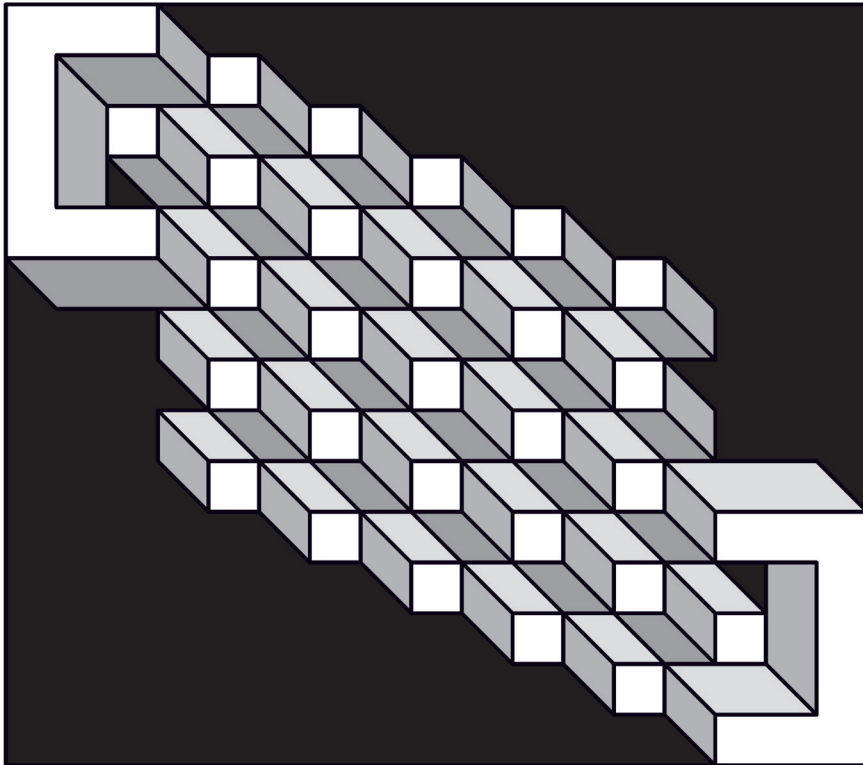
- KISS Attila: *Hatalom, szubjektum, genealógia: az irodalom kulturális poétikája az újhistorizmusban* = *Helikon*, 1998. 1–2. sz.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Irodalom/történet(i)/kánon(ok)*, http://acta.bibl.u-szeged.hu/31941/1/szovegek_001_016-038.pdf (utolsó letöltés: 2019. 05. 15.).
- KULCSÁR-SZABÓ Ernő: *A zavarbaejtő elbeszélés*. Bp., Kozmosz Könyvek, 1984.
- KULCSÁR-SZABÓ Ernő: *Hungarológia – kultúratudomány és hermeneutika között* = *Hungarológia*, 2000, 3. sz., Bp., Nemzetközi Hungarológiai Központ, 2000.
- KULCSÁR-SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Bp., Argumentum, 1993.
- MARGÓCSY István: *Hogyan alakult ki a magyar irodalom filozófiatlanságának tézise?* = *Filozófia és irodalom*. Szerk. BÁRÁNY Tibor, RÓNAI András, Bp., József Attila Kör – L'Harmattan, 2008, 181–189.
- MÁRKUS Béla: *Ahogy esik vagy ahogy (nem) lehet* = *Uő: Mennyei elismervény*. Bp., Nap Kiadó, 2010, 229–245.
- N. PÁL József: *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Egy konfliktusos eszméletörténeti pozíció természete és következményei*. PhD-értekezés. Jyváskylá–Pécs, *Spectrum Hungarologicum*, Vol. 1., 2008, vö. PAP Milán: „A nép és a szülőföld igaz szeretete”. *A szocialista hazafiság fogalma a Kádár-rendszerben* = *Politikatudományi Szemle*, 2013. 1. sz.
- NUSSBAUM, Martha C.: *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1990.
- PAPP Endre: *A nemzeti irodalomszemlélet esztétikája* = *Uő: Azonos önmagával*. Bp., Hittel Könyvműhely – Nemzeti Kulturáért Alapítvány, 2013, 114.
- PÉTERFY Jenő: *Bajza József* = *Uő: Válogatott művei*. Bp., Szépirodalmi, 1962, 297–331.
- RICOEUR, Paul: *A narratív azonosság*. Ford. SEREGI Tamás = *Narratívák 5. A narratív pszichológia*. Szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 2001.
- S. VARGA Pál: *A népnemzeti irodalom fogalma Gyulai Pálnál* = *Jelenkor*, 2002. 7–8. sz.
- S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Bp., Balassi, 2005.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Irodalmi kánonok*. Debrecen, Csokonai, 1998, 7.
- SZENTPÉTERI Márton: *Eszméletörténet és irodalomtudomány* = *Helikon*, 2009. 1–2. sz.
- WHITE, Hayden: *A történelem terhe*. Bp., Osiris, 1997, 66.

JEGYZETEK

- 1 Lásd ehhez KENYERES Zoltán: *Magyar századforduló* = *Uő: Harmadik csöngetés. Visszahumanizálási kísérletek. 2010–2018*. Szombathely, Savaria University Press, 2018, 39.
- 2 BARTHES, Roland: *Az írás nulla foka* = *Uő: A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*. Bp., Osiris, 1996, 9.
- 3 *Uo.*, 43.
- 4 A valóságreferencialitást és a morálfilozófiai implikációkat vizsgálódásaiból kirekesztő irodalomtudománnyal konfrontálódók – például Martha C. Nussbaum vagy az újhistorista Stephen Greenblatt – mindannyian az elbeszélhetőség (a narratológia) új szemléletmódját (is) keresték. Lásd ehhez NUSSBAUM, Martha C.: *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1990; GALLAGHER, Catherine – GREENBLATT, Stephen: *Practicing New Historicism*. The University of Chicago Press, 2000.
- 5 Lásd ehhez JAUSS, Hans-Robert: *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. http://htb.gyeno.hu/images/0/0f/4_Jauss.pdf (utolsó letöltés: 2016. 06. 28.).
- 6 Lásd ehhez MARGÓCSY István: *Hogyan alakult ki a magyar irodalom filozófiatlanságának tézise?* = *Filozófia és irodalom*. Szerk. BÁRÁNY Tibor, RÓNAI András, Bp., József Attila Kör – L'Harmattan, 2008, 181–189.
- 7 Lásd ehhez ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp., Atlantisz, 2013, 36.
- 8 Lásd erről BOKA László: *A szintézisíró, ifjú Kuncz Aladár* = KUNCZ Aladár: *Monográfiák*. Kolozsvár–Bp., Kriterion–OSZK, 2017, 5–35.
- 9 Lásd például „Nincs olyan olvasó, ki ne venne tudomást kánonokról, melyek egyrészt segítenek a megismerendő művek kiválogatásában, másrészt korlátozzák az ízlés nyitottságát.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Irodalmi kánonok*. Debrecen, Csokonai, 1998, 7.; BOKA László: *Egyszólamú kánon? Tanulmányok és kritikák*. Bp., Gondolat, 2013.
- 10 Lásd ehhez KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Irodalom/történet(i)/kánon(ok)*, http://acta.bibl.u-szeged.hu/31941/1/szovegek_001_016-038.pdf (utolsó letöltés: 2019. 05. 15.).
- 11 Wolfgang Iser értelmezésmélete is hiába vált

- gyakori hivatkozási alappá, nem hatott vissza a tudományos paradigmára. „A tekintély a kánon, a kánon olvasata és a közösség életére való fordítás nyelvét meghatározó regiszter között osztódik fel.” ISER, Wolfgang: *Az értelmezés világa*. Bp., Gondolat – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 2004, 34.
- 12 Vö. „A kritika nemcsak azért alkotja meg fogalmait, hogy megmagyarázhassa a műveket, hanem azért is magyarázza a műveket, hogy megalkothassa fogalmait; nemcsak azért tisztázza normakészletét, hogy értékelhesse a műveket, hanem azért is értékeli a műveket, hogy tisztázhassa normakészletét. Kritikai normarendszert kidolgozni annyi, mint világnézetet alkotni s ezáltal meghatározni önmagunkat”. DÁVIDHÁZI Péter: *Hunyit mesterünk. Arany János kritikusai öröksége*. Bp., Argumentum, 1992, 26. „Az egyéni cselekvés emlékezete döntően a nemzeti hagyományban kap helyet és értelmet, létének mementóját tőle remélheti. A nemzetudat a személyes azonosságtudatok kollektív igazsága. [...] A nemzeti jelleg a maga folyamatában hozzáférhető valóság. Az esztétikai befogadás valójában azonosságtapasztalat, s így kettős arculatú: kultúrákózi alakzat és saját hagyomány együttese.” PAPP Endre: *A nemzeti irodalomszemlélet esztétikája* = Uő: *Azonos önmagával*. Bp., Hittel Könyvműhely – Nemzeti Kultúráért Alapítvány, 2013, 114.
- 13 PÉTERFYL Jenő: *Bajza József* = Uő: *Válogatott művei*. Bp., Szépirodalmi, 1962, 297–331.
- 14 S. VARGA Pál: *A népmemzeti irodalom fogalma Gyulai Pálnál* = *Jelenkor*, 2002. 7–8. sz.
- 15 FINTA Gábor: *Irodalomértésünk hagyományairól és jelenéről* = *Az irodalomtudomány nemzeti szempontú irodalomértés esélye*. Szerk. PAPP Endre, Bp., Nemzeti Kultúráért Alapítvány, 2014, 57–80.
- 16 HORVÁTH János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp., Akadémiai, 1976.
- 17 IMRE László: *A magyar szellemtörténet válaszútjai, feltételei és következményei. Barta János pályája és a szellemtörténet*. Pécs, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2011.
- 18 ÁCS Margit: *Az író kiűzetése az irodalomból* = *Hittel*, 2013. 4. sz. A később „kritika-vitának” is nevezett polémia az 1995. évi Debreceni Irodalmi Napokon bontakozott ki először.
- 19 BARTA János: *Arany János*. Bp., Művelt Nép, 1953, 141.
- 20 Horváth János Salamon Ferencre hivatkozva „irodalmi Deák-pártnak” nevezi „a mérsékelt írók körét”: Aranyt, Tompát, Lévay Józsefet, Erdélyit, Szász Károlyt, Kemény Zsigmondot, Csengery Antal és Pákh Albertet. Lásd HORVÁTH János: *i. m.* (1976), 350.
- 21 FALUSI Márton: *Jog és irodalom, haza és haladás a magyar esztétikában*. Bp., MMA MMKI, 2018.
- 22 KIRÁLY István: *Ady Endre*. Bp., Magvető Kiadó, 1970.
- 23 Lásd ehhez N. PÁL József: *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Egy konfliktusos esztétikában való pozíció természete és következményei*. PhD-értekezés. Jyväskylä–Pécs, *Spectrum Hungarologicum*, Vol. 1., 2008, vö. PAP Milán: „A nép és a szülőföld igaz szerete”. *A szocialista hazafiság fogalma a Kádár-rendszerben* = *Politikatudományi Szemle*, 2013. 1. sz.
- 24 *A magyar irodalom története I–VI*. Főszerk. Sötér István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964–1966.
- 25 Lásd ehhez: JAUSS, Hans-Robert: *A szellemtudományok mintaszerűsége a diszciplínák párbeszédében* = *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Bp., Szerk. BÓNUS Tibor – KELEMEN Pál – MOLNÁR Gábor Tamás, Ráció Kiadó, 2005, 50–80. Jauss a történeti-filológiai, a pozitivistá, a formálesztétikai, a strukturalista és a szemiotikai paradigmákról beszél.
- 26 Lásd ehhez HAUG, Walter: *Irodalomtudomány mint kultúratudomány? = Intézményesség és kulturális közvetítés. i. m.* (2005), 187–188.
- 27 DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése – Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Bp., Universitas, 2004; S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Bp., Balassi, 2005, vö. a két könyv kapcsán lefolytatott összművészeti polémiával: *A nemzeti tudományok historikuma. Tudományos tanácskozás*. Szerk. KULIN Ferenc és SALLAI Éva, Bp., Kölcsey Intézet, 2008.
- 28 KULCSÁR-SZABÓ Ernő: *Hungarológia – kultúratudomány és hermeneutika között* = *Hungarológia*, 2000, 3. sz., Bp., Nemzetközi Hungarológiai Központ, 2000.
- 29 *A magyarságtudomány kézikönyve*. Szerk. KÓSA László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 42., vö. *Magyar művelődéstörténet*. Szerk. KÓSA László, legutóbb: Bp., Osiris, 2006, *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. Főszerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Balassi, 2003–2016 (13+1 kötet jelent meg).
- 30 GÖRÖMBEI András: *A nemzeti önismeret értékei = Értékek, dimenziók a magyarságtudásban*. Bp., MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008, 9.
- 31 DROYSEN, Gustav: *Historika: a historika alapvonalai*, http://acta.bibl.u-szeged.hu/9437/1/esz_004_049-151.pdf (utolsó letöltés: 2019. 05. 16.).
- 32 KULCSÁR-SZABÓ Ernő: *A zavarbaejtő elbeszélés*. Bp., Kozmosz Könyvek, 1984.
- 33 KULCSÁR-SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom*

- története 1945–1991. Bp., Argumentum, 1993, vö. BEZECZKY Gábor: *Irodalomtörténet a senkiföldjén*. Pozsony, Kalligram, 2008.
- 34 *A magyar irodalom története*. Főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat Kiadói Kör, 2008, vö. MÁRKUS Béla: *Ahogy esik vagy ahogy (nem) lehet = Uó: Mennyei elismervény*. Bp., Nap Kiadó, 2010, 229–245.
- 35 Az MTA BTK ITI is efféle hivatkozik (a tervezett irodalomtörténeti munka nem készült el). Lásd BENE Sándor – KECSKEMÉTI Gábor: *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez = Helikon*, 2009. 1–2. sz.
- 36 RICOEUR, Paul: *A narratív azonosság*. Ford. SEREGI Tamás = *Narratívák 5. A narratív pszichológia*. Szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 2001.
- 37 KISS Attila: *Hatalom, szubjektum, genealógia: az irodalom kulturális poétikája az újhistorizmusban = Helikon*, 1998. 1–2. sz.
- 38 SZENTPÉTERI Márton: *Eszmetörténet és irodalomtudomány = Helikon*, 2009. 1–2. sz.
- 39 A történeti diskurzus szintjei a cselekményesítés, az értelmezés és az olvasó számára levonható társadalmi konzekvenciák kialakítása (ideologizáció). „Minden cselekményesítés allegorizálás, és az allegorizálás ruházta fel az eseményeket inkább morális vagy etikai, mint kauzális jelentéssel.” WHITE, Hayden: *A történelem terhe*. Bp., Osiris, 1997, 66.
- 40 ERNST, Wolfgang: *Archívumok morajlása = Jacques Derrida / Wolfgang Ernst: Az archívum kínzó vágya / Archívumok morajlása*. Bp., Kijárat, 2008, 109.
- 41 Uo., 108.
- 42 Uo., 110.
- 43 Uo., 170.

Az énteremtő narratívák mediatizációja a digitális kultúrában

(Bevezetés) Az információs technológiák (internet, mobiltelefon stb.) mindennapi használata révén a média által közvetített történetek logikája mindinkább behálózza életvilágunkat, hatással van a társadalom és a kultúra minden elemére, megváltoztatja az olyan társadalmi alrendszereket is, mint a gazdaság, politika, tudomány és a művészet. Ez a mindent átható mediatizáció lényegét tekintve olyan metafolyamat, amely azzal, hogy átalakítja a társadalmi és kulturális élet teljes feltételrendszerét, egyúttal új közeget teremt az alkotás és befogadás számára, és eddig ismeretlen árnyalatokkal gazdagítja a művészet közösségformáló szerepéről alkotott képünket is.

Azzal, hogy az információs technológiák egyidőben funkcionálnak személyes és tömegkommunikációs tartalmak közvetítésére szolgáló médiumokként, kiterjedt használatuk felerősíti azt a folyamatot, ami már az ún. monologikus médiumok (rádió, televízió) megjelenésével és elterjedésével is érzékelhető volt a posztmodern kultúrában. Ennek lényege, hogy a történetmesélés iparosításával az elektronikus média által közvetített tömegkommunikációs narratívák egyre erősebb hatást gyakorolnak a befogadók attitűdjeire, világképére, értékrendjére, emberi kapcsolataira. Olyannyira, hogy miután a rendszeres „médiafogyasztás” gyakorlatilag már kisgyermekkoról megkezdődik, ezek a narratívák elválaszthatatlanul összefonódnak, az új kommunikációs technológiák (okostelefonok stb.) által mediált személyes narratívákkal, sőt részeivé válnak a mediatizált ember énkép-, identitásformáló autobiografikus narratíváinak. Ez a jelenség a mediatizáció alapja. A tömegmédia explicit, tehát konkrét társadalmi, gazdasági, kulturális problémákkal, azok megoldásával kapcsolatos narratívái, valamint az implicit, azaz a média önmagáról, tulajdonosai, fenntartói értékrendjéről „mesélt” történetei ilyen módon járulhatnak a befogadói csoportok általa alkotott közösségek mediatizációjához. A közösségek mediatizációja alatt ugyanakkor nem csupán a tömegkommunikációs tartalmak közösségi életre, értékrendre, konvenciókra, nyelvhasználati szokásokra gyakorolt hatását értjük, hanem azt a társadalmi folyamatot is, amely az új (közösségi) média használata során szerveződő virtuális és az adott helyen megvalósuló személyközi kapcsolatokra épülő, fizikai közösségek közötti kölcsönhatás megerősödésével eddig ismeretlen közösségi formák megszületéséhez vezet. A személyes történetekkel egybefonódó tömegkommunikációs narratívák közvetítésén és befogadásán alapuló mediatizáció eredményeként a virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak, a hagyományos közösségi viszonyok pilléreire új, hibrid (virtuális-fizikai) közösségek szerveződnek. A közösségek mediatizációja lényegét tekintve tehát nem más, mint ezeknek az új kommunikációs technológiák használatához kötődő, hibrid közösségi formáknak a kialakulása.

Az új generációk lényegi tevékenységévé váló médiakommunikáció eredményeként a médianarratívák tehát a médiafogyasztók identitását, énképét formáló autobiografikus narratívák szerves részévé válnak, befolyásolják az egyén valós, primer csoportokhoz (család, rokonság, baráti kör stb.) és közösségi metanarratívákhoz való viszonyát, kötődéseit. Ez pedig alapvetően változtatja meg az individuum közösségről és társadalomról kialakított képzetét is. Az új kommunikációs technológiák által közvetített narratívák világában tájékozódó, kapcsolatot

építő, énképét formáló ember számára a különböző társadalmi kontextusok határai szimbolikussá halványulnak. Számos közösségnek válhat tagjává akár egyidejűleg is a különböző kommunikációs technológiák alkalmazásával, és számos olyan közösségből léphet ki az új médiatér nomádjaként, amelynek belső viszonyai, normái, konvenciói elfogadhatatlanná váltak számára. A közvetlen face-to-face kapcsolatok által meghatározott, fizikai és a főként elektronikusan közvetített kommunikációs viszonyokra épülő, virtuális közösségeket egyaránt sajátjának érző individuum mindennapi kommunikációs tevékenysége mindinkább eltünteti ezeknek a közösségeknek a határait. A különböző közösségekben betöltött szerepei egymásra kölcsönösen hatva befolyásolják énképét, egyéniségét az egyes közösségi formákhoz való kötődését. Az elektronikusan kommunikáló, a média explicit és implicit narratíváit gyakran személyes történetei elemeiként befogadó és továbbító ember közösségről alkotott fogalma így számos fizikai és virtuális közösséglményből táplálkozva, a különböző közösségi formák fogalmi megjelenítésének csomópontján születik meg. A fizikai és virtuális közösségek az egyéni fogalmi reprezentációk szintjén kerülnek kölcsönhatásba egymással, és válnak az ilyen közösségekben akár egyidejűleg is jelenlevő individuumok kettős identitásának forrásává. Ez a jelenség tehát a közösségi viszonyok mediatizációjának alapja.

Az én- és közösségépítő narratívák mediatizációja ugyanakkor elképzelhetetlen lenne az új kommunikációs technológiákhoz kötődő, sajátos nyelvhasználat nélkül. Azaz az információ kora a nyelvi kommunikáció én- és közösségépítő szerepének eddig ismeretlen dimenzióját tárja fel előttünk. Ennek lényege pedig, hogy a különböző nyelvhasználati módok közeledésére épülő, új nyelvi struktúra egyúttal a különböző közösségi formák szintézisének feltételeit is megteremti. Egy különleges, a szemiotikai globalizációt kísérő jelentéstani változásnak lehetünk mindinkább tanúi, ami az egyre inkább megerősödő réteg- és csoportnyelvek szerkezetét, grammatikáját és szókészletét egyaránt érinti. E folyamat lényege, hogy a különböző közösségekre jellemző nyelvhasználati szokások az elektronikus kommunikáció ismérveiként megjelenő képiesség jegyében közelednek egymáshoz. A képiesség egyfajta globális követelményként hat az egyes nemzeti nyelveken született írásbeli és szóbeli megnyilatkozásokra, egy egységes képies jelentéstani világ felé terelve ily módon az egyes közösségek nyelvhasználati szokásait. A folyamatos és gyors közösségváltások nyelve ez, amelynek kreatív jellege a kép és szöveg erőteljes kölcsönhatására épülő multimedialitásban gyökerezik, de amely a multimedialitáson messze túlmutató hatást gyakorol a fogalmi világunkra, gondolkodásunkra.

Tanulmányomban egyrészt arra kívánok rávilágítani, hogy a közösségi viszonyok mediatizációja miként vezet el a kapcsolati én fogalmának kialakulásához és az enteremtő narratívák mediatizációjából fakadó értékkonfliktusok megszületéséhez. Másrészt arra a kérdésre keresek választ, hogy ezt a folyamatot hogyan alapozza meg az új média használatához köthető képi paradigmaváltás (ikonikus fordulat) és az arra épülő nyelvhasználati formák, nyelvi kreativitás általánossá válása.

(Énfogalom, érték, közösség a mediatizált világban) Az elektronikus kommunikáció révén megvalósuló gyors és folyamatos információáramlás nem csupán a közösségi szerepek értelmezésének szinkronitását, de gyakran e közösségi szerepek egyidejűségét is maga után vonja. Az új kommunikációs technológiák által közvetített narratívák jegyében közösségeket építő, hálózott individuum a kommunikációs technológiák gyors és folyamatos változtatásának következményeként valós és virtuális közösségi

szerepeit egyre kevésbé képes elkülöníteni egymástól. Amikor például valamilyen fizikai, közvetlen emberi viszonyokon alapuló helyi közösség tagjaként kommunikál, akkor ezt egyúttal az elektronikus kommunikációs kontextusokhoz köthető virtuális közösségi szerepeinek megfelelően, azaz az énképét, identitását formáló médianarratívák jegyében is teszi. Így válhat az elektronikus kommunikáció kora egyúttal a mediatizált közösségek korává is. A mediatizált kommunikáció térnyerésével ilyen módon mediatizálódnak egyúttal közösségi kapcsolataink is. Az elektronikus kommunikáció az általa közvetített narratívák kölcsönhatása révén virtualizálja és a kommunikációs folyamat részévé teszi a közösségkritériumokat, és ezzel hozzájárul valós és virtuális szerepviszonyaink összefonódásához. Ennek eredményeként az információ korának embere a médianarratívák jegyében mediatizálódó közösségkritériumok és közösségi viszonyok tükrében értelmezi újra fizikai és virtuális közösségi kötődéseit, kapcsolatait és szerepeit.

Az elektronikus mediatizált kommunikáció korában tehát az egyén megszabadul hagyományos társadalmi kötöttségeitől. A központi, egy adott társadalom vagy közösség normái, belső érdekviszonyai által meghatározott én fogalmát egy sokdimenziós, más és más közösségi szerepek által formált én képzete váltja fel. A mobiltelefon, internet használatával, sajátos nyelvi és képi eszközeinek alkalmazásával a kommunikáló ember könnyedén átléphet egyik közösségből a másikba, s ennek során újabb és újabb érzelmi kötődései alakulnak ki a meglévő közvetlen társadalmi kötelekei mellett. Az elektronikus kommunikáló ember egy földrészeken átívelő, explicit és implicit médianarratívák által meghatározott kapcsolati hálózat elemévé válik, és ezzel számos, az énképét, egyéniségét determináló viszony, terv és vágy iránt köteleződik el. A közösségi lét lényege ezért egyfajta hálózati individualizmusként ragadható meg, amelynek jegyében az új technológiákat használó és közösségi szerepeihez egyre tudatosabban viszonyuló ember szabadon választhatja ki a lehetséges csoportok közül saját közösségeit. Ez a folyamat természetesen nem jár együtt a közösségi lét iránti vágy, a közösségi kötelekekhez való mélyen emberi vonzódás elillanásával. A hagyományos és új közösségi formák határainak átjárhatósága megszabadította a közösséget fizikai korlátaitól, a közös helyen megvalósuló személyközi kapcsolatok tradicionális kötelekeitől. A közösség a késő modern ember számára mindinkább egy, a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő, a médianarratívák által determinált, jelképes folyamattá válik, ami végső soron a közösséghez való tartozást meghatározó normák, értékek, kockázatok állandó és tudatos mérlegelését jelenti a hatékony és gyors információ áramlás jegyében. A választott közösségekhez való tartozást éppen ez a közösségiség új élményét és a közösségi lét eddig ismeretlen képzetét megteremtő, tudatos mérlegelés teszi igazán erőteljessé.

Az új kommunikációs technológiák használatával egyszerre több közösség életébe is bekapcsolódhatunk elfogadva ezeknek a közösségeknek az értékrendjét, konvencióit, normáit. Az így kialakuló közösségi identitásaink együttesen formálják énképünket. Ez a folyamat vezet az én telítődésének jelenségéhez, ami annyit jelent, hogy a hálózati társadalom tagjaként képesek vagyunk valamennyi lehetséges identitásunkat befogadni, és ebben már nem korlátoz bennünket egy, a hagyományos közösségi formákat jellemző, adott helyhez kötött azonosságtudat. Mindez pedig az én fogalmának azt az új, viszonyközpontú megközelítést vonja maga után, amit a főként a mobiltelefonok használatának pszichológiai hatásait vizsgáló Kenneth J. Gergen szorgalmaz *Self and Community in the New Floating Worlds* című tanulmányában.¹

Gergen szerint az új kommunikációs technológiák használata a „kapcsolati létezés” eddig ismeretlen formáinak kialakulásával „teljes mértékig aláássa a kötött én fogalmát”.² A hálózati társadalomban a különböző közösségi formák között szabadon vándorló ember újabb és újabb érzelmi köteleket képes kialakítani a fizikai közösségeket jellemző közvetlen társadalmi kötődései mellett. A mediatizált kommunikáció technológiáit alkalmazó ember identitása így képlékennyé válik, a különböző társadalmi kontextusokban „kaméleon-szerűen” változik. Egyre bizonytalanabb vállalkozássá válik egy ember valódi énjének, egy stabil „énmagnak” a meghatározása. A globális társadalmi hálózat tagjává váló ember számos kapcsolat, értékrend, vágy és vélekedés iránt kötelezi el magát miközben közösségről közösségre vándorol televíziózás, internetezés vagy éppen mobiltelefonálás közben. Egyetérthetünk tehát Gergennel abban, hogy az információ korában a kötött, központi én képzele mindinkább felbomlik, és átadja helyét a kapcsolati én fogalmának. És abban is, hogy ez a folyamat az ún. dialogikus technológiák, az internet és mindenekelőtt a mobiltelefon mind gyakoribb használatával gyorsul fel igazán a fiatalabb nemzedékek körében. A mobiltelefon révén a viszonyok hálózata „mindig kéznél van”, írja Gergen, a telefon mint tárgy így a „kapcsolati kötelek egyfajta ikonjává válik”.³ A mobiltelefon egy olyan „terelőlemezt” jelent használója számára, amely révén kötöttségek nélkül tud nap mint nap választani az egymással versengő csoportok (család, baráti kör, munkahelyi kollégák stb.) közül. A mobil kommunikáció a különböző közösségek között vándorló ember számára megteremt a többszörös lojalitás élményét.

Anélkül, hogy véglegesen elkötelezné magát valamely közösségi forma mellett, a növekvő mobilitás révén tehát bárki képes lehet szolidárisan kommunikálni bármely általa választott csoporttal. Más szóval, az a modern ember közösségi kötődéseit meghatározó törekvés, hogy egy-egy közösségi magra összpontosítva lezárja közvetlen társadalmi viszonyai hálózatát, egyre kevésbé érvényesül az új kommunikációs technológiák korában. A hálózati társadalom emberének egyéniségét a hibrid (virtuális-fizikai) kommunikációs közösségekben betöltött szerepei határozzák meg. E kölcsönhatások nyomán olyan instabil, képlékeny, állandóan változó közösségi formák születnek a hálózati társadalomban, amelyeket Michel Maffesoli találóan „új törzseknek” nevez.⁴ Ezek a „törzsek” úgy biztosítják az én számára a „sokoldalúvá” válás, az újabb és újabb közösségi szerepek kívánta gyors átalakulás lehetőségét, hogy ezzel az individuum egyúttal egy széleskörű társadalmi hálózat részévé is válik.

A kapcsolati létezés én- és közösségfogalomra gyakorolt hatása leginkább az új média használatához köthető értékkonfliktusok kezelésében mutatkozik meg. Nem véletlenül sürgeti több, az új média közösségfogalmunkra gyakorolt hatását vizsgáló teoretikus egy olyan általános elmélet kidolgozását, amely az új közösségi formák kialakulását kísérő értékkonfliktusokkal és értékpreferenciákkal foglalkozik. Shalom Schwartz például arra a következtetésre jut, hogy az információ korában a specifikus értékek (pl. hatalom vs. univerzalizmus, hagyomány vs. hedonizmus) és az én-transzcendens és az énhangsúlyozó értékek közötti univerzális konfliktus kialakulásának vagyunk tanúi.⁵ Ezek a konfliktusok számos dinamikus társadalmi folyamat alapjául szolgálnak napjainkban. Az egyik ilyen folyamat a konformitás tendenciáinak felerősödése az online oldalak használóinak körében, ami alapvetően abból a tényből fakad, hogy az online társadalmi hálózatok tagjainak az eredményes kommunikáció érdekében orientálódniuk kell mások véleménye és viselkedése felé. Nő továbbá a hedonizmus (az igények gyors kielégítéséből fakadó boldogság mint etikai cél) jelentősége, ami a nyitottságot és individualizmust egyaránt involváló, általános értékként jelenik meg az új nemzedékek

életvilágában. Ugyancsak fontos tendencia média individuum-központú szemléletének uralkodó értéként való megjelenése, ami arra vezethető vissza, hogy kereskedelmi érdekeit szem előtt tartó közösségi média a felhasználók igényeit úgy regisztrálja, hogy őket fontos személyiségeknek tekinti, akiknek a teljesítménye iránt mások elismeréssel adóznak, és akiknek lehetősége van megmutatni különleges képességeiket másoknak. És végül fontos társadalmi trend napjainkban az univerzalizmusnak nevezett és főként az internethasználók körében széleskörűen elfogadottá vált érték szerepének növekedése, ami főként abban mutatkozik meg, hogy az új médiát használók döntéseit egyre erőteljesebben határozza meg a mások és a fenntartandó környezet iránt érzett felelősség, a mások iránti gondoskodás igénye. Ezek a folyamatok tehát olyan értékkonfliktusokat feltételeznek, amelyeket a média narratíváit nap mint nap fogyasztó ember központi „énmagot” feltételező azonosságátudat hiányában egyre nehezebben tud feloldani.

Különös megvilágításba helyezi ezeket az értékkonfliktusokat az az új média használatához köthető és az ikonikus fordulat jegyében felerősödő nyelvhasználati konvergencia, amit egyúttal a mediatizáció mint metafolyamat alapjának is tekinthetünk, és ami egy egységes képies jelentéstani világ felé tereli az egyes közösségek nyelvhasználati szokásait. A következő fejezetben ennek az új nyelvi világnak a sajátosságaira kívánok rávilágítani.

(Nyelv, mediatizáció, képi fordulat) Az új kommunikációs technológiák multimediális világa a kommunikáció nyelv- és közösségformáló szerepének eddig ismeretlen dimenzióit tárja fel előttünk. Megjelenése és elterjedése jelentős hatást gyakorol nyelvhasználati szokásainkra, gondolkodásunk szerkezetére és közösségi kapcsolatainkra. Amellett, hogy megváltoztatja énképünket, a társadalomról és közösségről alkotott fogalmunkat, új típusú közösségi kötődések megteremtésével korábban nem ismert közösségi formák alapjává is válik.

Az elektronikus kommunikáció korában születő, új közösségi formák végeredményben kettős konvergencia gyümölcsei. Egyrészt, ahogy arra Manuel Castells, Amitai Etzioni, Barry Wellman és mások rámutatnak, az új médiumok – így mindenekelőtt az internet és a mobiltelefon – használata a közösségi viszonyok és szerepek mediatizációja révén a virtuális és fizikai közösségek eddig ismeretlen szintéziséhez vezet.⁶ Másrészt, miként arra Joshua Meyrowitz „glokálisokkal” kapcsolatos elméletében rávilágít, azáltal, hogy az új médiatérben szerveződő közösségek globális trendek áramában erősítik a helyi kötődéseket, az elektronikus kommunikáció egyúttal a globális és lokális közösségi formák közeledésének alapját is jelenti.⁷ E kettős, virtuális-fizikai és globális-lokális konvergencia eredményeként létrejövő, hibrid közösségek összetett, képlékeny, többretegű közösségi identitásokat feltételeznek megváltoztatva a hagyományos közösségi formákhoz köthető rögzített, stabil identitásról alkotott képzetünket.

Ez a közösségi viszonyok mediatizációját kísérő kettős konvergencia ugyanakkor elképzelhetetlen lenne azok nélkül a nyelvhasználati konvergenciák nélkül, amelyek biztosítják a különböző kommunikációs közösségek közötti gyors és folyamatos átjárhatóságot, az internetező, mobiltelefonáló ember hatékony információcserén, közös érdeklődésen, nyitottságon és bizalmon alapuló közösségválasztásának kommunikációs feltételeit. A továbbiakban ezeknek a nyelvhasználati konvergenciáknak két alapvető szintjét különböztetem meg egymástól. A nyelvhasználati módok közeledésének első szintjén a szóbeli és írásbeli nyelvhasználat konvergenciájának két alapvető formája valósul meg: a hangzó nyelv és a kép, illetve a szöveg és a kép szoros integrációját feltételező nyelvhasználati közeledés. Az előbbi közeget az elsősorban a televíziózáshoz

köthető és Walter J. Ong nyomán „másodlagos szóbeliségnek” nevezett kommunikációs technológia jelenti, amíg az utóbbi kereteit az internetezők David Crystal által „netnyelvnek” hívott médiuma jelöli ki.⁸ Bár a kép és nyelv kölcsönhatásának más és más formáit feltételezve, de mindkét médium az írásbeli és szóbeli nyelvhasználat nyelvtani és jelentéstani világának közeledését, és ezzel párhuzamosan a különböző réteg- és csoportnyelvek megerősödését és az irodalmi nyelvvel szembeni fokozatos térnyerését alapozza meg.

Az új közösségi formák kialakulását elősegítő nyelvhasználati konvergenciáknak ez a második szintje nyelvtani és jelentéstani szempontból egyaránt jól érzékelhető módon teremti meg a beszélt és írott nyelv, valamint a kép integrációját. A nyelv és a kép egyidejű komplementer transzmissziója a mindennapi kommunikáció megkerülhetetlen jelenségévé vált, és mint ilyen természetesen jól érzékelhető nyomokat hagy a hétköznapi nyelvhasználatban is. Egy olyan nyelv születik ennek a transzmisszióknak az eredményeként, amely – megfelelően a Robert E. Horn *Visual Language* című könyvében olvasható elvárásoknak – az írásbeliség korlátait meghaladva alkalmas lehet a megismerhető valóság egyre fokozódó komplexitásának a megragadására.⁹ A továbbiakban azokra a nyelvhasználati konvergenciákra kívánok rávilágítani, amelyek a szónyelvi és képnyelvi funkciók logikájának kölcsönös viszonyát erősítik a multimediális kommunikáció gyakorlatában, és amelyek a nyelvi kreativitás eddig ismeretlen mintázatainak kialakulásához vezetnek az írott és beszélt nyelvben.

A mindennapi kommunikáció gyakorlatát megváltoztató ikonikus forradalom jól érzékelhető módon egy, a verbális és vizuális eszközöket formai és jelentéstani szempontból ötvöző nyelvi struktúra kialakulásához vezet. Az elmúlt évtizedekben megjelenő software-ek kínálta grafikai lehetőségek révén új típusú vizualitás születésének vagyunk tanúi, ami a kreativitás eddig ismeretlen formáit teremti meg a hétköznapi nyelvhasználat terén. A napjainkban használt számítógépes és mobiltelefonos alkalmazások a könnyű képpalkotás technológiai feltételeit kínálva biztosítják a képi kommunikáció mindennapivá válásának és a nyelvi, képi kódok kreatív kombinálásának lehetőségét a képek világában egyre otthonosabban mozgó nyelvhasználók számára. Az MMS például lehetővé teszi a mobiltelefon használójának, hogy képeket szerkesszen, szöveget illesszen az általa készített fényképekhez és rajzokhoz, majd továbbítsa azokat üzenet formájában. Az új technológiák teremtette nyelvi világban a kreativitás nem csupán mindennapi élményként hat, de az eredményes kommunikáció kritériumát is jelenti. A verbális kommunikáció képi dimenzióval való kiegészítése a nyelvi kreativitás új eszközei révén járul hozzá a mindennapi információcsere hatékonyabbá tételéhez.

Valószínűleg ennek a fejleménynek a felismerése sarkall mind több kortárs szerzőt arra, hogy a nyelvi kreativitást mint a mindennapi nyelvhasználat jelenségét, semmint különleges képességgel és tudással megáldott emberek privilégiumát vizsgálja. „A kreativitás a mindennapi nyelv valamennyi elemét átható jellemzője”, olvashatjuk Roland Carter *Language and Creativity* című könyvében, azaz „nem egyszerűen kivételes emberek sajátja, illetve a hétköznapi emberek kivételes tulajdonsága”.¹⁰ Nem kétséges, hogy a nyelvi kreativitás felfogásának „demokratizálódása” új lendületet kap a multimediális kommunikáció közegében. Az új kommunikációs technológiák használatával egyre elterjedtebb eszközzé váló nyelvi játékok, rövidítések, humor, kép-szó kombinációk stb. arra ösztönzik az alkalmazott nyelvészeket, hogy a hétköznapi nyelvhasználókra mint a nyelvi jelentés kreatív dizájnereire tekintsenek. Emiatt egyre komolyabb érdeklődés tapasztalható körükben a kreativitás interakciós funkcióit megjelenítő dinamikusabb modell iránt, amely képes lehet megvilágítani a mindennapi kreativitás dialogikus természetét.

Ennek a dinamikus modellnek a gyújtópontjába a nyelvi kreativitás mint a kontextusérzékeny nyelvhasználatot szolgáló képesség kerül, amely révén a kommunikáló ember bármikor és bárhol új jelentéseket képes alkotni, amikor és ahol erre szükség van. A kreatív nyelvnek számos funkciója lehet a mindennapi beszédben. Roland Carter és Michael J. McCarthy az alábbiakat emeli ki ezek közül: az üzenet tartalmának újszerű megvilágítása; a diskurzus szellemessé, humorossá tétele; a kommunikált jelentéstartalom kiemelése; egy sajátosság attitűd megjelenítése; negatív, ellenséges beállítódás kifejezése; a beszélő identitásának nyilvánvalóbbá tétele; a nyelvi formákkal való játék mások szórakoztatására; a beszéd egy szeletének lezárása és egy másik indítása; vagy egyszerűen csak a diskurzus „megolajozása”.¹¹ Ezek a funkciók Carter és McCarthy szerint a kreatív interakciók két alapvető szintjét feltételezik: egyfelől a beszéd alakzatainak prezentációs használatát (pl. a metaforikus találékonyság nyílt megmutatkozásai, szójátékok, idiómák használata, az elvárt idiomatikus formuláktól való tudatos eltávolodás), másfelől az első pillanatban kevésbé azonosítható, esetleg csak félig tudatos ismétléseket (pl. párhuzamok, visszhangok, érzelmi közeledést kifejező szókapcsolatok ismételtetése). Janet Maybin és Joan Swan vizsgálatai rávilágítanak arra, hogy a kreatív interakciók ezen két szintje rendszeresen megjelenik az internethasználók körében, akik a metaforákat, ismétléseket, rekontextualizációkat és műfaji ötvözeteket gyakran szolidaritásuk, kritikai álláspontjuk, vagy éppen társadalmi beállítottságuk közvetítésére használják.¹²

A gondolkodás eredendően képies jellegére utal az a nyitottság, amellyel az elme a mindennapi nyelvi kreativitás eredményeként született új jelentéseket, névátvitteleket, metaforákat befogadja. Mert miként arra Dawn G. Blasko és Cynthia M. Connine is felhívják a figyelmet, az új metaforákat ugyanolyan nyelvi mechanizmusok alapján értjük meg és fogadjuk be, mint a régieket, azaz interpretálásuk nem igényel több mentális munkát.¹³ Vagy ahogy azt Sam Glucksberg és Matthew S. McGlone hangsúlyozza, a metaforikus jelentéseket – legyenek azok új jelentéskiterjesztés eredményei – éppoly automatikusan értjük meg, mint a szószerintieket.¹⁴ Erre az eredendően képies gondolkodásmódra hat felszabadítólag a mindennapi információcserében egyre komolyabb szerephez jutó multimédialitás, amely formai és jelentésbeli szempontból egyaránt új kereteket kínál a nyelvi kreativitásnak. A dinamikussá váló, merőben metaforikus nyelv képpel ötvözve nem csupán az információcsere hatékonyságát növeli, de a kommunikáló felek közötti intenzívebb kommunikáció és kölcsönös azonosulás feltételeinek megteremtésével erősebben és közvetlenebbül hat az érzelmekre, mint a pusztán szóvege. Az új kommunikációs nyelv születése és elterjedése az írott nyelv korlátaival szembesülő ember nagyon is tudatos választásának eredménye, aki úgy gondolja, hogy e nyelv használatával eredményesen kapcsolódhat be a mind jobban felgyorsuló és globálissá váló információáramlásba, és világosabban fejezhet ki a mindennapjait meghatározó fogalmi összefüggéseket vagy éppen emóciókat egy adott helyi közösség tagjai számára.

A nyelvi kreativitás új mintáztatásai eredményező és a multimédialitás jegyében megvalósuló nyelvhasználati konvergencia tehát a sokcsatornás mindennapi információcsere, egészen pontosan az azt kísérő médiakonvergencia gyümölcse. A médiakonvergencia folyamata az új médiumok, mindenekelőtt az internet megjelenésének és széleskörű használatának következménye, ami tágabb és szűkebb értelemben is jelenti az egyre növekvő információéhség csillapítására használt médiumok közeledését. Tágabb értelemben ez a közeledés az alapvető kommunikációs technológiák szintjén valósul meg azzal, hogy az újságot olvasó, rádiót hallgató,

televíziót néző, az internet multimedialis anyagait böngésző, vagy a mobil telefonját használó ember szóbeli, írásbeli, multimedialis közlési folyamatai közötti nyelvi, stílusbeli határok mindinkább elmosódnak a szóbeliség, írásbeliség, multimedialis kommunikáció szükségszerű konvergenciáját vonva maga után. Szűkebb értelemben a médiakonvergencia jelensége a tömegkommunikáció világában bekövetkező médiaközeledést jelenti, amelynek következményeként az internetes kommunikációhoz köthető multimedialitás révén a hagyományos médiumok (írott sajtó, rádió, televízió) mindinkább egy közös médiummá kapcsolódnak össze. Mind a tágabb, mind a szűkebb értelemben vett médiakonvergencia jelenségének háttérében tehát a beszéd, szöveg és kép új technológiák (internet, mobil telefon) használatához köthető folyamatos és intenzív kölcsönhatása rejlik. Mindez egyidejűleg jelenti a szóbeliségre, írásbeliségre és képi kommunikációra jellemző sajátosságok konvergenciáját (pl. az SMS, MMS, e-mail üzenetek esetében), illetve az egyes médiumfajok egyidejű transzmisszióját (pl. az internetes tartalmakba ágyazottan megjelenő filmek, televíziós anyagok, rádiós hanganyagok, írott sajtótermékek esetében). Bár a tágabb értelemben vett médiakonvergencia jelensége már a rádió, televízió megjelenésével és a „másodlagos szóbeliség” kialakulásával megkezdődött, a folyamat a szűkebb értelemben vett, tehát a tömegkommunikációs műfajok közeledését előidéző internetes és mobilkommunikáció térhódításával, az internetes tartalmak bővülésével kap igazán lendületet, és válik a „netnyelv” születésével egy átfogó nyelvhasználati konvergencia alapjává. Ez a nyelvhasználati konvergencia természetesen túlmutat az egyes tömegkommunikációs médiumokra jellemző nyelvhasználati módok, stílusok közeledésén, az egyszerre több tömegkommunikációs csatornán is eredményesen használható újságírói nyelv kialakulásán. Lényegét akkor értjük meg, ha a médiakonvergencia két lényegi aspektusát figyelembe véve, a „másodlagos szóbeliség” és a „netnyelv” kölcsönhatásának eredményeként közelítjük meg. Egy olyan átfogó nyelvi változásként, amely egyúttal feltétele is az eredményes többszörös kommunikációnak.

De miben rejlik az új nyelvhasználati formák képies jellege? Milyen nyelvtani, szókészleti, jelentéstani változások utalnak a nyelvben a „másodlagos szóbeliség” és a „netnyelv” kölcsönhatásából fakadó új beszéltnyelviség térnyerésére? A kérdésekre válaszolva mindenekelőtt tegyük egyértelművé, hogy akár a „másodlagos szóbeliség”, akár a „netnyelv” jelenti a szóbeliség-írásbéliség konvergencia közegét, az újonnan születő nyelvhasználati formák egy, a szóbeli és írásbeli nyelvtől egyaránt eltérő, harmadik nyelvváltozatot testesítenek meg. Erre hívja fel a figyelmet Crystal is, amikor a „netnyelv” fogalmának meghatározásakor hangsúlyozza, hogy bár az internethasználathoz köthető új nyelv lényegét tekintve egy, a szóbeliség nyelvére emlékeztető írásbeli nyelv, a „netnyelvet” önmagában sem a beszélt, sem az írott nyelvvel nem lehet azonosítani, mert mindkét nyelv sajátosságai felfedezhetők benne.¹⁵ Ahogy arra az előző fejezetben is utaltam, Crystal a „netnyelvet” ugyanakkor nem egyszerűen a beszélt és írott nyelvek specifikumainak összességként, hanem egy teljes mértékig új médiumként fogja fel. Vagyis a „netnyelvet” egyfajta szóbeliség-írásbéliség „kentaurnak” tekintő szerzők helyett inkább azokkal ért egyet, akik a számítógép-használat közegében kifejlődött, új nyelvet a szóbeli és írásbeli nyelvhasználattól egyaránt különböző, önálló nyelvként közelítik meg. Ezek közé a szerzők közé tartozik például Marilyn Deegan is, aki szerint az elektronikus szövegek tulajdonságaival (képlékenység, intertextualitás stb.) összefüggő nyelvi változások egyaránt kombinálódnak a beszélt és írott nyelv sajátosságaival, és teszik ilyen

módon a „netnyelvet” egy lényegében önálló, „harmadik” médiummá.¹⁶ „Egyértelmű jeleit fedeztem fel annak,” – írja Crystal – „hogyan egy új nyelvi változat van születőben, amelynek jellemzői erősen kötődnek technológiai kontextusának tulajdonságaihoz, miként a technológiát használók intencióihoz, tevékenységéhez és személyiségéhez is.”¹⁷ Amiből persze az is következik, hogy ha olyan újabb technológiák születnek, amelyek integrálják az internetet és más kommunikációs szituációkat, akkor egy újabb nyelvi konvergencia veszi kezdetét, amihez majd az új technológiák kínálnak nyelvi mátrixot. Éppúgy, mint ahogy azt a „másodlagos szóbeliség”, a „netnyelv”, illetve azok egymásra hatásából keletkező új beszélnyelviség kialakulásakor is tapasztalhattuk.

A fenti jelentéstani, nyelvtani fejlemények tehát egyaránt arra utalnak, hogy a sokcsatornás elektronikus kommunikáció közegében egy olyan új nyelv van kibontakozóban, amely a háttérben rejlő nyelvhasználati konvergenciák révén alkalmas lehet az egyre növekvő számú napi információ eredményes feldolgozására és hatékony cseréjére. Ez a szóbeli, írásbeli és elektronikus kommunikációs szituációk határait fokozatosan felszámoló nyelv egyúttal elmosza az egyes kommunikációs szituációk köré szerveződő közösségek közötti választóvonalakat is. Az új kommunikációs technológiák alkalmazásához köthető nyelvhasználati konvergenciák ilyen módon alapozzák meg a különböző közösségi formák mediatiszációjának folyamatát, az új típusú, hibrid közösségek kialakulását. Más szóval, a különböző közösségi formák konvergenciája elképzelhetetlen lenne az új beszélnyelviséget eredményező nyelvhasználati konvergenciák nélkül. Sőt nyugodtan kijelenthetjük, hogy az e konvergenciák eredményeként megszülető nyelvi struktúra valójában feltétele is a hagyományos társadalmi kategóriák, közösségi formák közötti határok megszűnésének. Egy időben jelenti ugyanis az eredményes globális kommunikáció és ezáltal az új közösségiséget megszilárdító globális nézőpont feltételét, valamint a tudatos választások révén megerősödő helyi közösségek pillérét.

Ebben a megújuló nyelvhasználati közegben mindinkább érzékelhetővé válik a nyelv közösségi kohéziót fenntartó, erősítő szerepe. Ami azért fontos, mert ez a nyelv eredeti funkciójának tekinthető szerepe a szövegalapú társadalmakat jellemző szóbeli-írásbeli kétnyelvűség árnyékban egyre inkább elhalványult. Az írásbeliség megjelenésével és elterjedésével az egyes közösségekre, csoportokra jellemző és elsődlegesen a szóbeli kommunikáció közegében szerveződő nyelvi világot erőteljesen háttérbe szorította az egyedül helyesnek vélt és az alapvetően az írásbeli kommunikáció sajátosságait mutató sztenderd nyelvhasználat. Miután azonban a kisebb közösségek tagjai továbbra is szóban osztották és osztják meg egymással az általuk fontosnak tartott információkat, a közösségekre jellemző nyelvhasználati szokások fennmaradtak a szövegalapú társadalmakban is. E közösségek tagjai annak ellenére, hogy a hivatalos nyelvváltozathoz képest „helytelenek” érezték saját nyelvhasználatukat, ragaszkodtak hozzá. Mégpedig elsősorban azért, mert a külső, társadalmi értékrendet megjelenítő szabályok ellenére továbbra is saját, helyi hagyományait jelben megjelenítő és a közösségi összetartozást ilyen módon erősítő nyelvi szokásokat tekintették és tekintik irányadónak. Ez a jelenség elsődlegesen az erős társas kapcsolathálózatra épülő, pl. falusi vagy elővárosi közösségek esetében érzékelhető, ahol a nem hivatalos nyelvváltozat tekintélye egyúttal a közösségi identitás szimbólumává is vált.

Az elektronikus médiumok használatával megszülető új kommunikációs térben egyre erőteljesebben csökken a sztenderd nyelvváltozatok súlya és nő az egyes közösségeket, csoportokat jellemző és a közösségi összetartozást erősítő nyelvhasználati

módok jelentősége. A hivatalos nyelvváltozatok dominanciáját megalapozó írásbeliség mellett mind nagyobb teret nyernek az új kommunikációs technológiák, amelyek az egymásnak telefonáló, SMS, MMS vagy e-mail üzeneteket küldő emberek által előnyben részesített és a mindennapi információcsere szempontjából hatékonyabbnak tartott, nem kötött nyelvhasználat elterjedését segítik elő.

Az új nyelvhasználati szokások expanziója tehát jelentős mértékben hozzájárul a sokcsatornás kommunikációhoz köthető gyors közösségi szerepváltásokhoz, a különböző közösségi nyelvek és kommunikációs szituációk közeledéséhez, a közösségi határok elmosódásához, azaz a közösségek mediatizálódásához. Így válhat az új médiumok közegeiben kibontakozó nyelvi struktúra új közösségfogalom születésének, új közösségi formák létrejöttének forrásává, és egyúttal az én- és identitásteremtő narratívák mediatizációjának alapjává is. Ez a képi paradigmaváltást jellemző konvergenciák jegyében született nyelv jelenti az új média által közvetített történetek és az autobiografikus narratívák közötti kölcsönhatás elsődleges közeget. Az új típusú fogalmi határnyitások nyelve ez, amely a kommunikáció én- és közösségteremtő funkciójának eddig ismeretlen dimenzióit tárja fel előttünk.

IRODALOMJEGYZÉK

- BLASKO, Dawn J. – CONNINE, Cynthia M.: *Effects of Familiarity and Aptness on Metaphor Processing* = *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 1993. 2. sz., 295–308.
- CARTER, Roland – MCCARTHY, Michael J.: *Talking, Creativity: Interactional Language, Creativity, and Context* = *Applied Linguistics*, 2004. 1. sz., 79.
- CASTELLS, Manuel: *The Information Age Vol. I: Rise of Network Society*. Malden MA, Blackwell, 2000.
- CRYSTAL, David: *Language and the Internet*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- DEEGAN, Marilyn: *Introduction = CTI (Computers in Teaching Initiative) Textual Studies: Guide to Digital Resources for the Humanities*. Szerk. CONDRON, F. – FRASE, M. – SUTHERLAND, S., Oxford, Oxford University Press, 2000.
- ETZIONI, Amitai: *A Global, Community Building Language?* = *International Studies Perspectives*, 2008. 9. sz., 113–127.
- GERGEN, Kenneth J.: *Self and Community in the New Floating Worlds = Mobile Democracy: Essays on Society, Self and Politics*. Szerk. NYÍRI Kristóf, Vienna, Passagen Verlag, 2003, 103–114.
- GLUCKSBERG, Sam – McGLONE, Matthew S.: *When Love is not a Journey: What Metaphors Mean* = *Journal of Pragmatics*, 1999. 31. sz., 1541–1558.
- HORN, Robert E.: *Visual Language: Global Communication for the 21st Century*. Bainbridge Island, WA, Macro VU, 1999.
- MAFFESOLI, Michel: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Societies*. London, Sage, 1996.
- MAYBIN, Janet – SWANN, Joan: *Everyday Creativity in Language: Textuality, Contextuality, and Critique* = *Applied Linguistics*, 2007. 4. sz., 497–517.
- MEYROWITZ, Joshua: *The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village = A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication*. Szerk. NYÍRI Kristóf, Vienna, Passagen Verlag, 2005, 21–30.
- ONG, Walter J.: *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London – New York, Methuen, 1982.
- SCHWARTZ, Shalom H.: *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values* = *Online Readings in Psychology and Culture*, 2012. (2. évf.) 1. sz., <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- WELLMANN, Barry: *Networks as Personal Communities* = Wellmann, B. – Berkowitz, S. D. (szerk.): *Social Structures: A Network Analysis*. Szerk. BERKOWITZ, S.D. Cambridge, University Press, 1988, 130–184.

JEGYZETEK

- 1 GERGEN, Kenneth J.: *Self and Community in the New Floating Worlds = Mobile Democracy: Essays on Society, Self and Politics*. Szerk. NYÍRI Kristóf, Vienna, Passagen Verlag, 2003, 103–114.
- 2 Uo., 110.
- 3 Uo., 111.
- 4 MAFFESOLI, Michel: *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Societies*. London, Sage, 1996.
- 5 SCHWARTZ, Shalom H.: *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values* = Online Readings in Psychology and Culture, 2012. (2. évf.) 1. sz., <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
- 6 Ld. CASTELLS, Manuel: *The Information Age Vol. I: Rise of Network Society*. Malden MA, Blackwell, 2000; ETZIONI, Amitai: *A Global, Community Building Language? = International Studies Perspectives*, 2008, 9. sz., 113–127.; WELLMANN, Barry: *Networks as Personal Communities* = WELLMANN, B. – BERKOWITZ, S. D. (szerk.): *Social Structures: A Network Analysis*. Szerk. BERKOWITZ, S.D. Cambridge, University Press, 1988, 130–184.
- 7 MEYROWITZ, Joshua: *The Rise of Glocality: New Senses of Place and Identity in the Global Village = A Sense of Place: The Global and the Local in Mobile Communication*. Szerk. NYÍRI Kristóf, Vienna, Passagen Verlag, 2005, 21–30.
- 8 Ld. ONG, Walter J.: *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London/ New York, Methuen, 1982; CRYSTAL, David: *Language and the Internet*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- 9 HORN, Robert E.: *Visual Language: Global Communication for the 21st Century*. Bainbridge Island, WA, Macro VU, 1999.
- 10 CARTER, Roland: *Language and Creativity: The Art of Common Talk*. London – New York, Routledge, 2004, 13.
- 11 CARTER, Roland – MCCARTHY, Michael J.: *Talking, Creativity: Interactional Language, Creativity, and Context = Applied Linguistics*, 2004. 1. sz., 79.
- 12 MAYBIN, Janet – SWANN, Joan: *Everyday Creativity in Language: Textuality, Contextuality, and Critique = Applied Linguistics*, 2007. 4. sz., 497–517.
- 13 BLASKO, Dawn J. – CONNINE, Cynthia M.: *Effects of Familiarity and Aptness on Metaphor Processing = Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 1993. 2. sz., 295–308.
- 14 GLUCKSBERG, Sam – McGLONE, Matthew S.: *When Love is not a Journey: What Metaphors Mean = Journal of Pragmatics*, 1999. 31. sz., 1541–1558.
- 15 CRYSTAL: *i. m.* (2004), 24–25.
- 16 DEEGAN, Marilyn: *Introduction = CTI (Computers in Teaching Initiative) Textual Studies: Guide to Digital Resources for the Humanities*. Szerk. CONDRON, F. – FRASE, M. – SUTHERLAND, S., Oxford, Oxford University Press, 2000.
- 17 CRYSTAL: *i. m.* (2004), 225.

A nemzetállam és a posztszuverén utópia

Az embereket meg kell védeni az államtól, ez a modern alkotmányok lényege, de az államot is védeni kell. A nemzetállam létrejötte és fennmaradása szorosan kötődik a nemzeti kultúrához, ezen belül a nemzeti művészethez, különösen a nemzeti irodalomhoz. Jó okkal beszélhetünk ebben az esetben kölcsönös egymásra utaltságról, kellő alapunk van arra is, hogy biológiai analógiával természetes együttélésként nevezzük meg a folyamatot. Másrészről viszont a nemzetállam és a művészet viszonyának értékelése korántsem mentes a vitáktól, és ezeket a vitákat is nevezhetjük természetesnek. Az utóbbi időben ráadásul újraartikulálódtak és felerősödtek azok a hangok, amelyek ebben a vonatkozásban egy korszak végét valószínűsítik. Olyan folyamatokat írnak le, amelyek a nemzetállami szuverenitás alatti, és még inkább feletti, szintek megerősödését eredményezik. Közismertek azok a megállapítások, amelyek szerint a nemzetközi kormányzati szervek és a multinacionális vállalatok hatalma felülmúlja az államok hatalmát, úgyszintén azok a tervezetek, amelyek az „Európai Egyesült Államok” névnek kívánják létrehozni a jelölését, és ismét előkerülnek a régi ideák a Világállamról. Ezekhez viszonyítva újszerűnek tűnik az a posztszuverén utópia, amely nem a szuverenitás felosztását, nem is magasabb szintre emelését, hanem megszüntét vizionálja. A következőkben ezen utópia ellen fogok érvelni történeti és ezzel összefüggésben morális alapon, de először felvázolom a szuverenitás fogalmát, illetve az azt ért kihívásokat.

(*A szuverenitás fogalma: Isten után az első*) Ha a szuverenitás *klasszikus modern* fogalmáról beszélünk, azt az ókor történetével szakma szerint foglalkozók csak megmosolygák, mondván, klasszikus csak az antikvitás lehet, minden más kontextusban, különösen a modernitással összefüggésben, csak valamilyen pongyola jelentéskiterjesztés árán válhat lehetségessé a fogalomhasználat. Mindazonáltal bevett terminológiával állunk szemben, amiben az is érződik, hogy a modernitás a maga eszmeiségében, hiteiben és illúzióiban lezárt korszak, a modern elvesztette tranzitórikus, korszakokon átívelő jellegét, s visszatekintve már meg tudjuk ítélni, hogy mi volt a lényege. Az állammal kapcsolatban a szuverenitás. Ami nem mást jelent, minthogy egy adott jogi-politikai hierarchiában a szuverén a legfőbb hatalom, a legfőbb döntés joga, hatása általános, kiterjed minden cselekvőre, autonóm, független másoktól, azoknak nem alárendelt, valamint oszthatatlan.

Konkrét történetiségében szemlélve a folyamatot, az első név, akit meg szokás adni, az Jean Bodin. A francia szerző *Az állam* című művét 1576-ban adta ki, vallásháborús időszakban, a Szent Bertalan-éji mérsárlás után négy évvel. Érdeme, hogy a polisz és a birodalom már régóta ismert teoretikus leírása után megalkotta a nemzeti állam elméletét. Az igen terjedelmes könyvben azt olvashatjuk, hogy a „szuverenitás egy állam állandó és abszolút hatalma”.¹ Az uralkodó törvényeket hoz és változtat meg, ez Bodin szerint csak úgy lehetséges, ha ő maga fel van mentve a törvény hatalma alól, neki nem parancsol senki, csak Isten és a természeti törvény. A természeti törvény a fizikai és a morális világ rendje, amit Isten hozott létre, tehát végső soron a szuverén fölött csak Isten áll. Isten pedig messze van, tehát emberi szemszögből a szuverén hatalma korlátlan. Ez a vélekedés azonban így nem igaz, mert például abban a fontos, és a mindennapokat meghatározó politikai kérdésben, hogy

mennyi legyen az adó, a szuverén nem dönthet kénye-kedve szerint. A szerző leszögezi, hogy „a világ egyetlen uralkodójának sincs hatalmában, hogy tetszése szerint rójon ki adót a népre, ahogy az sem, hogy más javát eltulajdonítsa”.² Az egyenlet világos, egy bizonyos mértéken felüli adó egyenlő a lopással, a lopást pedig tiltja a *Tízparancsolat*.

Thomas Hobbes az angol polgárháború idején Bodin nézeteihez hasonlóan fejti ki a szuverenitás tartalmát, s abból ő is arra következtet, hogy annak legeredményesebb megvalósulása az örökletes, abszolút monarchia. Újszerű viszont nála a szerződés fogalmának beépítése az állam immanens legitimációjának magyarázatába. A természeti állapotban mindenki a természeti törvény végrehajtója, azonban ez a mindenki harca mindenki ellen állapotát eredményezi, melyben az „örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid”.³ Ezt belátva az emberek végül nem tehetnek mást, mint szerződést kötnek egymással, mindenki mindenkivel, abban a tárgyban, hogy közhatalmat hoznak létre. Ettől azt várják, hogy megvédi őket a külső támadásoktól és az egymással szemben elkövetett igazságtalanságoktól. A szerződésben lemondanak jogaikról – a jogos önvédelemtől eltekintve – s azokat egy személyre vagy testületre ruházzák át. Így jön létre az állam, „így születik meg az a nagy LEVIATAN, vagy [...] az a halandó isten, amelynek – a hallhatatlan Isten fennhatósága alatt – békénket és oltalmunkat köszönhetjük”.⁴ A szuverén ebben a modellben is a törvények felett áll, nem köti őt a társadalmi szerződés, mert ellenkező esetben, ha a polgárok valamelyikével jogi vitába keveredne a társadalmi szerződés tárgyát illetően, a saját ügyében lenne bíró, ez viszont ellentmondana létrejötté értelmének. A törvények felett áll, de nem hozhat bármilyen törvényt, nem törvénykezhet például retroaktív hatállyal, s nincs joga a polgárok meggyőzésébe és hitébe beavatkozni. Mindenki olyan vallásban hisz, amilyenben akar vagy tud, ám a vallási kultusz, illetve a hitből következő cselekedet már a szuverén jóváhagyásához és ellenőrzéséhez kötött, mert az más polgárokat is közvetlenül érint. Hobbes az abszolút monarchia propagálója, de nem a totalitárius állam kezdeményezője, bár vezet tőle út oda.

A fogalomtörténet harmadik állomásaként Carl Schmitt nevét kell kiemelni. A német alkotmányjogász a weimari köztársaság minden szempontból zavaros és bizonytalan állapotai között keresett megoldást a konzervatív forradalmárok által tudatosított válságjelenségekre, amelyek meggyőződésük szerint modernitás egészét érintették. Híres definíciója: „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt.”⁵ Az államjogi végső döntéshozó azonban nem Smith végső szava, arra is kísérletet tett, hogy megtalálja a politikai lényegét, amit az állam fogalma már előfeltételez. Ez a fogalmi alap nála a barát és ellenség megkülönböztetés, amit érdemben nem befolyásolnak morális, gazdasági és esztétikai szempontok. A modernitás bajainak forrását politikai értelemben abban látta, hogy az eredeti distinkció már nem képes tovább irányítani a politikai cselekvést, mert elszenvedte a morál, a gazdaság és az esztétikum intervencióját. Bodin, Hobbes és Schmitt ténykedésének tanulságait úgy összegezzük, hogy a szuverenitás teoretikus igénye jórészt a polgárháború vagy annak fenyegetése idején erősödött meg.

Láttuk, hogy sem Bodin, sem Hobbes esetében nem teljesen korlátlan a szuverén hatalma, ez a jelleg felerősödik a szuverenitás modern demokratikus felfogásában. Ehhez a felfogáshoz szorosan kötődik a népszuverenitás eszméje, amely szerint a hatalom forrása a nép, s e hatalmát a nép jellemzően közvetve, képviselői útján gyakorolja, kivételes esetben közvetlenül is. Az állami szuverenitás származtatott, de korlátai nemcsak ebből származnak, hanem bizonyos normák, erkölcsi parancsok érvényességéből is, amelyek az emberi élet és méltóság tiszteletének univerzális

előírásából fakadnak. A demokratikus ideál ezen kívül a szuverenitás oszthatatlanságát is másképp értelmezi, mint a klasszikus, modern nézetrendszer, mert nagy jelentőséget tulajdonít a szuverenitás hatalmi ágakra osztott működésének. Valamint ide tartozik a szuverenitás és a jóléti állam eszméjének összekapcsolása. A klasszikus modern teória, ahogy ez Hobbes-nál tisztán látszik, az állam létrejöttének és fennállásának okát az erőszakos halál elleni védelemben adja meg. A modern állam azonban ezen túl számos más feladatot is ellát, gondoskodik polgáraitól, azok egészségéről, oktatásáról, kulturális és művelődési lehetőségeiről, közlekedéséről, energiaellátásáról, foglalkoztatásáról. Ezáltal a modern állam hatalma növekszik, de egyúttal számonkérhetősége is fokozódik.

(A szuverenitás alkonya és a posztzsuverén utópia) A modern állam egyre erősebb és kiterjedtebb lett, bár nem egyértelmű, hogy a két tendencia között mi is a viszony. A tapasztalat azt mutatja, hogy az egyre több feladatot magához vonó és egyre nagyobb társadalmi felelősséget vállaló állam, ezekkel együtt egyre erősebb és hatékonyabb lett, de arra is utalnak jelek, hogy éppen ellenkezőleg, egyre gyengébbé vált alapfunkcióiban, a külső és belső védelemben. Éppen azért, mert – kritikusi szerint – erőforrásait mindenféle jóléti gondoskodásra „fecsérelte el”. A területiális államok nem légtüres térben lebegnek, hanem a világpolitika rendszerében helyezkednek el. Szuverenitásukat korlátozzák más szuverének, nemcsak azok, akiknek hódító háborúban manifesztálódó, hatalmi céljai vannak, hanem azok is, akikkel szövetségre lép, s azok is, akiket szabad elhatározásából, mint jó példát akar követni a modernizációs fejlesztések módszertánában. Ezen az általános korlátozottságon túl, különös tényezők is a szuverenitás alkonyát mutatják többek számára. Közülük az egyik legtöbbit említett, a multinacionális vállalatok nyomásgyakorlása a nemzetállamokra, adott esetben még arra az államra is, amelyhez történeti okok miatt az illető vállalatot nemzeti kötelékek fűzik. Politikai oldalon, ezzel párhuzamosan egyrészt a nemzetközi kormányzati szervezetek (ENSZ, NATO, IMF, WTO), másrészt a nemzetközi, nem kormányzati szervezetek (olyanok, mint a World Wide Fund for Nature, a Transparency International és az Amnesty International) szerepe. De az igazi, már hagyományosnak mondható politikai víziók, az európai állam, korszerű jelentkezésében az „Európai Egyesült Államok” és az univerzális politikai közösség, a „Világállam” jelenthetik a nemzetállam pályafutásának végét. Nemcsak felülről, hanem alulról is megkérdőjeleződik a szuverenitás: a posztmodern nagyváros, ami állam az államban, a nem szuverén, politikai autonómiák, valamint a nemzet alatti etnikai és kulturális identitások egyaránt koptatják a nemzetállami szuverenitás eszméjét. Ne feledkezzünk meg a titkos szervezetek, definíciójukból következően meglehetősen nehezen igazolható nyomásgyakorlásáról, illetve az abbéli meggyőződésekről, hogy ezek nemcsak írják, hanem meg is valósítják a folyamatok forgatókönyvét, s mintegy marionettbábokként mozgatják a politikusokat. Ebben a felsorolásban utoljára hagytam azt, ami hívei szerint mindent eldönt, jelesül a globális digitális hálózatokat, amelyek lehetőségként, vagy a technológia determinizmusból fakadóan szükségszerűen átszervezik a közéletet, így ezután már nem lesz szükség a nemzetállam területhez kötött, szervező funkciójára.

A posztzsuverén utópia melletti történeti érvet úgy foglalhatjuk össze, hogy a szuverenitás sohasem valósult meg, akkor minek erőltetjük. Valóban, a nemzetállami szuverenitás egy ideál, mint ilyen, a politikai cselekvés és a politikai rendszer értékelésére szolgál, a szuverenitás tényleges működése pedig volt, mikor jóra, volt, mikor rosszra vezetett. Többeknek az a meggyőződése, hogy a jó és rossz mérlegeléséből sajnos a rossz túlsúlya jön ki, tehát töröljük el a szuverenitást, most, hogy lehetőségünk is van rá

a technikai és gazdasági fejlődésnek köszönhetően. Az érvelés általános kritikáját úgy adhatjuk meg, hogy egy eszme elítéléséhez nem elegendő annak megállapítása, hogy nem valósult meg teljesen. Ha minden olyan eszmét kitörölnénk az emberiség gondolkodásából, amit eddig csak részlegesen tudtunk átvenni a gyakorlatba, akkor igencsak megfogynak volna lexikonjaink szócikkeinek száma. Lehet, hogy az eszmék nélküli ember angyalian békés valaki lenne, de nem lenne ember a szó mai értelmében. Az érvelés különös kritikájának nem kell ilyen messzire mennie, elég a valóságos emberre hivatkozni, aki, mint tudjuk, esendő. A történelemben a nemzetállamok sok rosszat tettek saját polgáraikkal és más államok polgáraival, de tettek legalább annyi jót is. A nemzetállam híveinek az a meggyőződése, hogy a mérleg a pozitív irányba billen. A nemzetállami szuverenitás tudta eddig leginkább védeni az emberek gazdasági érdekeit, nemkülönben morális és kulturális értékeit, melyek szorosan kapcsolódnak nemzeti identitásukhoz, ami személyes méltóságuk szervesen elválaszthatatlan része, mondja a nacionalizmus védelmében például David Miller.⁶ A művészet életben maradásának esélyeit latolgatva, Falusi Márton egy esszéjében megállapítja, hogy „Az államokon és a nemzeteken kívüli intézmények csupán a tömegkulturális bővít tartják fenn, amelynek lényege a gyors és olcsó előállítás, a sorozatgyártás, a felszínesség, a látványos és jó szagú nihilizmus.”⁷ Annak persze feltétlenül örülünk, ha ezek az intézmények segítik, vagy legalábbis nem akadályozzák a nemzetállamot a művészet támogatásában. Itt kívánom jelezni, hogy ebben a tanulmányban a nemzetállamot alapvetően instrumentális, cél-eszköz szempontú megítélés tárgyává teszem. Ennek értelmében állítom, hogy az állam eredményesen tudja támogatni a nemzeti kultúrát és művészetet, a nemzeti kultúra és művészet pedig elősegíti, sőt elengedhetetlen az egyén emberi méltóságának nemcsak kiteljesítéséhez, hanem megalapozásához is. Ezt nemcsak az elmélet mondja, hanem ez derül ki az egyes emberek megnyilvánulásiból is. Az persze lehet, hogy azért gondolják így, mert így nevelték őket, de ha már ilyenek, akkor ezen csak erővel lehet változtatni, kényszeríteni kell őket, hogy adják fel identitásuk egy elemét, és gyerekeiktől is zárják el ezt a lehetőséget, kényszeríteni kell őket arra, hogy gyerekeiket világpolgárnak neveljék, ha tudják. A nemzet és az állam organicista megítélésének és igazolásának problémájával most nem foglalkozom.

Mínderre a nemzetállam ellenfelei persze azt mondanák, hogy igazságtalanság, nyomor és háborúk, ezzel gazdagították az államok a világtörténet lapjait, ami jót tettek, azt más is megteheti, s már meg is teszi helyettük, ráadásul eredményesebben és magasabb színvonalon. A különböző nemzetközi szervezetek tárgyilagosabban tudják vizsgálni a népjogok érvényesülését, előnyösebb alkupozíciót foglalhatnak el a munkavállalók pártján a munkáltatókkal folytatott tárgyalásokban, és több forrást tudnak kihelyezni a művészet területére. Úgy tűnik, hogy a vitában az álláspontok között világnézeti és nem tapasztalati alapon döntenek a résztvevők.

Van azonban egy olyan morális érv, amit meg kell hogy fontoljon minden posztszuverenista: a posztszuveren utópia *szaltó mortále* az ismeretlenbe. A posztszuveren állapot – amennyiben a szuverenitás teljes hiányát jelenti – ugyanúgy eszmény, mint a tökéletes szuverenitás, a kettő közötti különbség a megvalósulásuk mértékében van, az utóbbi javára. Azt is mondhatjuk, hogy a szuverenitás *természetes*, a szónak abban a hume-i értelmében, hogy „megszokott dolog egy bizonyos fajnál [...], elválaszthatatlan e fajtól”.⁸ Ezzel szemben azt lehetne felhozni, hogy sok szörnyű dologhoz hozzá volt kénytelen szokni az ember, jobb lenne a szuverenitáshoz kapcsolódó szokást megváltoztatni. Nem állíthatjuk természetesen, hogy a szuverenitás működése csak

jó eredménnyel járt, de arra azért van tapasztalat, hogy mi történt akkor, mikor a szuverenitás sehogy sem működött, például polgárháborúk idején. Azt persze helytelen lenne állítani, bármilyen jól is hangozzék, hogy a szuverenitás a legrosszabb esetben is a kisebbik rossz, szemben a szuverenitás hiányával. Előfordult, hogy az önkényuralom a nép számára elviselhetetlenné vált, lázadás tört ki, ami forradalomná szélesedett létrehozva egy átmeneti, szuverenitás nélküli helyzetet. A forradalmak közül volt, ami dicsőséggé vált, volt, ami nem, de közvetlen céljuk többnyire az új, igazságos szuverenitás létrehozása volt. A szuverenitásnak nem a hiányát, de legalábbis a klasszikus modern elvárásokhoz képest visszafogott és tökéletlen voltát, még leginkább a középkor egyes fejleményeihez szokták társítani, amikor a „feudális anarchiáról” beszélnek, de ennek apológiájától a posztszuverén utópia tartózkodik. Más kérdés, hogy erősen vitatható, hogy lenne a középkori történelemnek egy olyan dinamikája, ami szükségszerűen az anarchia ciklikus és egyre elmélyültebb visszatéréséhez vezetne.

(Az utópia értelme és ára) A posztszuverén utópiának nincs kiáltványa, a kísértet még nem szállt fel, de kísértés már érezhető. Ennek alátámasztására fordítsuk figyelmünket erre a megfogalmazásra: „nagyon is meglehet, hogy az emberiséget ma sújtó legmélyebb igazságtalanságok és legsürgetőbb kihívások megválaszolásához, éppen a szuverenitás globális meghaladására van szükség”.⁹ A globális meghaladáshoz olyan elméletek készítik elő a gondolkodást, amelyek a nemzetállami szuverenitást értelmezik át, az új, globális körülményeknek megfelelően, többnyire csökkentve annak érvényesülési körét.¹⁰ Ide tartozik Habermas víziója az alkotmányos patriotizmustól a világpolgári állapothoz vezető, lehetséges és kívánatos fejlődésről,¹¹ nemkülönben a panarchia rendszerelméleti újragondolása. De Puydt 1860-ban vetette papírra elképzelését arról a politikai rendszerről, amely kiteljesíti az emberi szabadságot és amelyben extraterritoriális államok szabadpiaci versengése folyik a polgárok kegyeiért, akik szabadon dönthetnek arról, hogy – lakóhelyük elhagyása nélkül – melyik joghatóság alá tartozzanak.¹² A panarchia a rendszerelméletben a természeti és társadalmi hierarchikus rendszerek elmentétét jelenti, természetes szerek hálózatát, rendhagyó etimológiával visszautalva a görög mitológiából ismert Pánra is, az erdei tisztások és hegyi legelők védőszellemére, általában a természet istenére.¹³

A természeti állapot és a civilizáció viszonyát eredeti módon ábrázolja Jászay Antal. Szerinte a civilizáció fejlődése a természeti állapotnak kedvez. Láthatjuk ezt a nemzetközi kapcsolatok rendszerében, ahol nincs szuperállam, az egyes országok mégis betartják a szerződéseket és képesek a kooperációra, miért gondoljuk, hogy az egyének nem képesek erre? Azért, mert hozzászoktunk ahhoz, hogy az állam autoritása alatt élünk, és ez a kötött helyzet gátat szab képzeletünknek. Azonban a modern társadalomtudomány arra tanít, hogy a döntési szituációkban, például a megismételt fogolydilemma esetén, a résztvevők igenis képesek a spontán együttműködésre.¹⁴ Jászay érvelését megkérdőjelezi egyfelől az államközi kapcsolatok civilizált körülmények között is rendre előforduló agresszív jellege, másfelől a vonatkozó döntéselméleti kísérletek nem egyértelmű eredménye.

A posztszuverén utópia tehát úgy látja – egyébként helyesen – hogy a szuverenitás szó szigorú értelmében még sohasem valósult meg, ezért azt javasolja, hogy szüntessük meg. A posztszuverenitás szintén ideáltípus, erre sem láttunk még eddig kielégítő példát, de a javaslat az, hogy valósítsuk meg, „Tessék választani!”, mondhatnánk. A modern szuverenitáshoz képest preszuverén állapotként leírható jelenségek viszont közismertek. Ezeket néha színpatikusnak találjuk, néha nem, mindenesetre az emberi történelem

több évezredes történetére voltak jellemzőek. A posztszuverenisták viszont, ahogy már említettem, idegenkednek például a középkori berendezkedés felújításától, mint ahogy magától az „utópia” kifejezéstől is. Ezen nem csodálkozhatunk, mivel nagyjából száz éve disztópiák korát éljük.

Az *utópiának* meg tudjuk különböztetni két értelmét. Az első szerint az utópia a mindenki számára legjobb világ. Ennek egy altípusa a marxista utópia, amely hozzászól, hogy amúgy történelemmetafizikai szükségszerűség is. A második szerint az utópia a fatalista dogmákkal szembeni alternatíva, ilyen például Németh László harmadik utas minőségszocializmusa. Ezen második értelem barátságos elképzelés, nagyjából az emberi cselekvés relatív szabadságának felel meg. Az első azonban számos bírálatot magára vont már. Robert Nozick megállapította, hogy mindenki számára legjobb világ nincs, és nem is lehet. Lehetséges viszont a „minimális állam”, ami megteremti annak a lehetőségét, hogy mindenki szabadon kísérletezzen utópikus céljai megvalósításával.¹⁵ De a minimális állam nem anarchia, mivel szuverenitást feltételez. A posztszuverén utópia az *utópia* második értelmében szereti magát bemutatni, de erős a gyanúnk, hogy igazából az első értelmét vallja. Le kell szögeznünk, hogy ez az utópia nem a „Világállam” és nem is az „Európai Egyesült Államok” létrehozását tűzi ki célul, jóllehet ezek segítségére lehetnek, amennyiben úgyszólván elfelezik a szuverenitást, mivel hogyha csak egy állam van, vagy betagozódunk a néhány nagy egyikébe, nincs szükségünk védelemre a külső támadás ellen. Mert azt vagy megoldja a nagy föderáció védőernyője, vagy pedig, ha elérjük a „Világállam” egységét, nincs is értelme külső agressziótól tartani, mert olyan nincs. Kantnak *Az örök békéről* szóló tervezetét némiképp parodizálva kérdezhetjük: Mi kell a háborúhoz? A válasz: Pénz és valószínűleg még több minden, de az biztos, hogy legalább két állam. Ha csak egy állam van, nincs háború. A polgárháború réme persze ezzel még nincs elzavarva, de erre esélyt ad az emberek moralizálódása, vagy amíg az nem jelentős mértékű, a racionális republikanizmus, de mindenekelőtt a panarchisztikus digitális hálózat. A posztszuverén utópia szuverenitásellenes, annak megszüntetését tűzi ki célul, mert az felel meg az ember racionális lényegének, mely lényeg megvalósítása az emberi történelem célja.

A posztszuverén utópia titkolja, hogy ő a mindenki számára legjobb világot akarja létrehozni, mert ha nem így tenné, be kellene számolnia az utópia létrehozásának költségeiről. John Maynard Keynes, filozófus-közgazdászt hívei azért ünneplik, mert szerintük megmentette a Nyugatot a kommunizmustól.¹⁶ Mi tagadás, volt benne része. Politikai filozófiáját többféle módon lehet értelmezni, jelen tanulmány gondolatmenetéhez illeszkedő interpretáció szerint Keynes egyaránt elhatárolta magát mindenféle hosszú távú megváltás ígéretétől, úgy a dogmatikus szabadpiaci liberalizmustól, mint a szocializmustól, de legfőképpen Marxtól és a bolsevizmustól. Ezek mind utópiák, de az utópiákkal vigyázni kell, mert a bizonytalan jövőbe tolják a jelen problémáink megoldását, és tudnunk kell, hogy „a hosszú táv folyóügyekben csalóka vezető. *Hosszú távon* mindannyian halottak vagyunk”.¹⁷ Mégis mi viszi rá az embereket, hogy a hosszú távú megváltásban higgyenek? Vagy közgazdasági nyelven fogalmazva: hogyan érhető el, hogy a bizonytalan jövőnek nagyobb jelenértéket tulajdonítsanak a múlt és a jelen jelenértékének összegénél? Nyilván meggyőzéssel. El kell velük hitetni, hogy a jövő igenis kiszámítható, az eredmény pedig maga a legjobb világ, ami annyira jó, hogy fedezi előállításának költségeit is. Vagy ha ezt a meggyőzési folyamatot túl költségesnek ítéljük, elég, ha elérjük azt, hogy utópiánkat a szabad cselekvés elméleteként fogadják el.

Ezra Pound 1940-ben jegyzett le verses reflexiókat John Adamsnek, az USA első alelnökének és második elnökének életrajzát olvasva: „republikánus féltékenység mely minden hatalmat eltörölne / visszaélésektől tartva legalább / olyan káros mint a despotizmus”.¹⁸ Valóban, nincs más lehetőség, mint a túlzástól és a hiánytól egyaránt eltaszítani magunkat az állam, konkrétan a nemzetállam megítélésében is, ahogy azt az arisztotelészi hagyomány tanácsolja.

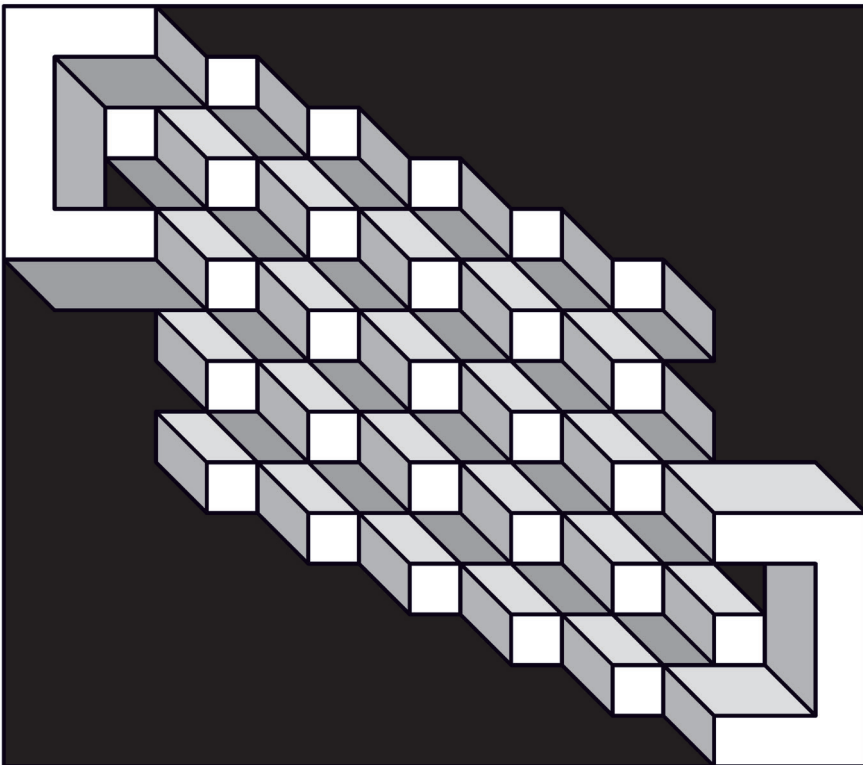
IRODALOMJEGYZÉK

- BODIN, Jean: *Az állam*. Ford. MÁTÉ Györgyi és CSÚRÖS Klára, Bp., Gondolat, 1987.
- BOHMAN, James: *Democracy across Borders*. Cambridge, MIT Press, 2007.
- DE PUYDT, Paul-Emile: *Panarchy*, <https://www.panarchy.org/depuoydt/1860.eng.html> (utolsó letöltés: 2020. 05. 24.).
- FALUSI Márton: *Kultúra arisztokrácia nélkül? = Uő: Kultúra arisztokrácia nélkül? Esszék és tanulmányok*. Bp., Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft., 2019, 30.
- GOULD, Carol: *Self-Determination beyond Sovereignty: Relating Transnational Democracy to Local Autonomy = Journal of Social Philosophy*, 2006. 1. sz., 44–60.
- GUNDERSON, Lance H. – HOLLING, Crawford S.: *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Washington, Island Press, 2001.
- HABERMAS, Jürgen: *Állampolgárság és nemzeti identitás. Töprengések az európai jövőről*. Ford. CSIKÓS Ella = *Beszélő*, 1992. 35. sz., 11.
- HOBBS, Thomas: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. Ford. VÁMOSI Pál, Bp., Magyar Helikon, 1970.
- HUME, David: *Értekezés az emberi természetről*. Ford. BENCE György, Bp., Akadémiai, 2006.
- JASAY, Anthony de: *Az állam*. Ford. OROSZ István, Bp., Osiris, 2002.
- KAPELNER Zsolt: *A szuverenitás válsága és az antiszuverén politika = Magyar Filozófiai Szemle*, 2019. 2. sz., 49.
- KEYNES, John Maynard: *A Tract on Monetary Reform*. London, Macmillan, 1923, 80., <https://delong.typepad.com/keynes-1923-a-tract-on-monetary-reform.pdf> (utolsó letöltés: 2020. 06. 28.).
- KOVÁCS Dávid: *A nemzetállam és ellenségei. A poszt-nemzeti jövőkép és a nemzeti identitás*. Kézirat.
- LOICK, Daniel: *Kritik Der Souveränität*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2012.
- MILLER, David: *On Nationality*. Oxford University Press, 1997.
- NOZCK, Robert: *Anarchy, State, and Utopia*. Blackwell, 2008.
- POUND, Ezra: *LXII Cantó*. Ford. NOVÁK György = *Ezra Poud versei*. Bp., Európa, 1991, 122.
- PŘIBÁŇ, Jiří: *Sovereignty in Post-Sovereign Society: A Systems Theory of European Constitutionalism*. New York, Routledge, 2015.
- SCHMITT, Carl: *Politikai teológia*. Ford. PACZOLAY Péter, Bp., ELTE ÁJK, 1992.

JEGYZETEK

1 BODIN, Jean: <i>Az állam</i>. Ford. MÁTÉ Györgyi és CSÚRÖS Klára, Bp., Gondolat, 1987, 73. 2 Uo., 85. 3 HOBBS, Thomas: <i>Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma</i>. Ford. VÁMOSI Pál, Bp., Magyar Helikon, 1970, 109. 4 Uo., 149. 5 SCHMITT, Carl: <i>Politikai teológia</i>. Ford. PACZOLAY Péter, Bp., ELTE ÁJK, 1992, 1. 6 MILLER, David: <i>On Nationality</i>. Oxford University Press, 1997. 7 FALUSI Márton: <i>Kultúra arisztokrácia nélkül? =</i>	Uő: <i>Kultúra arisztokrácia nélkül? Esszék és tanulmányok</i>. Bp., Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft., 2019, 30. 8 HUME, David: <i>Értekezés az emberi természetről</i>. Ford. BENCE György, Bp., Akadémiai, 2006, 480. Hume az igazságosságról mutatja ki, hogy mesterséges és nem természetes erény, mert nem következik a természetes önző szenvedélyekből, de másrészt a társadalomban élő ember legtermészetesebb elve. 9 KAPELNER Zsolt: <i>A szuverenitás válsága és az antiszuverén politika = Magyar Filozófiai</i>

- Szemle*, 2019. 2. sz., 49. Ezen színvonalas tanulmány készített arra, hogy átgondoljam és megkíséreljem összefoglalni a témával kapcsolatos véleményemet.
- 10 Például: BOHMAN, James: *Democracy across Borders*. Cambridge, MIT Press, 2007; GOULD, Carol: *Self-Determination beyond Sovereignty: Relating Transnational Democracy to Local Autonomy = Journal of Social Philosophy*, 2006. 1. sz., 44–60; LOICK, Daniel: *Kritik Der Souveränität*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2012; PŘIBÁŇ, Jiří: *Sovereignty in Post-Sovereign Society: A Systems Theory of European Constitutionalism*. New York, Routledge, 2015.
- 11 HABERMAS, Jürgen: *Állampolgárság és nemzeti identitás. Töprengések az európai jövőről*. Ford. CSIKÓS Ella = *Beszélő* 1992, 35. sz., 11. Habermas ellen érvel a nemzeti identitás mellett KOVÁCS Dávid: *A nemzetállam és ellenségei. A posztnemzeti jövőkép és a nemzeti identitás. Kézirat*.
- 12 DE PUYDT, Paul-Emile: *Panarchy*, <https://www.panarchy.org/depuydt/1860.eng.html> (utolsó letöltés: 2020. 05. 24.).
- 13 GUNDERSON, Lance H.–HOLLING, Crawford S.: *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Washington, Island Press, 2001, 21.
- 14 JASAY, Anthony de: *Az állam*. Ford. OROSZ István, Bp., Osiris, 2002, 15–17.
- 15 NOZCK, Robert: *Anarchy, State, and Utopia*. Blackwell, 2008, 297–334.
- 16 A ma élő legjelentősebb keynesiánus, Sir Robert Skidelsky háromkötetes monumentális Keynes-életrajza második kötetének ezt az alcímet adta: *The Economist as Saviour*. (London, Macmillan, 1992.)
- 17 KEYNES, John Maynard: *A Tract on Monetary Reform*. London, Macmillan, 1923, 80., <https://delong.typepad.com/keynes-1923-a-tract-on-monetary-reform.pdf> (utolsó letöltés: 2020. 06. 28.).
- 18 POUND, Ezra: *LXII Cantó*. Ford. NOVÁK György = *Ezra Pound versei*. Bp., Európa, 1991, 122.

Történeti névföldrajz: miről árulkodnak a Vas megyei családnevek?

Absztrakt: Tanulmányomban a Történeti Magyar Családnévatlasz (TMCsA.) adatbázisa tartalmazta 1720. évi Országos adóösszeírás (Conscriptio Regnicolaris) Vas megyei anyagát vizsgáltam kétféle szempontból. A névelemzés módszerével egyrészt arra kerestem választ, milyen eredet szerinti megoszlás figyelhető meg a korabeli családnévetimonok tanúsága alapján. Másfelől pedig – N. Fodor Jánosnak (2010) a Felső-Tisza-vidék személynevei vizsgálata során alkalmazott funkcionális-szemantikai elméleti keretének segítségével – azt vizsgáltam, milyen névadási motivációk fordulnak elő Vas megye magyar eredetű családnévanyagában.

Kulcsszavak: Vas megye, TMCsA., 1720. évi Országos adóösszeírás (Conscriptio Regnicolaris), családnévetimon, névadási motiváció, funkcionális-szemantikai elméleti keret, népnyelvi eredetű családnevek, peremterület, belső terület, interetnikus kapcsolatok

1. A magyar peremterületek vizsgálatához a magyar személynevek – melyek a magyar nyelv történetének számottevő forrásaiként tartatnak számon – számos fajtája, következőképpen a magyar családnevek is jelentős mennyiségű, releváns névföldrajzi jelentőségű információt hordoznak. Elsősorban mennyiségiek ezek (névgyakoriság), de minőségi (például nyelvtani) szempontúak is lehetnek, s ezeket extralingvisztikai szempontból főként társadalmi (pl. művelődéstörténeti, migrációs stb.) tényezők alakítják. Mennyiségükből és jól lokalizálható voltukból eredően kiemelkedő jelentőséggel bírnak a történeti névföldrajz számára többek között a korai népesség-összeírásokból összeállítható személynévtárak (l. Juhász 2003: 120–123; a névföldrajzi módszer történetéről, mibenlétéről áttekintően l. N. Fodor 2014a: 23–41).

A 14. és 17. század közötti időben alakultak ki a magyar névviselők körében a családnevek, mégpedig a megkülönböztető nevekből (a családnevek kialakulásának tárgyalását e dolgozat nem tekinti feladatának, erről bővebben l. Hajdú 2003: 733–752; N. Fodor 2010: 17, 20, 32; Slíz 2011: 175–179). Tanulmányom a Történeti magyar családnévatlasz (a továbbiakban: TMCsA.) adatbázisa egy szűkebb részének, az 1720. évi Országos adóösszeírás (Conscriptio Regnicolaris) Vas megyei tékáját fogja vallatónak,¹ s egyrészt azt vizsgálja – a névelemzés módszerének segítségével hívásával –, milyen eredet szerinti megoszlás figyelhető meg a korabeli családnévetimonok tanúsága alapján. Másrészt pedig arra vállalkozik, hogy felvázolja – N. Fodor Jánosnak (2010) a Felső-Tisza-vidék személynevei vizsgálata során alkalmazott funkcionális-szemantikai elméleti keretének segítségével – Vas megye magyar eredetű családneveinek névadási motivációját, annak megoszlását, járások szerinti bontásban, illetőleg Kőszeg esetében. – A TMCsA.-val kapcsolatosan fontos előre bocsátani: alapvetően az első két országos adóösszeírás (1715, 1720) jegyzőkönyveire épülő, a családnevek sajátosságait (tér-idő szempontjából egyaránt) megfelelően reprezentálni képes, különálló adatbázisról van szó, Vas megye esetében mégis sajátos helyzet állt elő. Minthogy (eddig ismeretlen okok miatt) csak az 1720. évi adatok maradtak fenn az utókor számára, így ezekre szorítkozva vonhatjuk le következtetéseinket (az adatbázis előmunkálataira, a feldolgozott adatsorok keletkezési körülményeire és felhasználhatóságának

nehézségeire l. N. Fodor–F. Lánicz 2011; N. Fodor 2011; az adatbázisról összefoglalóan l. N. Fodor 2014b; N. Fodor 2015). Azonban elmondhatjuk, hogy az 1720-as tékák közül országos viszonylatban ez az adattár a legvaskosabb, ez tartalmazza a legtöbb adózó nevét (l. Egyed 2013: 110; továbbá az e tékákkal kapcsolatos további névföldrajzi kutatásokra l. többek között Vörös 2012: 13–59; Vörös 2013; Vörös 2015: 15–42; Vörös 2016: 11–38 stb.).

2. A Kárpát-medencei magyar etnikum számarányának a 18. századra való jelentős (mintegy 50% alá való) csökkenését több tényező okozta. Részben a háborúk és velejárái (például a törökök térnyerése, a törökök kiűzése utáni felkelések, a Rákóczi-szabadságharc, a pestisjárvány); részben a környező népek betelepítése (az okok részletesebb bemutatására l. N. Fodor 2016a: 67). Wellmann Imre (1989: 25) adatai alapján „1500 táján 4 millióra tehetjük a Kárpát-medence lakosságát; ez akkor közel 5%-át alkotta Európa népességének. Jó 180 év múlva, a török uralomtól megszabadító háború előestéjén ezek a számok legföljebb így alakultak: 4,2 millió, 3,8%. Míg Európa lakossága a 16. század eleje óta 58,7, benne Magyarországé pusztán 5,0%-kal növekedett”.

Az 1720-as adattárban (mint a többi országos adóösszeírásban² is) az etnikai viszonyokra való utalás viszonylag csekély, de névföldrajzi szempontból mégis értékes az anyag, ugyanis az adófizetők nevének tételes számbavétele révén lehet következtetni a Kárpát-medencében élő nemzetiségek térbeli elhelyezkedésére, arányára (N. Fodor–F. Lánicz 2011: 179–180; N. Fodor 2016a: 68, továbbá a név és etnikum összefüggésének vizsgálatához l. még Szentgyörgyi 2012). Az 1720-as adatok szerint Vas megye 5 járásában – Árokközi, Kemenesaljai, a Kőszegi, Szombathelyi és Tótsági – 506 helységet regisztráltak (l. TMCsA. 1720), ebből egy, Kőszeg szabad királyi város, 25 mezőváros, 127 kuriális és 464 jobbágyközség. A lakosok száma 118 606; amelyből nemes 7775. Adófelosztás szempontjából 12 956 háztartást jegyeztek fel (l. Pete 1999: 55). A megyében 14 410 családnévvel számolhatunk (l. TMCsA. 1720).

Az adóösszeírásban szereplő családnévanyag egészét magyar és idegen eredetű nevek egyaránt alkotják. A megye etnikai összetételének vizsgálatához a magyar mellett ezen idegen eredetű motívált nevek tanulmányozása is szükséges, hiszen az etnikai megoszlást éppen az eltérő eredetű nevek különbségei s arányai mutatják biztosabban (Kaposi 2015: 150). Továbbá az 1720-as összeírás (az 1715-össel együtt) „a korabeli Magyarország lakosságának csupán egy részét, nagyjából 4–4,5%-át foglalták magukban, [s mivel] bővebb (pl. a nemességre is kiterjedő) számbavétel [...] nem áll rendelkezésünkre a 18. század elejéről és az azt megelőző évszázadokból” (N. Fodor 2014b: 451), ezért nem tekinthetünk el a benne szereplő családnéveknek ilyen formában történő viallótóra fogásától.

A névetimonok tanulmányozásához kínálkozik egy módszer, a névanalízis, amelynek használata az utóbbi időkben – és pedig a történettudományi kutatásokban – újra fontos szerephez jutott (erre l. Demeter–Bagdi 2009), az alkalmazhatósága körüli dilemmák ellenére (erre l. bővebben Demeter 2009: 5–11; N. Fodor 2013: 523–526; s előzményeiről l. áttekintően N. Fodor 2016a: 68–69, továbbá N. Fodor 2016b: 233–234). A módszer lényege: egy-egy név etnikai rekonstrukciója, azonosítása két fázisban történik. Az első a névetimon-vizsgálat, ennek során megállapítható, hogy az adott területen milyen eredetű nevek fordulnak elő; a második fázisban történik a keresztnévek vizsgálata, amelynek során következtetni lehet a névvisező nemzetiségére (l. N. Fodor 2013: 523–524, továbbá P. Kocsis 2015: 163). – A magyar, illetőleg nem magyar családnévszótárak (CSnSz. 1993; CsnE. 2010; DFn. 2008) mellett nagy segítséget nyújthatnak az egyes nemzetiségek családnévanyagát feldolgozó szakmunkák is (erre többek között l. Kniezsa 1947/2003; Mizser 2000). Fontos megállapítás, hogy „a személynévekből a névanalízis

módszerével az etnikumra történő következtetés az egyének esetében csak korlátozottan, általánosságban viszont jól alkalmazható” (N. Fodor 2016b: 238; Farkas 2015: 187–190; a módszer történeti névtani szempontú felhasználására I. N. Fodor 2012: 156; Kaposi 2015; P. Kocsis 2015; az etnikai rekonstrukció nehézségeire I. N. Fodor 2014a: 35).

A vizsgálat első körében a TMCsA. adatbázisának 1720-as adatainál – a fenti módszer segítségével – megjelölt családnévetimonomok eredet szerinti összegzését végeztem el. Az alábbi táblázat mutatja be rendszerszerűen a vizsgált családnevek etnikai számadatait, elsőként megyei szinten, majd járások szerint, illetőleg – Kőszeg szabad királyi város esetében – önállóan, város szerinti bontásban. A megye etnikai összetételének megállapításához az idegen eredetű nevek kategóriákba rendezése adott volt (TMCsA. 1720), a magyar eredetűeket – névadási motivációk szerinti aprólékosabb kategorizálásuk miatt (TMCsA. 1720) – magam összegeztem közös etnikai csoportba.

Családnévetimonom eredete	Névviselők száma (fő)	Relatív százalék (tal/népesség)
Német	6 382	44,29%
Magyar	4 490	31,16%
Szláv	3 197	22,19%
Bizonytalan	341	2,37%

1. táblázat

A családnévetimonomok eredet szerinti megoszlása Vas megyében (TMCsA. 1720)

Az összesítés alapján a megye névanyaga néveredet szerint három kategória között oszlik meg (l. 1. táblázat): német, magyar és szláv. A megyének a nyelvterület nyugati határszélén való elterülése révén annyira nem is meglepő a tény: az összesített adatok fényében a német etimonomú nevek több mint 10%-kal (ennek további alátámasztására l. még Egyed 2013: 110) nagyobb mértékben fordulnak elő (6382 névviselővel a relatív százalékos arányuk: 44,29%), mint a magyarok (4490 névviselő, 31,16%). Elenyészőnek a szláv (még hozzá délszláv) eredetű etimonomok arányát sem lehet nevezni: 3197 névviselőt számlálva, arányuk 22,19%. A magyar melletti két másik eredetű névetimonomcsoport ilyen arányú képviselője egyértelműen a kettős határvidéknek és az ebből eredő interetnikus kapcsolatoknak a nyelvterület belsőbb fekvésű területeihez képest fokozottabb meglétének tudható be. – A teljesség igénye miatt fel kellett vennem még egy csoportot is a be nem sorolható, bizonytalan eredetűnek tekintett névetimonomok számára, ezek száma viszonylag csekély: 341, s relatív százalékos aránya: 2,37%.

Családnévetimonom eredete	Névviselők száma (fő)	Relatív százalék (tal/népesség)
Magyar	403	87,99%
Német	26	5,68%
Szláv	11	2,40%
Bizonytalan	18	3,93%

2. táblázat

A családnévetimonomok eredet szerinti megoszlása az Árokközi járásban (TMCsA. 1720)

Családnévetimონ eredete	Névviselők száma (fő)	Relatív százalék (tal/népesség)
Magyar	939	91,61%
Szláv	31	3,02%
Német	13	1,27%
Bizonytalan	42	4,10%

3. táblázat

A családnévetimონok eredet szerinti megoszlása a Kemenesaljai járásban (TMCsA. 1720)

Családnévetimონ eredete	Névviselők száma (fő)	Relatív százalék (tal/népesség)
Magyar	986	58,94%
Német	531	31,74%
Szláv	122	7,29%
Bizonytalan	34	2,03%

4. táblázat

A családnévetimონok eredet szerinti megoszlása a Kőszegi járásban (TMCsA. 1720)

Családnévetimონ eredete	Névviselők száma (fő)	Relatív százalék (tal/népesség)
Német	4 553	61,94%
Szláv	1 558	21,19%
Magyar	1121	15,25%
Bizonytalan	119	1,62%

5. táblázat

A családnévetimონok eredet szerinti megoszlása a Szombathelyi járásban (TMCsA. 1720)

Családnévetimონ eredete	Névviselők száma (fő)	Relatív százalék (tal/népesség)
Szláv	1417	41,02%
Német	987	28,58%
Magyar	945	27,36%
Bizonytalan	105	3,04%

6. táblázat

A családnévetimონok eredet szerinti megoszlása a Tótsági járásban (TMCsA. 1720)

Családnévetimონ eredete	Névviselők száma (fő)	Relatív százalék (tal/népesség)
Német	272	60,58%
Magyar	96	21,38%
Szláv	58	12,92%
Bizonytalan	23	5,12%

7. táblázat

A családnévetimონok eredet szerinti megoszlása Kőszegen (TMCsA. 1720)

A különféle eredetű családnévetimონoknak a szabad királyi város, Kőszeg, illetve a járások közti megoszlása névföldrajzi szempontból figyelemreméltó eredményeket tartogat (l. 2–7. táblázat). A magyar etimónú névviselők legnagyobb számban a Kőszegi (986 fő, 58,94%), majd a Kemenesaljai (939, 91,61%) és az Arokközi (403 fő, 87,99%) járás területén találhatók. Az Arokközi járásban csekély mértékben, de előfordulnak német (26 fő, 5,68%) és szláv (11 fő, 2,40%) etimónú névviselők is. A Kemenesaljai járásban még ennél is kevesebb a nem magyar etimónú, azaz szláv (31 fő, 3,02%) és német (13 fő, 1,27%) névviselők számaránya. A Kőszegi járásban az előző két járáshoz képest egészen nagy arányú az eltérés: jóllehet a magyar etimónú névviselők vannak a legtöbben (986 fő, 58,94%), de számottevő a németeké is, közel fele a magyarokénak (531 fő, 31,74%); a szlávoké ennek kevesebb, mint harmada (122 fő, 7,29%). Kőszeg városában a német etimónú nevet viselők aránya meglehetősen nagy (272 fő, 60,58%), majdnem háromszorosa a magyarokénak (96 fő, 21,38%), de a szláv eredetűek sem csekély számúak, több mint fele a magyarokénak (58 fő, 12,92%). A legnépesebb járásban, a Szombathelyiben részben hasonló a helyzet: a német etimónok száma és relatív aránya (4553 fő, 61,94%) itt is vezeti a listát; s itt a magyar etimónú nevet viselők csak a harmadik helyen szerepelnek a sorban (1121 fő, 15,25%). A második leggyakoribb itt a szláv eredetű (1558 fő, 21,19%). Egy járásban, még hozzá a Tótságiban a névetimონok számarányának listáját a szláv eredetűek csoportja vezeti, itt 1417 fő tartozik ide, s ez járási viszonylatban a teljes létszámnak relatíve 41,02%-a. Ebben a járásban a német és a magyar etimónú nevek majdnem azonos mértékben fordulnak elő: a német (987 fővel, 28,58%-kal) valamelyest több a magyarnál (945 fő, 27,36%).

A fenti adatok megerősítik a Vas megyével mint peremterülettel és kettős határvidékkel kapcsolatosan a számarányok tükrében megfogalmazott, interetnikus kapcsolatokra utaló következtetést, sőt, tovább árnyalják a képet: a magyar névetimónú névviselők nagyobb számban inkább a megye északi (Kőszegi), illetőleg belső fekvésű (Kemenesaljai és Arokközi) járásaiban találhatók meg. Kőszeg városában, épp úgy, mint a közvetlenül a nyugati határon fekvő Szombathelyi járásban már a német etimónú névviselők száma dominál, ahogyan a szláv pedig a Tótsági járásban, érthető okoknál fogva a déli-délnyugati peremen.

3. A következőkben az 1720-as Vas megyei magyar etimónú családnéveket vizsgálom tüzetesebben (TMCsA.). A történeti családnévállomány rendszerezésére többen is kísérletet tettek, különféle szemlélet alapján (legutóbb erről összefoglalóan l. N. Fodor 2010: 58–65). Az összeírás magyar névanyagát N. Fodor János kognitív – funkcionális-szemantikai – szemléletű modellje alapján osztottam csoportokba (l. N. Fodor 2010:

69–85). Elméleti rendszerezésének kulcsa a motivációs lehetőségek feltárása: a névadás mögötti indítékoknak (névfunkcióknak), s nem maguknak a neveknek elkülönítése a lényeges – persze ezt teljeskörűen elvégezni nem lehetséges, ui. nem minden név esetén állapítható meg teljes biztonsággal a névadás motivációja, jóllehet minden névadás eredendően motivált (a többes besorolás elvének összefoglalására, melyet dolgozatomban alkalmazok I. N. Fodor 2010: 93–95). Az elkülönítés folyamatában főszerephez az ún. figure ('alak') és landmark ('háttér') viszonya jut (a kognitív nyelvészet általános kérdéseire l. Tolcsvai Nagy 2008): „A névadáskor a névadó közösség tevékenysége révén az elnevezettnek mint alaknak a megkülönböztető név keletkezésekor a valóság főbb összetevőivel, azaz a háttérrel való kapcsolata emelkedik ki. Közben az egyén [...] úgy helyezkedik el az őt körülvevő világban, hogy maga is nyilvánvalóan része annak” (Tolcsvai Nagy 2008: 73). A modell a központi szerepet betöltő egyén mellett az őt körülvevő négy valóságsgzemenssel számol, s a köztük fennálló négy relációs viszonyra épít: (1) az elnevezett egyén attribútumai, (2) ember, embercsoport, (3) társadalom, (4) hely és (5) dolgok, események (i. m. 73). A fenti elveken alapuló csoportosítás kategóriáit (i. m. 74) szemléltetik az alábbi, magyar etimonú családnévlemmák, amelyek a vizsgált Vas megyei adatbázisból származnak (TMCsA.).³

1. Az elnevezett egyéni attribútumai alapján (intrapersonális funkció)
 - 1.1. tulajdonság (pl. *Banga, Gonosz, Tunya*)
 - 1.2. szavajárás (n. a.)
 - 1.3. életkor (pl. *Agg/Ág, Kis Kalmár, Középp*)
2. Az elnevezettnek egy másik emberrel vagy emberek csoportjával való kapcsolata (interperszonális funkció)
 - 2.1. rokon kapcsolat (pl. *Aba, Márfi, Urban/Orbán*)
 - 2.2. valakihez való tartozás, társadalmi kapcsolat (pl. *Gróf, Herceg, Püspök*)
 - 2.3. néppel, népcsoporttal való kapcsolat (pl. *Horvát, Német, Zsidó*)
3. Az elnevezett társadalmi szerepe, helyzete, állapota (szociális funkció)
 - 3.1. foglalkozás, tevékenység (pl. *Dudás, Mészáros, Vincellér*)
 - 3.2. méltóság, tisztség (pl. *Haramia, Porkoláb, Vajda*)
 - 3.3. társadalmi helyzet (pl. *Földes, Jövevény, Polgár*)
 - 3.4. vagyoni helyzet (pl. *Garas, Krajcár, Pénz*)
 - 3.5. családi állapot (pl. *Koca, Legény*)
4. a személynek valamely helyhez való viszonya (lokális funkció) (pl. *Berzsenyi, Rába, Velemi*)
5. valamely dologgal, körülménnyel való kapcsolat (epizodikus funkció)
 - 5.1. konkrét dolog (pl. *Csőbör*)
 - 5.2. esemény (pl. *Farsang, Szarka, Tavasz*)

A Vas megyei anyag 14 410 családnéve közül összesen 4831 magyar etimonú, s ezek 899 féle névformában fordulnak elő. Ezek a teljes családnévállomány mintegy egyharmadát teszik ki (33,52%). – Technikai okok miatt fel kell vennem egy további, 6. csoportot is azon magyar etimonú családnéveknek, amelyek névadási motivációja bizonytalan. Ide összesen 357 családnév tartozik (7,39%), s ezek 297 féle családnévalakban fordulnak elő. Tehát a magyar eredetű nevek 92,61%-a névadási motivációja szerint besorolható a fent említett öt fő kategória valamelyikébe. Persze több száz év távlatából természetes módon adódik, hogy a családnévek névadási motiváció szempontjából többféle csoportba is sorolhatók, ti. nem állapítható meg minden esetben pontosan a névadás oka. Ilyen családnév többek között a *Babos, Csákó/Cakó* vagy a *Szemes*. Az első utalhat tulajdonságra és foglalkozásra is, a második jelölhet úgyszintén tulajdonságot, emellett rokon kapcsolatot is, sőt, egy konkrét dologgal való kapcsolatot is. A harmadik családnév – hasonlóan az előzőkhöz – szintűgy

utalhat rokoni kapcsolatra, de jelölhet tulajdonságot és foglalkozást egyaránt. Ha a többszörös motivációs lehetőségeket is mind figyelembe vesszük, akkor világossá válik, névviselők száma több mint 100% (tételesen: 4831 családnév összes motivációs lehetősége 6374), de a kutatás szempontjából 100%-nak az összes lehetséges motivációt kell tekintenünk. Az alábbiakban a motivációs lehetőségek Vas megyei, majd pedig járásonkénti, illetőleg – Kőszeg esetében – városi szintű megoszlását vizsgálom.

	Adat	%
1. Egyéni attribútum	1662	26,07
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	2039	31,99
3. Társadalmi szerep, helyzet, állapot	1582	24,82
4. Helyhez való viszony	638	10,01
5. Kapcsolat dologgal, körülménnyel	96	1,51
6. Bizonytalan	357	5,60
Motivációk összesen	6374	100,00

8. táblázat

Névadási motivációk megoszlása Vas megyében (TMCsA. 1720)

Szembetűnő, hogy az összes motivációs lehetőség túlnyomó többsége az első négy kategória között oszlik meg, s viszonylag kiegyenlített arányban (l. 8. táblázat). Ezek közül a legtöbb a más emberekkel, csoporttal kapcsolatos névadáshoz köthető (2039 adattal az összes motivációs lehetőség 31,99%-a tartozik ide), majd az egyéni attribútumok alapján való névadáshoz (1662 adat, 26,07%). Ehhez képest csak néhány százalékkal marad alább a társadalmi szerephez, helyzethez vagy állapothoz mint névadási motivációhoz köthető családnévek aránya (1582 adat, 24,82%). A névadásban a személyek helyhez való viszonya az esetek egy tizedét érintik (638 adat, 10,01%), a különféle dologgal, körülménnyel való kapcsolat kifejeződése pedig egészen elenyésző mértékben jutott szerephez a névadások során, az eseteknek mindössze másfél százalékánál (96 adat, 1,51%).

	Adat	%
1. Egyéni attribútum	132	24,63
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	163	30,41
3. Társadalmi szerep, helyzet, állapot	164	30,60
4. Helyhez való viszony	44	8,21
5. Kapcsolat dologgal, körülménnyel	12	2,24
6. Bizonytalan	21	3,92
Motivációk összesen	536	100,00

9. táblázat

Névadási motivációk megoszlása az Árokközi járásban (TMCsA. 1720)

	Adat	%
1. Egyéni attribútum	273	22,67
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	368	30,56
3. Társadalmi szerep, helyzet, állapot	350	29,07
4. Helyhez való viszony	152	12,62
5. Kapcsolat dologgal, körülménnyel	11	0,91
6. Bizonytalan	50	4,15
Motivációk összesen	1204	100,00

10. táblázat

Névadási motivációk megoszlása a Kemenesaljai járásban (TMCsA. 1720)

	Adat	%
1. Egyéni attribútum	337	26,08
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	386	29,88
3. Társadalmi szerep, helyzet, állapot	382	29,57
4. Helyhez való viszony	114	8,82
5. Kapcsolat dologgal, körülménnyel	29	2,24
6. Bizonytalan	44	3,41
Motivációk összesen	1292	100,00

11. táblázat

Névadási motivációk megoszlása a Kőszegi járásban (TMCsA. 1720)

	Adat	%
1. Egyéni attribútum	393	24,66
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	528	33,12
3. Társadalmi szerep, helyzet, állapot	348	21,83
4. Helyhez való viszony	184	11,54
5. Kapcsolat dologgal, körülménnyel	29	1,82
6. Bizonytalan	112	7,03
Motivációk összesen	1594	100,00

12. táblázat

Névadási motivációk megoszlása a Szombathelyi járásban (TMCsA. 1720)

	Adat	%
1. Egyéni attribútum	319	23,97
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	530	39,82
3. Társadalmi szerep, helyzet, állapot	265	19,91
4. Helyhez való viszony	95	7,14
5. Kapcsolat dologgal, körülménnyel	15	1,13
6. Bizonytalan	107	8,04
Motivációk összesen	1331	100,00

13. táblázat

Névadási motivációk megoszlása a Tótsági járásban (TMCsA. 1720)

	Adat	%
1. Egyéni attribútum	18	13,64
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	37	28,03
3. Társadalmi szerep, helyzet, állapot	16	12,12
4. Helyhez való viszony	38	28,79
5. Kapcsolat dologgal, körülménnyel	0	0,00
6. Bizonytalan	23	17,42
Motivációk összesen	132	100,00

14. táblázat

Névadási motivációk megoszlása Kőszegen (TMCsA. 1720)

A megyei szinten mutatkozó százalékos megoszlás többé-kevésbé helytálló a járások és Kőszeg esetén is (l. 9–14. táblázat), ezek viszonylatában kiugró arányeltolódások nem tapasztalhatók. Az Árokközi járásban legnagyobb arányban a társadalmi szerepre, helyzetre, illetőleg állapotra utaló motivációs bázisba tartozik a legtöbb családnév (164 adattal számolva a járáson belüli motivációk 30,60%-a); s szinte fej fej mellett az emberrel, csoporttal való kapcsolatot jelölő (163 adat, 3,41%). Az egyéni attribútumokra utaló névadás az esetek majdnem egy negyedét teszi ki (132 adat, 24,63%), jóval kevesebb azon családnevek aránya, melyben a helyhez való viszonyra lehet következtetni (44 adat, 8,21%), s végül legkevesebb a dologgal, körülménnyel való kapcsolatra utalóé (21 adat, 3,92%).

A Kemenesaljai járásban szintén közel azonos arányban képviseltetnek az emberrel, csoporttal való kapcsolatra (368 adat, 30,56%) és a társadalmi szerepre, helyzetre vagy állapotra utaló családnevek (350 adat, 29,07%). Az egyéni attribútumoknak a névadási motivációk megoszlásában valamelyest kisebb szerep jut (273 adat, 22,67%), ennél még

kevesebb a helyhez való viszony jelölésének (152 adat, 12,62%), s legkevesebb e járás esetében is a dologgal, körülménnyel való kapcsolat jelölésének (50 adat, 4,15%).

A Kőszegi járás a harmadik (s egyben utolsó) azon járások közül, melyekben szinte azonos mértékben szerepel a motivációk közül az emberrel, embercsoporttal való kapcsolat (386 adat, 29,88%) és a társadalmi szerep, helyzet vagy állapot (382 adat, 29,57%) jelölése a névadásra nézve. Néhány százalékos eltéréssel szinte ezekkel megegyező mértékben fordulnak elő az egyéni attribútumokra utaló családnevek (337 adat, 26,08%). Jóval kevesebb mértékben a helyhez való viszonyra utalók (114 adat, 8,82%) és a dologgal, körülménnyel való kapcsolatra utalók (29 adat, 2,24%).

A Szombathelyi járás családneveinek legnagyobb hányadában emberrel, embercsoporttal való kapcsolatra utaló motiváció érhető tetten (528 adat, 33,12%). Közel azonos arányban fordulnak elő egyéni attribútumra (393 adat, 24,66%), valamint társadalmi szerepre, helyzetre vagy állapotra utalók (348 adat, 21,83%). A családnevek kevéssel több mint egy ötöde helyhez való viszony jelölésére utal (29 adat, 1,82%); s (az eddigi járasokkal egyező módon) szinte elenyésző hányada dologgal, körülménnyel való kapcsolatra (29 adat, 1,82%).

A családnevek több mint egyharmadánál (530 adat, 39,82%) az emberrel, embercsoporttal való kapcsolat megnevezése jut érvényre a Tótsági járásban; közel azonos arányban az egyéni attribútumra utaló jegyeknek (319 adat, 23,97%), valamint a társadalmi szerepnek, helyzetnek, illetőleg állapotnak nevekben való kifejeződése (265 adat, 19,91%). A névadást jóval kevesebb mértékben motiválta a helyhez való viszony (95 adat, 7,14%) és a dolgokkal, körülménnyel való kapcsolat nevekben való kifejezése (15 adat, 1,13%).

A Kőszegi családnévanyagban motiváció szempontjából szinte egymással megegyező arányban fordul elő a helyhez való viszony (38 adat, 28,79%) és az emberrel, embercsoporttal való kapcsolat kifejeződése (37 adat, 28,03%). Újfent majdnem teljesen azonos az egyéni attribútumoknak (18 adat, 13,64%) és a társadalmi szerepnek, helyzetnek, illetőleg állapotnak a névadásban való megjelenése (16 adat, 12,12%). Érdekes hozadék a vizsgálatnak, hogy nem fordult elő olyan családnév, amelynek motivációja valamely dologgal, körülménnyel való kapcsolatra utalna.

	Adat	%
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	2039	100,00
2.3. Néppel való kapcsolat	712	34,92

15. táblázat

A népnévi eredetű családnevek aránya Vas megyében (TMCsA. 1720)

	Adat	%
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	163	100,00
2.3. Néppel való kapcsolat	52	31,90

16. táblázat

A népnévi eredetű családnevek aránya az Árokközi járásban (TMCsA. 1720)

	Adat	%
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	368	100,00
2.3. Néppel való kapcsolat	140	38,04

17. táblázat**A népnévi eredetű családnevek aránya a Kemenesaljai járásban (TMCsA. 1720)**

	Adat	%
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	386	100,00
2.3. Néppel való kapcsolat	164	42,49

18. táblázat**A népnévi eredetű családnevek aránya a Kőszegi járásban (TMCsA. 1720)**

	Adat	%
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	528	100,00
2.3. Néppel való kapcsolat	224	42,42

19. táblázat**A népnévi eredetű családnevek aránya a Szombathelyi járásban (TMCsA. 1720)**

	Adat	%
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	530	100,00
2.3. Néppel való kapcsolat	126	23,77

20. táblázat**A népnévi eredetű családnevek aránya a Tótsági járásban (TMCsA. 1720)**

	Adat	%
2. Kapcsolat más emberrel, csoporttal	37	100,00
2.3. Néppel való kapcsolat	6	16,22

21. táblázat**A népnévi eredetű családnevek aránya Kőszegen (TMCsA. 1720)**

Külön figyelmet érdemel a névadási motiváció alkategóriái közül a népnévi eredetű családnevek köre (l. 15–21. táblázat), éspedig a befoglaló fő kategória (más emberekkel, embercsoportokkal való kapcsolat) száma, emellett az alkategóriának ezen belüli aránya miatt: megyei szinten teljes mértékben, járási szinten (Kőszeggel is számolva) pedig javarészt e névadási motivációs csoport százalékos aránya a legnagyobb. A megye egészét tekintve a névadási motivációs csoport százalékos aránya a legnagyobb (712 adattal 34,92%-át) az alkategóriák közül, amelyek néppel való kapcsolatra utalnak. A járások (illetve Kőszeg város) közti megoszlást tekintve ez a kategórián belüli százalékos arány legnagyobb a Kőszegi járásban (164 adat, 42, 49%) – feltehetőleg annak peremterület volta, s ebből következőleg az interetnikus kapcsolatok fokozottabb megléte miatt –, majd (csökkenő sorrendben) következik a tőle délebbre fekvő, de szintén peremvidék, a Szombathelyi járás (224 adat, 42,42%); utána a két belső fekvésű járás, a Kemenesaljai (140 adat, 38,04%) és az Árokközi (52 adat, 31,90%); majd – érdekes módon, hiszen ez is peremterület – a Tótsági (126 adat, 23,77%). Végül az említett arány Kőszeg városában a legkisebb (6 adat, 16,22%).

4. Tanulmányomban a TMCsA. adatbázisa tartalmazta 1720. évi Országos adóösszeírás (Conscriptio Regnicolaris) Vas megyei anyagát vizsgáltam, mégpedig két megközelítésből. A névelemzés módszerének segítségül hívásával egyfelől arra kerestem választ, milyen eredet szerinti megoszlás figyelhető meg a korabeli családnévetimonok tanúsága alapján. Vas megye névanyaga e szerint három kategória között oszlik meg: német, magyar és szláv. A magyar melletti két másik eredetű névetimoncsoport nagy arányú képviselője egyértelműen a kettős határvidék, és az ebből eredő interetnikus kapcsolatoknak a nyelvterület belsőbb fekvésű területeihez képesti fokozott meglétének tudható be. A családnévetimonoknak Kőszeg, illetve a járások közti megoszlása tovább árnyalja a képet. A magyar névetimonok nagyobb számban inkább a megye északi (Kőszegi), illetve belső fekvésű (Kemenesaljai és Árokközi) járásaiban találhatók. Kőszeg városában, épp úgy, mint a közvetlenül a nyugati határon fekvő Szombathelyi járásban már a német etimonú névviselek száma dominál, ahogyan a szláv pedig a Tótsági járásban, érthető okoknál fogva a déli-délnyugati peremen.

Másfelől pedig – N. Fodor Jánosnak (2010) a Felső-Tisza-vidék személynevei vizsgálata során alkalmazott funkcionális-szemantikai elméleti keretével – azt vizsgáltam, milyen névadási motivációk fordulnak elő Vas megye magyar eredetű családnévanyagában, járások szerinti bontásban, illetve Kőszeg esetében. Az eredmények rámutattak, hogy a magyar nevek a teljes családnévállomány mintegy egyharmadát teszik ki (33,52%), s ezeknek 92,61%-a besorolható az öt névadási motivációs kategória valamelyikébe (egyéni attribútum; emberekkel, embercsoportokkal való kapcsolat; társadalmi szerep, helyzet, állapot; helyhez való viszony; kapcsolat dolgokkal, körülménnyel). Megyei és járási (illetve Kőszeg esetében: városi) szinten egyaránt kiütközött, hogy az összes motivációs lehetőség túlnyomó többsége az első négy kategória között oszlik meg. E megoszlás megyei szinten viszonylag kiegyenlített, de a járások és Kőszeg szintjén már árnyaltabb képet mutat. Ennek áttekintése után bemutattam röviden a népnévi eredetű családnevek megyei, majd járások (és Kőszeg) szintjén való százalékos megoszlását. Peremterület volt, s ebből következőleg az interetnikus kapcsolatok fokozottabb megléte miatt a járások (illetve Kőszeg város) közti megoszlást tekintve ez a kategórián belüli százalékos arány legnagyobb a Kőszegi járásban; ezt követi a tőle délebbre fekvő, de szintén peremvidék, a Szombathelyi járás; utána a két belső fekvésű járás, a Kemenesaljai és az Árokközi; majd – érdekes módon, hiszen ez is peremterület – a Tótsági. Végül az említett arány Kőszeg városában a legkisebb.

SZAKIRODALOM

- CsnE. 2010. Hajdú Mihály: *Családnevek enciklopédiája*. Tinta Kiadó, Budapest, 2010.
- CsnSz. 1993. Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.
- Demeter–Bagdi 2009. Demeter Gábor – Bagdi Róbert (szerk.): *Asszimiláció és migráció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715–1992*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.
- Demeter 2009. Demeter Gábor: A névelemzés: divat vagy történeti rekonstrukciós módszer? Kísérlet a XVIII. századi összeírások migrációs és asszimilációs célú felhasználására. In: Demeter Gábor – Bagdi Róbert (szerk.): *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715–1992*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 5–11.
- DFn. 2008. Kohlheim, Rosa – Kohlheim, Volker: *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen*. Dudenverlag, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich, 2008.
- Egyed 2013. Egyed Noémi: Német eredetű családnevek Vas megyében az 1720. évi országos összeírás alapján. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Savaria University Press, Szombathely, 2013. 109–113.
- Farkas 2015. Farkas Tamás: Családnév és etnikum: utak és lehetőségek a magyar és a nemzetközi alkalmazott névtani kutatásokban. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz*. Imre Samu Nyelvi Intézet Kiadványai V. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Unterwart/Alsóőr–Budapest, 2015. 187–211.
- N. Fodor 2010. N. Fodor János: *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526). Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK, Budapest, 2010.
- N. Fodor 2011. N. Fodor János: Név és etnikum összefüggésének nyelvföldrajzi vonatkozásai a Történeti Magyar Családnévátlasz példaanyagában. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig II. Családnév – helynév – kisebbségek*. Savaria University Press, Szombathely, 2011. 95–108.
- N. Fodor 2012. N. Fodor János: Családnevek történeti tanulságai Partium késő középkori és újkori névanyaga alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 7. (2012) 143–158.
- N. Fodor 2013. N. Fodor, János: Geolinguistics research of historical personal names found in Carpathian Basin. In: Oliviu Felecan (ed.): *Proceedings of the Second International Conference on Onomastics "Name and Naming": Onomastics in Contemporary Public Space*. Editura Mega, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2013. 518–527.
- N. Fodor 2014a. N. Fodor János: A történeti személynévföldrajz mint a nyelvföldrajz egyik kutatási területe I. A nyelvföldrajzi módszer a névtani kutatásokban. *Névtani Értesítő*, 36. (2014) 23–41.
- N. Fodor 2014b. N. Fodor János: Névföldrajz és etimológia. Mutatvány a Történeti magyar családnévátlasz térképlapjaiból. *Magyar Nyelvőr*, 138. (2014) 451–460.
- N. Fodor 2015. N. Fodor János: Történeti személynévkutatás. In: Farkas Tamás – Slíz Mariann (szerk.): *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 2015. 115–144.
- N. Fodor 2016a. N. Fodor János: Moson megye etnikai térszerkezete a 18. század első felében. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII. Névregeográfia*. Savaria University Press, Szombathely, 2016. 67–86.
- N. Fodor 2016b. N. Fodor János: Nyelvészeti módszerek a magyar népiségtörténeti kutatásokban. In: Czetter Ibolya – Hajba Renáta – Tóth Péter (szerk.): *VI. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, 2015. szeptember 2–4. Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központja – Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Szombathely–Nyitra, 2016. 231–243.
- N. Fodor–F. Lánicz 2011. N. Fodor János – F. Lánicz Éva: A Történeti Magyar Családnévátlasz előmunkálatairól. *Névtani Értesítő*, 33. (2011) 175–190.
- Hajdú 2003. Hajdú Mihály: *Általános és magyar névtan*. Személynevek. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Juhász 2003. Juhász Dezső: A nyelvföldrajz magyar eredményeiből. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 111–130.
- Kaposi 2015. Kaposi Diána: Somogy megye történeti családneveinek névföldrajzi vizsgálata – különös tekintettel a név és az etnikum összefüggéseire. In: P. Kocsis Réka – Szentgyörgyi Rudolf (szerk.): *Anyanyelvünk évszázadai I.* ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2015. 149–159.
- Kniezsa 1947/2003. Kniezsa István: A magyar és szlovák családnevek rendszere. In: Kniezsa István: *Helynév- és családnévvizsgálatok*. Lucidus Kiadó, Budapest, 1947/2003. 255–349.
- P. Kocsis 2015. P. Kocsis Réka: Tolna megye 18. század eleji családneveinek vizsgálata – különös tekintettel a név és az etnikum összefüggéseire. In: P. Kocsis Réka – Szentgyörgyi Rudolf (szerk.): *Anyanyelvünk évszázadai I.* ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2015. 161–177.

- Mizser 2000. Mizser Lajos: *Tirpák vezetéknevek*. Stúdium Kiadó, Nyíregyháza, 2000.
- Pete 1999. Pete György (főszerk.): *Vas megye kézikönyve*. Magyarország megyei kézikönyvei 17. Ceba Kiadó – Életünk – Faludi Ferenc Alapítvány, Budapest, 1999.
- Slíz 2011. Slíz Mariann: *Személynévadás az Anjou-korban*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, 2011.
- Szentgyörgyi 2012. Szentgyörgyi Rudolf: Név, anyanyelv, identitás összefüggései a középmagyar kor boszorkánypereinek tükrében. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 7. (2012) 133–142.
- TMCsA. *Történeti magyar családnévatlasz (1715–1720)*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: N. Fodor János.
- Tolcsvai Nagy 2008. Tolcsvai Nagy Gábor: A tulajdonnév jelentése. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, 2008. 468–474.
- Vörös 2012. Vörös Ferenc: Nyelvjárásról, névföldrajzról, művelődés- és nyelvtörténetről a térinformatika korában. Újabb mutató a magyar családnévatlasz térképlapjaiból. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig III*. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet. Savaria University Press, Szombathely, 2012. 13–59.
- Vörös 2013. Vörös Ferenc: *Mutatvány az 1720-as országos összeírás névföldrajzából*. Savaria University Press, Szombathely, 2013.
- Vörös 2015. Vörös Ferenc: Szlovák eredetű családnevek Kárpát-medencei névföldrajza. In: Vörös Ferenc – Misad Katalin (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V*. Interetnikus kapcsolatok. Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2015. 15–42.
- Vörös 2016. Vörös Ferenc: Családnév-regionalizmusok a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati térségéből. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII*. Névregeográfia. Savaria University Press, Szombathely, 2016. 11–38.

JEGYZETEK

- 1 Ezúton mondok köszönetet a TMCsA. kutatás- 2 Magyarország: 1715, 1720, 1728; Erdély: 1713,
 vezetőjének, N. Fodor Jánosnak az 1720. évi 1721, 1722.
 Vas megyei adatok rendelkezésemre bocsátásáért, 3 Egy kategória (1.2.) szemléltetésétől elte-
 továbbá a tanulmányom elkészítése során nyújtott 3 kintve, ui. arra egyáltalán nincs példa az
 szíves segítségéért. adatbázisban.

Magyar kultúra – magyar közösségek ittthon és határokon túl

Kollégium-sorozat, 2014–2020, Lakitelek,
Antológia Kiadó, 22 kötet

Őszintén meg kell vallanom, több éves késéssel értesültem csak a lakiteleki Antológia Kiadó gondozta, általam utóbb különösen jelentősnek vélt, igen nagy kulturális értéket képviselő Kollégium-sorozatról, amely Lezsák Sándor, az Országgyűlés alelnöke, a rendszerváltás emblematikus alakja által megálmodott formában és szellemi irányításával, antologikus kötetek formájában járja be zömmel a határon túli magyarság jó néhány jellegzetes táji-népességi csoportjának térségeit. És igyekeznek bemutatni ezeknek a térségeknek a történelmét, művelődéstörténetét, jelenlegi állapotát, méghozzá összefoglaló-áttekintő írások közreadása mellett településről településre haladva (ezek a rövid bemutatások mintegy híradásul szolgálhatnak a máig összegyűlt helytörténeti ismeretekről, jeles elődökről vagy mai személyiségekről, de akár a helyi gasztronómiáról is).

Megvallom, amikor maga Lezsák Sándor jóvoltából kézbe vehettem a sorozat legutóbb megjelent hat kötetét, elsőként a nagy televíziós sorozatok, az 1969-ben Balmazújvárosban elindult *Röpülj páva*, illetve a 2017-ben újjáélelt *Fölszállott a páva* adásai villantak fel emlékezetemben, már csak mint a magyar népi kultúra gazdag és sokrétű világát fényre hozó kincsestárak. Majd amikor lapozgatni kezdtem a köteteket, szembesülve közben a teljes sorozat hatósugarával, az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* sorozat rajzolódom elém ismereteim tárházából.

Még Szent István örökösen szem előtt tartandó intése is eszembe jutott hirtelen: Egynyelvű ország nem ország! De e gondolatot forgatva a fejemben, rögtön be kellett látnom, hogy ezúttal nem a kisebbségek megbecsülésének kérdésével kellett a sorozat megálmodójának szembesülnie, hanem visszafelé fordulva a mi magyar kisebbségeink értékeinek mentése került előtérbe törekvései sorában. Hiszen ebben a kiadványsorozatban nem a régi Magyarország sokféle nemzetiségeinek a számbavételére kerül sor, hanem néhány jellegzetes hazai táji népességi csoport mellett a Trianon után, határokon kívül rekedt tömb- vagy szórvány magyarság létformáira irányul a reflektorok fénye.

Szembesülve a sorozat által bebarangolt tájegységekkel egykori néprajzi tanulmányaim alapján elsőként azt próbáltam beazonosítani, hogy egykori áldott emlékű professzorom, Tálasi István rendszerezése alapján (amelyet előadásai során tárt elénk, és amelyet egyébként két tanítványa, Kósa László és Filep Antal állított össze jóval a professzor halála után írásos formában, 1975) született-e meg a feldolgozásra szánt területek, csoportok, kulturális egységek kiválasztása. De rá kellett ébrednem arra, hogy a mai tényleges feltárások csak sokkal praktikusabb, vagyis létező földrajzi elhelyezkedések (és nem történetileg kialakult etnikai csoportosulások) alapján lehetségesek. Mindenesetre az világosan látszik, hogy a kötetek külhoni régiókkal érintkező hazai térségek mellett (Kisvárd, Vasvár, Alsó-Bodrogköz, Kunság), mind a Felvidék (Komárom, Martos, Felső-Bodrogköz, Zoboralja), mind Kárpátalja (Kárpátalja), mind Erdély (Gyimes, Torockó-Aranyosszék,

Háromszék-Orbaiszék, Gyergyó), mind a Vajdaság (Nyugat-Bácska, Zenta, Szerémség részben), továbbá a horvátországi és szlavóniai diaszpórák (Muraköz, Szerémség részben) világának egy-egy darabját hozzák el elénk.

A kötetekben belemerülve az is mind világosabbá vált, hogy e kötetek létrehozásába igen nagyszámú magyarországi és helybéli értelmiségi (adott esetben fiatalok, gimnazisták, egyetemisták) kapcsolódott be, mégpedig egy-egy témakörhöz afféle alkalmi népfőiskolai kollégiumot létrehozva (véltetően innen a sorozat főcíme is). Vagyis e kötetek szellemi atyja ezekkel a munkálatokkal (véltetően tovább-) élő közösségeket teremtett egy-egy szép kulturális-tudományos feladat megvalósítása közben.

De hadd vegyük szemügyre a hat kezembe jutott kötet sokrétű közleményeit. A *Komárom Kollégium* címet viselő kötet (2017, szerkesztette: Huszár László és Horváth Zsolt) lényegében a Pozsonytól Komáromig terjedő Csallóközbe vezet el bennünket. Huszár László rövid bevezetőjét követően 25 település művelődéstörténeti adalékai kerülnek a szemünk elé, amelyekben a mai sportélettől a templomok és keletkezésük történetéig, ismert személyiségeknek, vagy a túzoltó egyesületnek, jeles méhészetnek és persze sok minden másnak a bemutatásáig helyet kap. Adott esetben még tájnyelvi lista is kapcsolódik a települések bemutatóihoz. Különleges természeti értékek, hagyományörző közösségek és tevékenységük, épített örökségek, különféle tárgyi és szellemi értékörzések elevenednek meg az oldalakon. A záró *Következtetések* megjelölésű fejezetben a magyar népesség e tájegységben való jelenlétének adatait (demográfia, családi élet, civil tevékenység, nemzetiségi együttélés stb.) kapjuk meg.

Az ugyanebben az évben megjelent, *Gyimes Kollégium* kötetben (szerkesztette: Antal György, Antal Tibor és Halász Péter) némileg más szerkezetben tárulnak elénk a történelem és a mai valóság tényei. Halász Péter tollából olvashatunk a gyimesi csángók vidékéről és történelméről vázlatosan, bár bő terjedelemben. Kissé ügyetlenül, a dolgozathoz kapcsolódó bibliográfia csak a kötet végén található meg, amelyből pedig hiányolom Domokos Pál Péter meghatározó műveit, még akkor is, ha ő a moldvai csángókkal foglalkozott. Ezt követően három nagyobb tájegységre (Gyimesbükk, Gyimesközéplak, Gyimesfelsőlok) bontva kerülnek tárgyalásra a települések. A bemutatások szerzői között meglepetésül román személyek is felsorolásra kerülnek. Külön fejezet foglalkozik a csángók kirajzásával (Háromkút, Csinód és Egerszék). A *Következtetések* könyvrész ezúttal jóval gazdagabb, mint az előző kötetben. Szó esik benne a térség népművészeti, népzenei és néptáncos hagyományairól. Különleges témát vet fel – ugyancsak Halász Péter tollából – a csángómagyarok hagyományos ökológiai tudásával foglalkozó összefoglalás. Meghatóan szép beszámolók kerültek e könyvrészbe másrészt a csángók vallási életéről (lásd különösen: Antal Erzsébet: *A Könyvek könyve útba igazít*). De szó esik még az egyházi épületekről, új hagyományok születéséről, a gyimesi oktatás múltjáról és jelenéről, és persze ezúttal is képet kapunk a térség népességének helyzetéről.

Az *Alsó-Bodrogköz Kollégium* címet viselő kötet (2018, szerkesztette: Kasznár Attila, Nagy Dóra és Hagen Ádám) mintegy ellenpontozva a korábban megjelent Felső-Bodrogköz kötetet, amelyben a térség Szlovákiába eső részének bemutatása kapott helyet, Észak-Magyarországra, részben Dél-Szlovákiába visz el bennünket. Kasznár Attila rövid bevezetője után 22 község bemutatását olvashatjuk, az egyes települések kulturális arculatát, tegnapi és mai tényeit szerzők egész sora festi meg. Ezúttal is helyet kapnak a kötetben a helyi sajátosságok, jellegzetes vállalkozások vagy megbecsült személyek rövid portréi, sőt, adott esetben Árpád-kori régészeti park is bemutatásra

kerül. Mi több, a tiszacsermelyi népdalkör felvillantása után *mélyinterjúk* következnek a község emblematisz egyéniségeivel, egy nagymamával, egy dadussal, egy szociális ellátásvezetővel, egy tanítónővel, egy családi gazdaságot vezető asszonnyal.

A *Következtetések* könyvrész ezúttal is kissé rendhagyó. A népesség és a magyar identitás tényeit feltáró, a honfoglalás kori emlékeket szemlélő, a talajtípusokat leíró vagy a civil lehetőségeket összefoglaló fejezetek után a nevezetes Balsa-Kenézli hídról esik szó. Végül egy tanulságos portré kerül a szemünk elé Kántor Pálról, aki szerény körülmények közé születve 1956-ban családjával kénytelenül elhagyja az országot, angol irodalom szakon diplomát szerez az Egyesült Államokban, és mint mind magasabb pozíciókba kerülő református lelkész a külhoni magyarság egyik legjelentősebb nesztörává válik. Nem feledkezve meg szülővidékéről, amellyel természetesen máig kapcsolatokat ápol.

A felvidék egy magyarok által is lakott újabb táji körzetébe, a Martos településsel fémjelezett kistérség településeire vezet el bennünket az 1919-ben megjelent *Martos Kollégium* kötet. Bár majd minden kollégium-kötet bevezetői kitérnek arra, hogy e sorozat értékteremtésre és örökségfeltárára irányuló igyekezetét hangsúlyozzák, most Horváth Zsolt tollából idézzük az erre vonatkozó figyelemfelhívó, értelmező sorokat (amelyből például kiderül, hogy a kollégium-sorozat megalkotása jelentős részben összefügg a törvényileg létrehozott Magyar Hungarikum Bizottság alapvető törekvéseivel):

„Az Országgyűlés 2012 tavaszán fogadta el a magyar nemzet értékeiről és hungarikumairól szóló törvényt, amely szerint a nemzeti értékek azonosítása, rendszerezése és védelme egy többszörösen összetett, alulról felfelé építkező rendszerben, az ún. Magyar Értékek Piramisában történik. Az értékek felkutatása, azonosítása és gyűjtése a településeken kezdődik, hiszen a helyi értékeket a helyiek ismerik legjobban. A helytörténészek, muzeológusok, néprajzosok, pedagógusok, szakemberek, lokálpatrióták sok helyen már el is készítették a helyi értékek listáját, amely folyamatosan bővíthető. A települési értéktárak mintájára alkotják majd meg a megyei és tájegységi értéktárakat az önkormányzatok, a Magyar Értéktárat pedig a helyi, ágazati és külhoni értéktárak összesítése után a Hungarikum Bizottság állítja össze.”

A bevezető további részéből az is kiderül, hogy amint minden értékfeltáró tevékenység, ezúttal előzetesen 34 kutató, közöttük középiskolások és egyetemisták egy 30 pontos kérdőívvel járták be a későbbiekben ismertetett 17 települést. Mindemellett a kötet ezúttal is rendhagyó módon kezdődik, a kötet másik néprajzos szerkesztője, Sipos Anna tollából a ffeldolgozás komáromi mestereit és művészeit mutatja be írásában a 17–20. századból.

Ha lapozgatunk az egyes községeket sorba véve, kiderül, hogy például bizony nemcsak kalocsai vagy matyó népviselet létezik, hanem Nyitrában a szlovákul Chotín nevű településen hetényi népviselet dívik. Vagy Izsa határában helyezkedett el egykor a Kelemantia nevű római kori tábor. De a falu még arról is nevezetes, hogy itt tevékenykedik Vajda János western lovas. A Liszka József szerkesztette *Acta Ethnographica Danubiana* évkönyv több alkalommal is gazdag anyagot közölt a felvidéki út menti kerestekekről. E kötetben Komáromszentpéterről kapunk két-két figyelmet érdemlő kő- és fakeresztről fotókat és leírást. Sőt, a szerzők a helybéli lakodalmas szokást is leírják. Naszvád érdekessége viszont – ha már egyszer így fogalmaztunk, akkor ismét említve, hogy nemcsak Kalocsán létezik –, hogy Szabó Veronika a helybéli csipkeverés technikáját mutatja be. Míg ugyanitt arról is értesülhetünk, Gyürösiné Dobosi Valéria hogyan készíti csuhéból az ún. süstypapucsot. A perbétei Árvalányhaj népdalkör tagjai viszont adnak arra, hogy helyi viseletben mutatkozzanak be szerepléseik során, és gyakran megszólaltassák Simon János kutató által helyi keletkezésűnek talált népdalaikat:

„(...) Ez a kislány új cipőt varratott, / A sarkába szerelmet rakatott, / Kiesett a szerelem a cipő sarkából, / Jaj, de távol estem a babámtól. // Perbetei dobogós híd alatt, / Barna legény rozmaringot arat, / Én leszek a rozmaring marokszedője, / Barna legény igaz hű szeretője.”

A kötet *Következtések* rovata ezúttal szűkösre sikerült. A magyar népesség helyzetét bemutató összefoglalást egy újabb összefoglalás követi: a Martos Értékfeltáró Kollégium munkájának értékelése.

Orbán Balázs nagyjelentőségű művét (*A Székelyföld leírása*, 1868) idézi emlékezetembe a következő kötet: *Háromszék – Orbaiszék Kollégium* (2019, szerkesztette: Gazda József és Kisfaludi-Bak Judit). Ezúttal a munkálatokban 63-an vettek részt. Nem kevesebb, mint 24 olyan települést dolgoztak fel, amelyek Háromszék eme speciális térségi csoportját, a Kovászna-központú orbai székelyek megtelepülési helyén élő közösségeket alkotják. Gazda József tájat, történelmet, származást felidéző vallomások írása vezeti be az antológiát, amely a magukat legmagyarabbnak tekintő székelység hitvallását fogalmazza meg.

A települések gazdag hagyományai ezúttal is számos sajátos mozzanattal szolgálnak. Például mindjárt Barátoson a holland fríz mellett tartják az őshonosnak számító vörös tarka szarvasmarhát, mégpedig a tejéért, néha egy-egy háztartásban 20-30 állatot is. Viszont nagyon hiányzik számukra egy tejfeldolgozó üzem, így azt ma kénytelenül Sepsiszentgyörgyre szállítják feldolgozásra. Csomakőrösről viszont egy 17. századból fennmaradt régies kismesterség, a fafeldolgozáshoz kapcsolódó szitakötés és forgácskalap-készítés múltjáról és jelenéről értesülünk. Mivel a kötetek anyagát nem áll módunkban teljes egészében feltárni, így újra meg újra véletlenszerűen kinyitva a kézbe vett könyvet, találkozunk különlegesebbnél különlegesebb, nagy figyelmet érdemlő *értékekkel*. Imecsfalva kapcsán a helyi kifejezések ragadnak meg bennünket: batul = zöldessárga alma, cinka = kislány, kockás tulipán = mocsári lilium, kötség = disznótoros kostoló, pilinkél = szállingózik a hó. Kisborosnyót a kőkultúra jellemezte. Sajnálatos, hogy Barta Árpád (1928) egyelőre a község utolsó kőfaragójának számít. Annál gazdagabban él még a legendás székelyföldi fafaragás.

A sokféle gazdálkodási forma és élő kismesterség helyszínét alkotó Kovásznán Makó Csaba (1969) vagy Bodor János (1960) ma is szebbnél szebb kapukat és kopjafákat készítenek. (Mellesleg személyes megjegyzésként említtem itt, hogy kerestapámat Ványolós Jánosnak hívták, e ritka családnév azokra a faragott falapokra utal, amelyeket székely mesterek tetőkre cserép helyett készítettek egyenkénti faragással és állítottak össze különös pontossággal.) Nagyborosnyón mesterségek sora él még: az anyaországba mára kihalt cipésmesterség, az ugyancsak nem létező házi téglakészítés vagy az asztalosság.

Az Orbán Balázs által is bemutatott Páva nevezetessége a református templom, amely ugyan 1902-ben kialakított formáját őrzi, de középkori létezéséről már egy 14. századi oklevél tudósít. A hívők között ott szerepel néhány olyan tősgyökeres lakos, aki akár 500 évre visszamenően tud az őseiről. Székelypetőfalva természeti ajándéka a Fortyogó nevű borvízforrás, amely egy vulkanikus természetű törésvonal (ennek mentén helyezkedik el a falu) jóvoltából bugyog fel a föld alól. Szőrcsén igen gazdag az értékörzők névsora: Benedek Levente gazdálkodó sajtermékeiről nevezetes, Benedek József viszont a Szörcei Szabadtűzi Lovagrend alapítója. Kovács Attila gazdálkodó az állattartásban (szarvasmarha, juh) jeleskedik, Kovács Sándor viszont a molnár mesterséget viszi tovább, Czofa Dávid és felesége, Orsolya viszont innovációs törekvéssel epertermesztők képezték magukat.

Zabola ugyancsak sok sajátossággal jeleskedik. Nevezetessége a Mikes-kastély és parkja, amely 16. századi alapokra épült, Mikes Benedek építtette át az 1860-as években. Parkja ma természetvédelmi terület, mai tulajdonosai hatalmas dendrológiai parkot kialakítva a

minőségi turizmust művelik. A bemutatás szerzői az etnikai (magyar, román, cigány) és vallási (katolikus, ortodox, református) együttélés mintapéldájaként tárják elénk a ma közel háromezer fős település mindennapi életét. Különös jelensége ennek az egyébként viszonylag nagyobbrészt mezőgazdasággal, állattartással és erdőgazdasággal rendelkező falunak a közbirtokossági rendszer, amelyből öt működik a településen, és az adott birtokegységeket közösen, vezetőség útján irányítják. Gyöngyharmat névre hallgató néptáncsoport is működik, amely időről időre külső együttesek, érdeklődők bevonásával táncbort is szervez, és a fennmaradt eredeti felcsiki táncok őrzését vallja egyik fő hivatásának. Végül még annyit, a források zöme szerint Mikes Kelemen (1690–1761) Zágóban született, de ez vélhetően a zabolai Mikes-kastélyban következett be, s mivel Rodostóban a sírhelye ma már nem található, 2011-ben Rodostóból földet hoztak haza, amelyet egy évvel később képletesen temettek el 400 látogató jelenlétében a múzeumkertben.

A *Következtetések* rovat ezúttal is gazdagabb a szokásosnál. A magyar népesség bemutatását a magyar nyelvhasználat helyzetének ismertetése egészíti ki számos hasznos térképpel egybekötve, majd az értékfeltérési munkálatok értékelésére kerül sor. Figyelmet érdemel a Szabó Dezsőről készített kis írás (Dulai Sándor tollából), amelyből kiderül, hogy az *Elsodort falú* írója ugyan Kolozsváron született, de jól ismerte Háromszéket, hiszen Ilona nővére Lécfalván tanítószkodott férjével együtt, Jenő bátyja pedig Barátoson, majd Illyefalván volt pap. De hasonlóképpen figyelmet érdemel Halász Gergely írása, amely a székelyföldi fürdők és közösségépítő kalákák világába vezet el bennünket. Nagy értékű dolgozat az ismert néprajztudós, Pozsony Ferenc elemzése Orbaiszék társadalmáról. És hasonlóképpen értékes információkkal szolgál Ferencz Éva írása, amely Körösi Csoma Sándor emlékének orbaiszéki ápolásáról ad tájékoztatást.

Utolsó, ismertetésre szánt kötetünk, a *Szerémség Kollégium* (2020, szerkesztette: Berta Zoltán és Hágén Ádám) Szerbiába vezet bennünket: 43 közreműködő 15 település kulturális és társadalmi értékeit veszi számba. Berta Zoltán rövid bevezető összefoglalójából megtudhatjuk, mit is takar történeti szempontból a térséget megjelölő kifejezés. Majd a helytörténeti ismeretek áradása következik. Ezúttal a terület egykori jelentőségét aláhúzza gazdag ismeretekkel akár az Árpád-korig elnyúló múlttól is ismeretekhez jutunk. A bemutatások sora a fogyó magyarság képét mutató Árpátlóval és Beskával kezdődik, bár az utóbbiban néhány tanulságos interjú is készült. A magyar többségű Dobradópusztán is többségében már csak idősebb magyarok élnek. Több lábbon álló gazdálkodót, faluba visszaköltözött nyugdíjas házaspárt, őshonos időt házaspárt szólaltatnak meg az interjúk. Utóbbiak a kikopott farsangról, a húsvéti körmenetről, a díszes lakodalmasokról regélnek. Valamennyien a rossz ellátást sérelmezik. A ma is viszonylag népes Herkócát viszont mint a vajdasági etnikai tisztogatás helyszínét ismerhetjük meg. Jóllehet a közelében helyezkedik el Európa egyik mintegy hat évezrede lakott legismertebb történelmileg jelentős régészeti lelőhelye, Gomolova.

Ha tovább lapozunk a kötetben, sorra ismerhetünk meg olyan településeket, amelyekben csak kis létszámú szórvány magyarság található. Az első olyan hely, ahol a kétezerből majd ötszáz magyarok: (találó névvel) Maradék. Az eredetileg katolikus lakosság egy horvát–magyar ellentétben alapuló vita nyomán a múlt századfordulón áttért a református hitre, és minden próbálkozás ellenére azon is maradt. Azonban a fiatalság körében az elszerbesezés egyre erőteljesebb. Az idősebb nemzedék még őrzi magyarságát. Néhány helyi jellegzetességű közmondásra is rátaláltak körükben (lásd például: Beestünk, mint két féltégla egészben. / Csavarunk egyet kutyaszarból. / A szerémségiek mindig papucsban járnak. / Az ember ura szavának, míg nem mondja ki.)

A bemutatás során az első magyar többségű falu a kis létszámú Satrinca, ahol a 373 lakosból 245 magyar. A helyi népeség főként a mezőgazdaságból él. Viszont a magyar nyelv fennmaradását segíti, hogy iskolájuk és óvodájuk is van. A hagyományörzés egyik fontos szerve a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, másik letéteményese a máig létező, működő, találkozókra járó és mindig azonos népviseletben fellépő asszonykórus. A településen falunapokat, a faluban gazdagon tenyésztett állatok folytán liba(főző) napokat, kirakodóvásárt és zenés-táncos hagyományörző programokat is szerveznek. Népszokások és népi játékok is ismertek körükből. *A jövő nem kecsegtető...* ezzel az alcímmel zárul a történelmileg nagy jelentőségű város, az egykori Sirmium, ma Száva-szentdemeter bemutatása, ahol a 40 ezer lakos között már csak kb. 500 a magyar. De Ürögön, az utolsó bemutatott faluban is a 4415 főből csak 347 a magyar. Folyamatosan magyarul beszélni már csak az öregek képesek. Az utolsó magyar értékörző közösség egy nyolc tagú asszonykórus volt, amely ugyan aktív korszakában egész Bácskát bejárta, de napjainkra feloszlott.

A *Következtetések* első fejezete nyilvánvalóan a szerémségi magyar identitás tényeit feszegeti, mégpedig az eddig elmondottakat tükrözve. A megkérdezettek véleményének aprólékos elemzése sem segít azonban azon a tényen, hogy a területen a magyar etnikum eltűnése várható. Az áttekintést az immár feledésbe merült történelmi múlt eseményeinek felidézése (témák: a karlócai béke, amelyet a Magyar Királyság kötött a törökkel 1699-ben, illetve az ehhez vezető út, Savoyai herceg pályafutása és győzelmes csatái) színesíti. Nem véletlenül, hiszen a terület a huszitizmus és a katolicizmus, majd a törökök és a magyarok/osztrákok ütközőpontján helyezkedik el. Több értékes vázlatot kapunk még a Szerémség nevezetes borairól (a terület a 15. századig a Magyar Királyság legkedveltebb borvidékének számított), majd a térség történelmi földrajzáról, külön dolgozatban pedig a vidék földrajzi adottságairól. Mindezt pedig kiegészítik a vázlatok a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület jelentőségéről, a Szerémségnek a szerb gazdaságban vitt szerepéről, a helybéli piacokról és a szerémségi hímzésekben tetten érhető népi díszítőművészet fő vonásairól.

* * *

Bár az eddig elmondottakból többszörösen is világosan kiderült, hogy e sorozat célja elsősorban az értékfeltáró tevékenység segítése a magyar kultúra teljes körű, Kárpát-medencei térfoglalását illetően. Mindemellett úgy gondolom, ma az ún. nemzeti oldal, mondhatni, létkérdésként tekint a határon túli magyarság fennmaradásának ügyére, mint az egyetemes magyarság, a magyar nyelv és kultúra további, akár 1000 évre szóló megőrzésének egyik fő feladatára. Ennek a betöltésében jelentős szerepet játszanak mindazok a törekvések, amelyek a határon túli magyar tömbök vagy diaszpórák közösségi összetartozását, kulturális hagyományainak és értékeinek létezését, számbavételét, folyamatos tudatát erősítik. Ennek jegyében idéznék itt egy olyan párhuzamos megnyilvánulást, amely ugyan egy másik földrészre visz el bennünket.

Jelen ismertetés szerzője ugyanis olyan hazai néprajzkutató, aki elsősorban az afrikai szóbeli és zenei hagyományok kérdéseivel foglalkozik. Így nem véletlen, hogy a Lezsák Sándor szellemi irányítása jegyében elkészült 22 kötet kapcsán az afrikai hagyományok feltárásának és értékmentésének egyik legnagyobb alakját, illetve tőle egy meghatározó szerepű megállapítást kell itt (fel)idéznem.

A 90 évet megélt Gustaav Hulstaert belga misszionárius atyáról (1900–1990) legalább annyit előzetesen meg kell említenünk, majd 70 évet áldozott arra, hogy egy mára mintegy 15 milliós népességgel bíró kongói nyelvi-kulturális csoport, a hőseposzt

is alkotó *mongo-nkundok* hagyományait és társadalmi életét több tucatnyi kötetben, több száz tanulmányban feltárja, nyelvük nagy szótárát és nyelvtanát (3-3 kötetben) rögzítse. Egyúttal – még a belga gyarmati időkben – e nép emancipációs törekvéseiben is szerepet vállaljon, méghozzá keményen szembe szállva a hivatali hatalmasságokkal, II. Lipót belga király a csoportot majd a megsemmisülés szélére sodró uralmi korszakának (Kongói Szabadállam, 1879–1908) rettenetes atrocitásait legalább részben jóváteendő. Egy általam vele készített levelezéses interjúban (Az afrikai szájhagyományok a szolgálatot teljesítő folklórkutató szemével. Levél-interjú Gustaaf Hulstaert belga katolikus misszionáriussal, 2019, *Egyháztörténeti Szemle*, 20. évf., 4. szám, 103–114. o.) ugyanakkor azt állítja, hogy:

„Az afrikaiak jövőendő nemzedékeit a mainál sokkal jobban meg kellene becsülnünk azzal, hogy kulturális örökségüket annak minden ágára kitekintően megőrizzük. És – minden korlátozást elvetve – ezt kellene tennünk azoknak a legkisebb etnikai csoportoknak a hagyománykincsével is, amelyek iránt a politikusok nem mutatnak érdeklődést. Ilyen módon lehetne harcolni azokkal a jelenlegi irányzatokkal szemben, amelyek mindent összerosva, általánosítva, egyszerűen csak Afrikának akarnak tulajdonítani, afrikainak minősíteni mindent, miközben ez a világ éppolyan változatos mozaikszerűséget feltételez, mint Ázsia vagy Óceánia. Világhírű szakértők vétkeznek az igazsággal szemben, amikor elhamarkodott, megalapozatlan általánosításokra ragadtatják magukat. S egyaránt teszik ezt fehérek és feketék, tudatlanságból, politikai elszegődöttségből, hiúságból, törleszkedésből, vagy bármilyen más motívum hatására, de teljes mértékben a valóság sokarcúságával ellentétesen. Véleményem szerint valamennyi afrikai hagyományos közösség minden kulturális ágazatáról monográfiákat kellene alkotnunk, tekintet nélkül a pillanatnyi politikai kurzusra, mégpedig azért, hogy ezt a sokrétűségében megnyilvánuló kulturális csodát megőrizhessük nekik maguknak és az egész emberiség jövőendő generációi számára.”

Eme legmagasabb rendű humanista gondolat, megállapítás, hosszú távra szóló javaslat jegyében megfogalmazott értékmentési feladat óhatatlanul a Kollégium sorozat által ránk sugárzó legfőbb törekvést idézi elénk. A magyarság határon túl létező kisebb-nagyobb csoportjainak megerősítését azzal, hogy gazdag anyagú kötetek sorában tárja fel e csoportok életét, tevékenységi formáit, régi és mai kulturális kincseit, főleg vagy többek között azért, hogy e közösségek tagjait szembesítse saját sokrétű valóságukkal.

Ezért kell, hogy ennek az ismertetésnek a szerzője azt állítsa, a Lezsák Sándor által kítűzött lakiteleki lobogó, a Kollégium-sorozat megteremtése nem pusztán csak egyfajta dokumentáció a magyar hungarikumok feltáráshoz, hanem egyúttal a Kárpát-medencében élő magyarság kulturális értékeinek önértékelésre támaszkodó tudatos vállalását ösztönző, az elszakított részek nemzettudatát erősítő nemes cselekedet.

Hadd említsünk még meg annyit, hogy minden kötet színes képanyagát CD-n vagy DVD-n kézhez kapjuk. A kötetek végén minden esetben igen igényes kivitelezésű és 32 oldal terjedelmű színes képmelléklet található. Amit viszont hiányolunk: a kötetekben ugyan találhatók térképek, de célszerű lett volna minden kötetet a bemutatott térségek, illetve települések egzakt igényes térképeivel indítani a jobb áttekinthetőség érdekében. De ami ennél sokkal sajnálatosabb, nem igen talákoztunk a sorozat kapcsán sajtóbeli ismertetésekkel, kritikai megnyilatkozásokkal. Jóllehet ezúttal minden kétséget kizáróan van, volna miről ismereteket eljuttatni a teljes, tehát az anyaországi és határon túli magyar közösség számára.

Amit a tüntetésekről tudni kell

Az elmúlt három évtizedben – beleértve a rendszerváltozást megelőző éveket is – a magyar politikai élet gazdag volt utcai demonstrációkban, a politikai nézeteket élesen kifejező tüntetéseken. Az 1980-as évek második felében egyre érezhetőbbé vált, hogy nő a magyar népnek a kommunista rendszerrel szembeni elégedetlensége. Az utcai demonstrációkon résztvevők száma több százszorosa lett az 1970-es évek legelején – általában március 15-e körüli – diákmegmozdulások létszámának. Ezek már az ellenzéki körök, szerveződő pártok megmozdulásai lettek. Az 1988-ban kezdődő nagy tüntetések a kommunista diktatúra és a szovjeturalom ellen irányultak. Nevezetes nagy tüntetés volt az 1988. március 15-i, a demokráciát és szabadságjogokat követelő tömegmegmozdulás, 1988. június 16-án a Nagy Imre és társainak kivégzése 30. évfordulójára szervezett demonstráció, valamint az erdélyi falurombolás ellen tiltakozó és a Hősök terére szervezett tüntetés június 27-én – utóbbi a legnagyobb népi megmozdulás volt 1956 óta. Még bőven lehet sorolni ezen évek megmozdulásait, amelyekből kiemelkedik Nagy Imre és társainak újratemetése (1989. június 16.), az úgynevezett Páneurópai piknik (1989. augusztus 19.) vagy a Magyar Köztársaság kikiáltása a Kossuth téren (1989. október 23.). E demonstratív események jellemzően az ellenzéki pártok és csoportok, civil társaságok közös rendezvényei voltak, bár már ellentétes nézeteket képviseltek Magyarország jövőjéről, politikai berendezkedéséről. Viszont ez ekkor még nem volt éles, hiszen a „tét” a kommunista rendszer megdöntése, a politikai jövő kialakítása volt.

A rendszerváltoztatás után a politikai ellentétek nemcsak az országgyűlés üléstermében, hanem az utcán is feszessé váltak. Valóban a demokrácia próbatétele lett az első négy esztendő, gondoljunk csak a taxiblokádra (1990. október 25–28.), a Demokratikus Charta tüntetésére (1992. szeptember 24.), vagy a Horthy Miklós kenderesi újratemetése (1993. szeptember 4.) körül kirobbant ellentétekre. Antall József miniszterelnök temetése (1993. december 18.) jelentős tömeget vitt a főváros utcáira, de itt a megdöbbenés és a gyász játszott meghatározó szerepet.

A Horn-kormány négy esztendejében a drasztikus gazdasági intézkedések, az úgynevezett stabilizációs csomag vitte az utcára diákokat, az életszínvonal-süllyedés ellen tiltakozó alkalmazotti tömegeket, a pedagógusokat, de megjelentek a radikális jobboldali nézeteket képviselők is.

Az ezredforduló utáni tüntetések előbb a 2002-es választások körül bontakoztak ki, majd az őszi beszéd „eredményképpen” a szociálliberális kormány ellen irányultak, utcai összecsapások, elhúzódo – sokszor csöndes – demonstrációk jellemezték ezeket az éveket. A kormányellenes megmozdulások – kisebb támogatottsággal – folytatódtak 2010 után is, de meghatározóvá váltak a kormánypárti megmozdulások, a valami melletti kiállás az úgynevezett békemenetekben, és a nemzeti ünnepeken a „pártszínezetű” külön ünneplés.

A RETÖRKI Könyvek sorozatában megjelent – Katona András és Salamon Konrád szerkesztette – kötet bevezetőjében elemzi (Salamon Konrád történész tollából) a közel másfél században a magyar politikai tüntetéseket, kiváltó okait és a tüntetések szerepét a demokráciában. A könyvből kitűnik, ahogy bővült a választójog, a politikai pártok rákényszerültek arra, hogy minél egyszerűbben fogalmazzák meg

programjaikat annak érdekében, hogy minél több embert meg tudjanak szólítani. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a politikai megszólalások egyszerűsödtek, a jelszavak használata pedig divattá vált.

Természetesen a könyv gerincét a negyedévszázad 56 tüntetésének leírása, elemzése és dokumentálása adja. Erről a szerkesztők így írnak: „Ez a könyv történészek és politológusok együttműködéséül született, és hazánk történetének utolsó negyedévszázadára tekint vissza. Benne az 1988 és 2013 közötti időszak legfontosabbnak ítélt 56 tüntetéséről olvashatnak az érdeklődők. Legfontosabb feladatnak a tények pontos leírását tartottuk. »Sine ira et studio«, azaz »harag és elfogultság nélkül« igyekeztünk bemutatni e zivataros negyedévszázad legjelentősebb tüntetéseit, megvilágítani politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális hátterüket. Ne feledjék azonban az esetleges hajdani résztvevők, hogy a »megélt« és »megírt« történelem nem mindig fedi egymást. Az események olvasásakor azzal is szembesülni kell, hogy legújabb kori történelmünk e legdemokratikusabb időszakában a társadalmat feszítő ellentéteket gyakran nem sikerült megfelelően kezelni, így ezek állandó megléte és ki-kirobbanása az eredményes kormányzást is veszélyezteti.”

A könyvhöz kiváló mellékletet csatoltak: időrendi felsorolások, irodalomjegyzék, illusztrációk követik a törzsanyagot.

(Katona András – Kiszelly Zoltán – Salamon Konrád – Simon János – Zachar Péter Krisztián: Tüntetések könyve. Negyedévszázad 56 tüntetése Magyarországon (1988–2013). /RETÖRKI Könyvek 3./ Lakitelek, 2014, Antológia Kiadó, 382 p.)

Judith Hoare¹

Egy nő hatszavas mantrája milliók megnyugvására szolgál

Képzeld el, hogy egy járvány idején élünk, elszigetelten és tehetetlenül. Életünk irányvesztetté válik, mi magunk pedig feszültek vagyunk és rosszul alszunk. Majd új, zavarba ejtő tünetek sokasága jelentkezik – váratlanul elkezd hevesen dobogni a szívünk, vagy szédülünk. Talán háborog a gyomrunk, egyes testrészeink riasztó módon saját életet élnek, és minden arra utal, hogy valami nincs rendben. Kevésbé félünk a járványtól, mint attól a személytől, akivé váltunk. Mindezek közül a legrémisztőbb az időnként belénk nyilalló félelem, anélkül, hogy bármiféle konkrét fenyegetést éreznénk.

Így érzett akkor 1927-ben a huszonnégy éves Claire Weekes. Weekes – egy zseniális fiatal tudós, aki úton volt afelé, hogy ő legyen az első nő, aki természettudományi doktorátust szerez a Sydney Egyetemen – mandulagyulladásra kapott, lefogyott és heves szívdobogás kínozta. Helyi kezelőorvosa, kevés bizonyíték birtokában, arra a következtetésre jutott, hogy Claire a kor rettegett betegségét, a tuberkulózist kapta el, és egy a város határain kívül eső szanatóriumba vitette. „Azt gondoltam, hogy haldoklom” –

1 Judith Hoare újságíró, az Australian Broadcasting Corporation tévétársaságnál és az *Australian Financial Review*-nál dolgozott, ahol politikával, üzleti és általánosabb társadalmi kérdésekkel foglalkozott, majd kinevezték az újság heti szerkesztőjévé és végül helyettes szerkesztőjévé, amely pozíciót 20 évig töltötte be. Ő a szerzője a *The Woman Who Cracked the Anxiety Code: The Extraordinary Life of Dr Claire Weekes (A nő, aki megoldotta az aggodás rejtélyét: Dr. Claire Weekes nagyszerű élete, 2019)* című könyvnek. Judith Hoare az ausztráliai Sydney-ben él.

írta Claire egyik barátjához szóló levelében. A kényszerű tétlenség és az elszigeteltség miatt állandóan a még mindig nem tisztázott szívdobogáson töprengett, ami felerősítette általános szorongását. Miután hat hónappal később kiengedték, rosszabbul volt, mint amikor befektették. Mi lett az egészséges, boldog fiatal nőtől, aki még nem is olyan régen volt?

Ugorjunk előre időben 1962-ig, amikor az 59 éves dr. Claire Weekes általános orvosként dolgozott, miután átképezte magát orvossá, korábbi magasra ívelő tudományos karrierje után, amelynek során nemzetközi hírnévre tett szert biológiából. Abban az évben írta első, a világszerte bestsellerré vált *Self-Help for Your Nerves (Legyőzhetjük az idegességet – Problémamegoldás önerőből)* című könyvét is. A könyv annak a kétévnyi gyötrelmes szorongásnak az emlékéből született, amelyet Weekes a húszas éveiben szenvedett el. Akkoriban megmentője egy katona barátja képében érkezett el, aki korábban az első világháborúban harcolt. Barátja elmagyarázta, hogy a harctéri idegsokkot kapott katonák életét miként irányította a félelem és hogy hasonló testi tünetek voltak, mint a fiatal nőnek. Weekes szíve azért dobogott hevesen, mert félt a félelemtől, mondta neki a katona. Ne küzdj a félelem ellen, hanem próbáld meg „lebegni” mellette – így szólt a katona tanácsa. Weekes számára ez a kinyilatkoztatás erejével bírt, és nagy megkönnyebbülést jelentett. Megfogadta a tanácsot, és hamarosan meggyógyult.

Ifjúságának keserű tapasztalata – megtárgyaltva a biológia, az idegrendszer és az orvoslás terén végzett tanulmányaival – hozzájárult ahhoz, hogy olyan orvossá váljon, aki kiemelt figyelmet fordított szorongó betegeire. Weekes hamarosan nagyon keresetté vált. Telefonja éjjel-nappal csörgött. Más orvosok

felismerték tehetségét az – ő szóhasználatával élve – „idegi eredetű betegségek” kezelését illetően, és egyre több pácienszt küldtek hozzá.

Weekes kritikával szemlélte a freudi pszichoanalízist, amely túlhangsúlyozta a szexualitást és a baj eredeti okának beszédterápia általi felderítését, és büszke volt arra, hogy sikerült felkeltenie betegeit „a régi bécsi kanapéról... [és kiküldeni őket] a világba”. Azon a véleményen volt, hogy a félelem sok idegi eredetű szenvedés kiváltója, és hogy sokakat egész egyszerűen „becsapja az idegrendszerük”. Az eredeti ok természetesen figyelmet érdemelt, ha továbbra is fenntart egy betegséget, de Weekes észrevette, hogy ez gyakran másodlagos volt az embereknek attól az állapottól való félelméhez képest, „amelyben benne voltak”. Weekes a félelem zavarba ejtő és nyomasztó tüneteinek széles palettáját tárja elénk, és híressé vált magyarázata az elme és a test kapcsolatáról. Az emberek magukra ismernek azokban a kifejezésekben, amelyeket a pácienseitől kölcsönözött: „Mintha lebénulnának a tagjaim.” „Féjfájások.” „Fáradtság és kimerültség.” „Heves szívdobogás.” „Érdektelenség.” „Nyugtalanág.” „A szívem kalapál.” „Nehéz tészatcsomót érzek a gyomromban.” „Szívremegés.” Az idegrendszer végtelenül találékonynak tűnt. Aztán úrrá lesz a tanácstalanság és a félelem, hogy „mi történik ezután”.

Weekes azonban távol áll attól, hogy megszállott vagy örült lett volna; olvasóinak elmagyarázta, hogy ők hétköznapi emberek, akik képesek meggyógyítani magukat, ha megértik, hogyan „váltak érzékennyé” idegeik, majd néhány egyszerű lépést követve megtanulnak uralkodni vad félelmükön. „Ez nagyon is a félelemhez való hozzáállás betegsége” – fogalmazta meg tanácsát a *Peace from Nervous Suffering (Legyőzhetjük az idegességet 1972)* című könyvében. Weekes eredményesen kezelte a pánikrohamot, még mielőtt nevével nevezték volna. Továbbá meg volt győződve róla, hogy a félelem az a közös vonás, amely számos pszichológiai

„rendellenesség” hátterében áll, mint például az obszesszív-kompulzív rendellenesség (OCD), a fóbiák, az általános szorongásos zavar, a depresszió és a poszttraumás stressz-zavar (PTSD), hogy azokat a hivatalos diagnosztikai kifejezéseket használjuk, amelyek még nem voltak használatosak az ő idejében. Ebben az értelemben Weekes a modern, „diagnózisokon átívelő” megközelítéseket előlegeztet meg a mentális betegségeket illetően, amelyek felismerik az állítólagosan különböző rendellenességek közös jegyeit. Weekes tudományos képzettségének tulajdonította, hogy képes volt meglátni azt, amit „a fa törzsének” nevezett, ahelyett, hogy az ágak elvonták volna a figyelmét.

Az 1930-as években Franklin Roosevelttel amerikai elnök emlékezetes mondása szerint „az egyetlen dolog, amelytől félnünk kell, maga a félelem”. Ez a gondolat áll Weekes sajátos munkásságának középpontjában is. „[A]z ideges embernek meg kell értenie, hogy amikor pánikba esik, nem egy félelmet érez, ahogy feltételezi, hanem két külön félelmet. Ezeket *első* és *második* félelemnek hívom – írta 1972-ben. Öt évvel később, a Pszichoterápia-fejlesztési Egyesülethez (Association for the Advancement of Psychotherapy, AAP) intézett beszédében Weekes kifejtette, hogy az első félelmet könnyű azonosítani. Ez a túlélési üzemmód, az automatikus ösztön, ami azt jelenti, hogy gondolkodás nélkül arrébb ugrunk egy leeső téglára vagy egy ütés elől. Nem kell gondolkoznunk. Testünk megteszi ezt helyettünk. Ma röviden úgy hívnánk, hogy „üss vagy fuss, vagy meredj le” (fight, flight or freeze”). Az általa „érezékennyé válnak” nevezett személy esetében – olyasvalakiben, aki beteg volt, szorongott, vagy katona volt – ez hirtelen jelentkezhet, és rendkívüli gyorsaságú lehet, és „annyira aránytalan a veszélyhez viszonyítva”, hogy „nem lehet egykönnyen figyelmen kívül hagyni”.

Így, miután a szenvedőt ilyen kegyetlenül megrázza az első félelem hirtelen jövő rohama, elkerülhetetlenül következik a „második félelem” azáltal, hogy aggódni

kezd e megmagyarázhatatlanul riasztó pillanat miatt. Weekes szerint a második félelmet a „Te jó ég!” vagy „Mi lenne, ha?” kezdetű mondatokról lehet felismerni, amelyekhez bármilyen képzelgést hozzá lehet adni. Ez elindítja a félelem-adrenalin-félelem körforgását, amelyben a heves szívdobogás – számos egyéb tünet mellett – igen erőteljes szerepet játszik. A kör megszakítására volt szükség. Arra, amit katona barátjától tanult meg: ne küzdj a félelem ellen. Weekes egy a szorongás leküzdését szolgáló hatszavas mantrába sűrítette „idegbetegség”-értelmezését: *face, accept, float, let time pass*, azaz 'szembenéz, elfogad, lebeg, kívár'. Azt írja az *Önsegély az idegeidnek* című könyvében, hogy a szenvedők rendszerint eredménytelenül töltötték idejüket:

Elfutni, nem szembenézni.

Harcolni, és nem elfogadni.

Akadályozni és „fülelni”, nem ellebegni.

Türelmetlenkedni, nem hagyni, hogy az idő megoldja a dolgokat.

Az idegbetegségben szenvedő személy rettegve vesz észre minden egyes új tünetet, aggódva figyel, ugyanakkor fél közelebbről megvizsgálni, nehogy még rontson rajta. Izgatottan fog más tevékenységbe, hogy próbálja felejtésre kényszeríteni magát. Ez menekvés, nem szembenézés. Lehet, hogy úgy megpróbál megbirkózni a nemkívánatos érzésekkel, hogy megfeszíti magát, és azt gondolja: „Nem engedhetem, hogy úrrá legyenek rajtam!” *Küzd, nem pedig elfogad és lebeg*. Továbbá egyfolytában visszafelé tekintget és aggódik, hogy már olyan sok idő eltelt és még mindig nem gyógyult meg, mintha egy gonosz szellem lenne ott, amelyet ki lehetne üzni, feltéve, ha ő vagy az orvos tudná, hogyan kell. *Türelmetlen az idővel, nem engedi az időt múlni*. Mindezen kifejezések közül az „elfogad” vagy, ahogy később a lapszéli jegyzetekben magyarázta, a „ne küzdj ellene” volt a legfontosabb. Ugyanis csak ilyen mértékű elfogadás árán hatástalanítható ez az első, irányíthatatlan félelem, az üss vagy fuss ősi riadalma, amelyet most a nem megfelelő körülmények váltanak ki. Itt

nem csupán a győtrelem „elviseléséről” van szó. A cél az, hogy teljesen átengedjük magunkat az első félelemnek, engedjük, hogy kiégje magát, anélkül, hogy táptalajt adna a második félelemnek.

Weekes lefektette a módszere mögötti tudományos alapokat. Mantrája, amelyből keleti miszticizmus cseng ki, voltaképpen arra szólítja fel a paraszimpatikus idegrendszert, hogy tegye a dolgát, és hozza vissza a testet abba az állapotba, amelyet a szakma homeosztázisnak hívna, és amelyet mi többiek békeként értelmeznénk. „Nincs olyan, hogy Weekes doktornő módszere – mondta Weekes a második könyvében. – Én a természet módszerét tanítom. Megmutatom, mit tesz a természet, ha esélyt adunk neki.” Óriási, hálás közönségre talált, és az elsőt további négy könyv követte. Tanácsai használtak azoknak, akiknek öngyilkossági hajlamaik voltak, meg azoknak is, akik túlzott stressztől szenvedtek.

Weekes lelkes közönségre talált, de kora mentálhigiénés szakembereinek hozzáállása közönyös volt, vagy még annál is rosszabb. Ez fájdalmasan érintette Weekes-t, aki tudatában volt tudományos eredményeinek. Egy vezető amerikai specialista bevallotta nekem, hogy eredetileg úgy tekintett Weekes könyveire, mint „nagyamama jó tanácsaira”. Ezt évekkel később vonta vissza, elismervén a pszichológusnő úttörő munkáját. Kevesen fogadták el a lényegét. Szemükben Weekes az „idegekről” írt, amelynek nem volt túlzottan modern kicsengése. Tovább rontott a dolgokon, hogy népszerű önségítő könyveket írt.

Mindenesetre, a félelem biológiája és az idegrendszer szerepe újra divatos témák lettek. Nemrégiben Allan Schore, a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetem neuropszichológusa kijelentette egy az érzelmi szabályozásról szóló interjúbán: „Minden az autonóm idegrendszerről szól”, amit „a múlt század nagy részében” figyelmen kívül hagytak. Manapság a félelem került a sor elejére, mint a mentális szorongás és trauma kiváltó oka. Az agy plaszticitása is népszerű hívószóvá vált – és mi más lett volna

a Weekes által hangsúlyozott „elfogadás”, mint az agynak megszokott reakcióiból való kinevelése?

Az „elfogadás” fogalma kikezdetlenül helyet talált magának a modern gyógyításban. Saját neve is van – elfogadás és elköteleződés-terápia (ACT) –, amelyet a kognitív viselkedés-terápia úgynevezett harmadik hullámának részeként ismernek el. Az ACT-terápia alapítója, Steven Hayes, úgy írja le az elfogadást, mint amikor „szembenézünk a szörnyeteggel” és „feléje megyünk”, valamint Weekes-hez hasonlóan ezt ő is szükséges lépésnek tekinti az aggasztó tünetektől való megszabadulás útján. Weekes megközelítésének előzetes sejtései kiterjedtek a krónikus fájdalom mai felfogására is, amely szerint a fizikai fájdalom elleni küzdelem ugyanolyan kontraproduktív, mint a lelki fájdalom elleni küzdelem. Weekes meg volt győződve arról, hogy előtte járt korának, és neurofiziológiai értelmezésen alapuló megközelítése a szorongás problémáját illetően évtizedekkel halála után is friss maradt. Például az 1990-es években Stephen Porges amerikai pszichiáter megalkotta a nagy hatású polivagális elméletet, amely leírja a félelemre való érzékenyítés neurofiziológiai alapját. Később egy másik pszichiáter, Bessel van der Kolk *The Body Keeps the Score (A test mindent számontart, 2014)* című bestsellerében felismerte a trauma fiziológiáját. Weekes megközelítése köszön vissza Joseph LeDoux amerikai idegtudós írásaiban, aki éles különbséget tesz az agy két rendszere között: az egyik észleli a fenyegetéseket és reagál azokra – ez az üss, füss vagy merevedj le mechanizmus (ahol az evolúció gondolkodik [helyettünk], ahogy ő fogalmaz) – a másik rendszer pedig a tudatos félelemérzést generálja.

Bár Weekes-ről életében többnyire nem vett tudomást a pszichiátria és a pszichológia, az olvasóközönség „felvilágosította” az egészségügyi szakembereket arról, hogy mi vált be nekik. Weekes pedig könyvei és nyilvános szereplésvállalásai révén szép lassan és láthatatlan módon úttörő változást idézett elő a szorongás kezelésében, amely a mai

napig tart. Csak élete végén árulta el Weekes, amit sokan megéreztek a könyvéből, hogy neki magának szintén személyes tapasztalatai vannak a nagyfokú szorongásról. Nyilvános verziója úgy hangzott, hogy abban a pillanatban meggyógyult, amikor katona barátja elmagyarázta neki a félelem őrzítő hatásait. Ez azért nem volt ennyire egyszerű – több alkalommal visszatértek „ideges állapotai”. Weekes azonban igen hatásosan írt annak fontosságáról is, hogy ne keseredjünk el az ilyen „visszaesésektől” – tudta, hogy ezek gyakran a gyógyulás részei, és hogy úgy kell fogadnunk őket, mint lehetőséget az elfogadás gyakorlására. Weekes tényleg azt tette, amiről beszélt, és az a szaporán vereső szív, amely annyira megrémisztette a húszas éveiben, még további hatvan évig dobogott. Nem sokkal 87 éves korában bekövetkezett halála előtt, 1990-ben azt mondta legidősebb unokahúgának, hogy munkája még ötven év múlva is időtálló lesz. Legkelendőbb könyvei mind a mai napig megjelennek nyomtatásban, és pontosan ugyanúgy segítenek, mint amikor először napvilágot láttak.

(*AEON Magazine*)

Michael Furger²

A „gyengék generációja” lesz a mai gyerekekből

Rüdiger Maas pszichológus a legfiatalabb szülőnemzedék által elhibázott nevelést és a digitalizációt okolja. Aki most jön a világra, annak valószínűleg sok nehézséggel kell majd szembenéznie, mire eligazodik az életben.

2 Rüdiger Maas (1979): Mass pszichológiai és filozófiai tanulmányokat végzett. Kutatócsoportjával 2012 óta vizsgálja többek között a nemzedékek viselkedését, és ennek érdekében megalapította Augsburgban a Generációkutató Intézetet (das Institut für Generationenforschung). A kutatások középpontjában a generációk egymásra gyakorolt hatása áll, például a nevelés terén. 2021 novemberében jelent meg az *Életképtelen nemzedék* című könyve.

NZZ am Sonntag: Első kérdésünk, hogy boldogok-e a mai gyerekek?

Rüdiger Maas: A korábbi nemzedékekkel összehasonlítva még soha nem voltak olyan boldogtalanok a gyerekek, mint ma.

Miből gondolja?

Magam is két gyerek apja vagyok. Ha nem vizsgáltam volna meg tudományosan [a kérdést], nem vettem volna észre. Hisz én is látom a gyerekeimet nevetni vagy sírni, de nincs lehetőségem az összehasonlításra a korábbi [állapotokkal]. Tanulmányaink során ezernél is több oktatási szakember kijelentéseire támaszkodunk. Ők pedig azt mondják: itt valami változóban van.

Mi változik?

Ma a gyerekek kevésbé tudnak elmélyülten játszani, és kevésbé tudnak gyerekek lenni, mint öt vagy tíz évvel ezelőtt. Csökken a kudarcűrő képességük, és több problémájuk van a konfliktusmegoldással. Ezek az elemzések egybeesnek az Egészségügyi Világszervezet, a WHO, az Unicef és a Német Gyermekalap megállapításaival, amelyek egyre gyakrabban fedeznek fel depressziós tüneteket és egyéb problémákat gyermekeknél.

Hol vesztették el gyermekeink a boldogságukat?

Valahol a szülők új nemzedéke, a határokat nem ismerő jólét és a koronavírus között. Ugyan a pandémia nem az okok közt szerepel, de felgyorsította a folyamatot.

Kezdjük előlről. Kire gondol Ön, amikor a szülők új generációjáról beszél?

Az Y generációra, vagyis az ezredforduló előtti években születettek. Jelenleg 30 és 40 év közöttiek, és gyerekeik vannak. Nemcsak példátlan jólétben nőttek fel, hanem ők a szülők olyan első generációja, akik számítógépeken cseperedtek fel, és akik már fiatalokként a Google-hoz fordultak, ha nem tudták, mitévők legyenek. Ma a Google tudja a választ szinte mindenre, amit más generációknak az ösztöneik sügtak meg. Az Y generáció több időt tölt online vitafórumokon, mint bárki más.

Milyen hatással van ez a nevelésre?

A saját intuíció és az empirikus tudás minősége, amelyet például saját szülei adtak át várandós lányaiknak, már nem számít olyan

mértékben, mint a szülők utolsó nemzedékeinél. Hiszen a neten mindenre ott van a válasz. Ezt még tovább fokozza, hogy egyre idősebb korokban szülnék először a nők. Ahogy öregszenek, egyre inkább kerüljük a kockázatokat. Ez növeli annak szükségességét, hogy minél szélesebb körben informálódjunk.

S mit jelent ez ennek a generációnak a gyermekei számára?

Olyan szülők nevelik fel őket, akik bizonytalanabbak, mint bármely más, előző generáció; akik állandóan másokhoz hasonlítják magukat. Ez néhány aggasztó fejleményhez vezet.

Milyenekhez?

Ez a szülői nemzedék nem gyerekként, hanem a legjobb barátként kezeli gyermekeit. Az emberiség történetében először esik meg, hogy nem a fióka fut a kacsá után, hanem a kacsá a fióka után. Ennek természetesen sok köze van a digitalizációhoz. Már nem a szülők értik jól a csinját-bínját, hanem az utódaik. A mai apák és anyák gyakran oly módon csodálják gyermekeiket, hogy ez egyfajta szerepváltáshoz vezet a szülőgyerek viszonyban. Köztünk van egy olyan szülőnemzedék, amelynek tagjai gyermekeik legnagyobb rajongói.

Mi rossz van abban, ha nagyszerűnek találjuk gyermekünket?

Semmi. Ugyanakkor a szerepek felcserélése azt jelenti, hogy a gyerekek határozzák meg, hogy menjenek a dolgok. A szülők bizonytalanságból már annyira komolyan veszik a kétéves gyereket, hogy az beleszólhat abba, hogy mit viseljen, hova menjen aznap, milyen legyen a gyerekzoba. Bevallásuk szerint sokan ódzkodnak a gyerekeikkel való konfliktusoktól, és többé már nem szabnak egyértelmű határokat. Elveszítik magukat szerepükben, és többé nem urai a helyzetnek. Ez néha szokatlan formákat ölt.

Például?

A szülők trendeket vesznek át a gyerekektől. Ugyanazokat a zenészeket találják menőnek, mint a gyerekek, és ugyanolyan stílusú ruhákat viselnek. Gondoljunk bele, hogy

nézett ez ki a nyolcvanas években. A metál zene szörnyűségnek tűnt apánk és anyánk számára – ha nem így volt, akkor valami gond volt velük. Felméréseink azt is mutatják, hogy sok szülő szomorúnak érzi magát, amikor gyermeke elkezdi titkolózni előtte, és ha kortársai válnak a legjobb barátaivá. Úgy tűnik, hogy a gyerekek a szülőknek egyfajta pótcselekvést jelentenek működő párkapcsolat vagy baráti kör hiányában. Ez nem természetes. Gyermekeinknek szülőkre van szükségük. Egy gyereknek számos rajongója, barátja lehet. De csak egy apja és egy anyja van.

Mi történik a gyerekekkel, ha már nem érzik a határaikat?

Megszokják, hogy ők szabhatják meg, merre hány méter, és furcsának találják, ha a tanár vagy később a munkáltató nem fogadja ezt el. Ha a szülők többé már nem tudják, hogyan kell nemet mondani, nem alakul ki a kudarc-tűrés és a terhelhetőség, azaz a lelki ellenállóképesség. Nem tanulják meg kezelni a kritikát és megoldani a konfliktusokat. Ez egyébként már egészen kis gyerekeknél látszik. Pedagógusok mondják, hogy romlott a társak közötti konfliktusok megoldásának képessége, mert a szülők mindig azonnal közbenjárnak gyermekeikért.

Álljunk meg egy pillanatra, tehát akkor nem kellene kiállnunk gyerekeinkért?

Természetesen igen. De a gyerekeknek maguknak is kell negatív tapasztalatokat szerezniük. Hiszen az élet része, hogy megbirkózunk valamivel anélkül, hogy a szüleink pár méterrel arrébb ülnének. Az empátia gyakorlásáról, arckifejezésekről és gesztusokról értelmezéséről, valamint a saját játékszabályok közös kialakításáról van szó. Korábban a gyerekek ezeket az alapvető dolgokat a közös játék során tanulták meg. Észrevehetjük, hogy sok szülő egyre jobban fél attól, hogy gyermekeit hagyja egyedül játszani a szabadban. A gyerekek túlféltése mindenesetre már az előző generációnál elkezdődött. Tanulmányunk szerint Németországban már minden hetedik gyerek teljesen túlvédettnek számít. Gondolom Svájcban is hasonló a helyzet. Hallunk olyan szülőkről, akik fiatal felnőtteket kísérnek a

céghez értékelő megbeszélésre vagy egyetemi előadásokra. Ez a fixáció ma egyébként egy teljesen új jelenséghez, a sharentinghez vezet.

Hogy mihez?

Sharentinghez – ez egy olyan fogalom, amelyet az angol sharing, 'megoszt' és a parenting 'gyerekevelés' szóból raktak össze. Azt a folyamatot jelenti, amikor a szülők egyfolytában képeket vagy információkat osztanak meg gyermekeikről az interneten. Egy jelenség, amely az ezredfordulós szülők generációjával bukkant fel, akik a közösségi hálózatokon nőttek fel. Természetesen a gyerekeknek nincs döntési joguk abban, hogy ők és a hozzájuk kapcsolódó helyzetek megjelenjenek-e az interneten. De valami más a fontos: a mobiltelefonhoz jutalmazási rendszer kapcsolódik.

Milyen módon?

Ha minden pozitív, vicces vagy éppen hétköznapi pillanatot lefényképeznek, még a kisgyerekeket is megtanítyják arra, hogy egy mobiltelefonos fotó egyfajta jutalom. Ha valamit jól csinálnak, anya vagy apa lefényképez. Ha nem csinálnak képet, az azt jelenti a gyerekeknek: Ó, ez láthatóan nem volt elég jó. Az első néhány évben mindenféle visszajelzés az okostelefonhoz kapcsolódik. A gyerek megtanul úgy viselkedni, hogy fénykép készüljön.

Gyermekkori fényképalbumomban is csak a boldog pillanatokról vannak képek.

De ha megnézi a gyermekkori albumát, jó, ha öt fotót talál egy-egy eseményről. Nem volt mindig a kezünk ügyében a fényképezőgép. Ma több ezer képet készítettünk, és gyermekeinknek teljes dokumentációt adunk gyermekkorukról, de egyoldalúan, kedvező színben feltüntetve. Amikor a gyerekek ezt később megnézik, teljesen hamis képet nyernek a múltjukról.

A kép nemcsak fotókból áll össze, hanem emlékekből is.

Ez így van. Ha többé már nem tudunk pontosan visszaemlékezni a múltra, ahhoz nyúlunk vissza, amit a pszichológia „fabulációnak” nevez. Emlékeinket fantáziánk segítségével hozzuk létre. Mi, idősebbek ezt tettük, mert

kevés kép maradt a gyerekkorunkból. A mai gyerekeknél erre már nincs szükség, mert a szüleiik mindent aprólékosan dokumentáltak. Ezzel megfosztják őket attól a lehetőségtől, hogy történeteket alkossanak, azaz hogy fejlesszék a képzelőerejüket.

Elég sívár képet fest a digitalizáció világaról.

Semmiképpen nem akarom elítélni a digitalizációt. Sok előnnyel jár, de még nem a gyerekeknek való. Tanulmányokból tudjuk, hogy azok a mozgalmak jelenetek, amelyekkel a gyerekek a digitális fogyasztás során szembekerülnek, azaz a sok képváltás és érzelmileg felzaklató formátum, negatív következményekkel járhat a még nem kifejlett agyi területekre nézve. Ez megnyilvánulhat a figyelem és koncentráció képesség fejlődésében. A gyerekeket megfosztják attól a lehetőségtől, hogy tudatosabban éljenek át dolgokat. Sokan közülük már nehezen igazodnak el az analóg világban. Vannak példák arra, hogy a gyerekek az akvárium előtt állnak, és ujjakkal az üvegen megpróbálják kinagyítani a halakat.

Aligha csak a digitalizáció az oka annak, hogy a mai gyerekek nem tudják már tudatosan megélni a dolgokat.

Ez így igaz. Ma azt látjuk, hogy gyermekeinket állandóan, minden lehetséges módon szórakoztatják. Már nem tudnak mit kezdeni vele.

Nem kellene többet együtt lenni a gyerekekkel?

Természetesen igen. Vigyük el őket egy kirándulásra. A probléma az állandó pörgés és a folyamatos cselekvésváltás. Délelőtt vídamparkba, délután állatkertbe, este moziba. Ily módon a gyerekek nem tudnak tapasztalati tudást felépíteni, és intellektuálisan érni. Tanulmányunkban részt vevő pedagógusok arról számoltak be, hogy ez az állandó figyelemlekötés és szórakoztatás azt eredményezi, hogy a gyerekek nem tudnak olyan figyelmesen hallgatni, amikor mesét olvasnak nekik. Mindig azt akarják, hogy külön szórakoztassák és mozgassák őket. Kevésbé fejlődnek önállóan.

Ez milyen következményekkel jár?

Arra számítanak, hogy mindent a szájukba rágnak. A belső motiváció, vagyis az önmagukból kiinduló motiváció csökkenni fog.

Ez valószínűleg azt is eredményezi majd, hogy a fősodor egyre tágabb lesz, mert már senki sem akar elhatárolódní a többiektől. Az értékelési rendszerek és a véleményvezérek megmondják nekünk, mi számít jónak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy megfogyatkozik az erőnk abban a tekintetben, hogy saját véleményt alakítsunk ki, illetve, hogy képviseljük azt.

Mert nem akarjuk kitenni magunkat a közösségi oldalak felháborodásának.

Pontosan. Egyre passzívabban viselkedünk az interneten. A legtöbb online bejegyzés, amelyet napjainkban találunk, idősebb emberektől származik. Figyeljük meg egyszer a YouTube-kommenteket. Valamennyit 40 felett lévő emberek írnak.

Tehát az új generációt arra nevelik, hogy ne nagyon lógjanak ki a sorból.

El akarnak tűnni a tömegben, és kevésbé tolerálják az árnyalt gondolkodást. Ez azt jelenti, hogy az emberek kevésbé képesek elfogadni két különböző véleményt. Ahogy a fősodor kiszélesedik, sokkal kevésbé fogadják majd el a tőle balra és jobbra eső álláspontokat. Régen több szubkultúra és ellenmozgalom volt. Ma már más a helyzet. Van-e például Fridays for Future-ellenes mozgalom a fiatalok körében? Nem hiszem. A fősodor a klímamozgalom támogatója. Aki nincs velük, azt nem fogadják be.

Valóban jobb volt korábban?

Akkoriban fiatalként minden akartunk lenni, csak nehogy beolvadjunk a tömegbe. Ma pont fordítva van. Amikor nem vagyok a tömeg része, lényegesen nehezebb a dolgom.

Mi lesz ezekből a gyerekekből, ha felnőnek?

Gyenge emberek nemzedéke, akiknek a mindennapokban nehézségeik lesznek, mert nem tudnak megküzdni a kudarccal és összetörnek a kritikától. Több szorongás lesz bennük, és több keretre lesz szükségük. Akik könnyen elunják magukat és hozzá vannak szokva, hogy sok mindent tálcán kínálnak nekik. Olyan igény szintjük van, mint előttük egy nemzedéknek sem. Nem szeretnek elköteleződni, mert folyamatosan a legjobbat

keresik maguknak, és bármikor módosíthatják választásukat. Az „életképtelen nemzedékről” beszélnek, és azt kérdezzem magamtól: mi lesz egy olyan társadalommal, amely csupa hercegnőből és hercegből áll? Ha mindenki megszokta, hogy kiszolgálják, ki fog dolgozni? Egy ilyen világban azok a gyerekek lesznek később sikeresek, akik úgy nőnek fel, hogy kevésbé vannak túlvédve és elkényeztetve, és akikben belső motiváció alakult ki. Kitaróbbak és könnyebben talpra állnak vereség esetén. De ők egyre kevesebben lesznek.

Hogyhogy?

Mert még inkább felerősödik minden, szülői túlvédő magatartást támogató tényező: az egyenrangúként nevelés, az internet hatása, a lehetőségek gazdagsága, a közösség kényserítő ereje.

Van ennek köze a társadalmi réteghez?

Nem, vizsgálataink azonban kimutatták, hogy a bevándorló gyerekek társas viselkedés és önállóság szempontjából sokkal fejlettebbek, mint az azonos korú német társaik. A túlféltés nem tűnik világméretű jelenségnek.

Valami nem áll össze nekem. Ön túlzott védelemről beszél, ugyanakkor azt olvassuk, hogy a kamaszok hogyan fogyasztanak káros tartalmakat az interneten anélkül, hogy szüleik észrevennék azt. Az interneten zaklatják, anorexiára csábítják őket, pornót, kegyetlen jeleneteket néznek. Hogyan lehetséges ez, amikor a szülők állítólag annyira ragaszkodnak a gyerekeikhez?

Ez tényleg ellentmondást takar. A túlzott védelem csak az analóg világban működik. A digitális világban teljesen egyedül hagyják a gyerekeket. Az utóbbiban mindent maguknak kell feldolgozniuk, amivel ott találkozhatnak. Ugyanakkor a fiatalok is másképp viselkednek a digitális világban. Ott nem akarnak határokat, mint az analóg világban. Ebből ellentmondások származnak: elmennek a klímafelvonulásra, de azért egy állandóan Dubaiba repkedő véleményvezérről követnek. Ez számunkra teljesen abszurd. Mi felnőttek akkor követjük el a hibát, amikor nem fogadjuk el ezt az ellentmondásosságot. Úgy ítéljük meg őket, mint a

felnőtteket, és elvárjuk tőlük a reflexiót, mert szemrehányást tesznek és diktálnak nekünk. De elfelejtjük, hogy gyerekekről van szó, akiknek szabad ellentmondásosnak és megfontolatlanoknak lenniük.

Miért hagyjuk egyedül a gyerekeket az interneten?

Azért, mert az ottani problémák a legtöbb szülő szemében kívül esnek analóg gondolkodási mintájukon. A legtöbb ezredfordulósnak végül is még analóg gyerekkora volt. Fiatalkorukban indult fellendülésnek az internet. Egyáltalán nincsenek tudatában, miként hat ez a gyerekeikre. Hogy mit jelent az, ha valakinek kevesebb kedvelése vagy követője van az Instagramon, mint a barátainak. Mit jelent napi 400 üzenetet elolvasni, de mégis úgy érezni, hogy lemaradunk valamiről. Továbbá hogyan vezethet ez szorongásos zavarokhoz és depresszióhoz.

Mit tudnak tenni a szülők, hogy gyermekeiket felkészítsék a jövőre?

Legyenek türelmesek, és válaszoljanak a gyermeknek az életkorának megfelelően. Nem kell úgy beszélnünk egy kétévessel, mint egy felnőttel. A szülők hallgassanak a megérzéseikre, mondjanak nemet, és kevésbé hajoljanak meg a társadalmi nyomás előtt. Néha pedig tegyük fel magunknak a kérdést: Milyen volt, amikor gyerekek voltunk? Bizonyos dolgokat szabad volt önállóan is csinálnunk. Lehetőséget kell adniuk a gyerekeknek, hogy gyerekek legyenek, személyes teret kell adni nekik. Továbbá különösen fontos: a szülők legyenek szülők, és húzzák meg a határvonalat maguk és gyermekeik között. Mindig szeretni fognak minket, még ha egyszer nemet mondtunk is.

És a digitális világ vonatkozásában?

Nem tanácsos túl korán egyedül hagyni a gyerekeket az interneten, inkább a szülőkkel együtt böngésszenek interneten; meg kell próbálni párbeszédet kialakítani annak érdekében, hogy amikor zavaró tartalmat látnak, szóljanak a szüleiknek. Az apáknak és anyáknak tudniuk kell, mit csinálnak gyermekeik az interneten, és ismerniük kell a digitális világot, amelyben azok mozognak.

(Neue Zürcher Zeitung)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- Biernaczky Szilárd* kandidátus, ny. egy. docens, néprajzkutató, afrikanista, Érd
- Boros János* egyetemi tanár (PTE), tudományos főtanácsadó (MMA MMKI), Budapest
- Falusi Márton* író, irodalomtörténész, az MMA MMKI tudományos főmunkatársa, a Magyar Művészet főszerkesztője, Budapest
- Farkas Attila* PhD, filozófus, a Magyar Agár- és Élettudományi Egyetem adjunktusa, az MMA MMKI tudományos munkatársa, Budapest
- Ferenczi Gábor* nyelvész, ELTE, MKI, Budapest
- Gibelin Thibaud* politikai elemző, doktorandusz, Párizs/Budapest
- Dr. Kapronczay Károly* egyetemi tanár, történész, az MTA doktora, Budapest
- László Andor* tanár, Szárliget
- S. Király Béla* politológus, szerkesztő, műfordító, Budapest
- Prof. dr. Szécsi Gábor* tanszékvezető egyetemi tanár, dékán, PTE KPVK (Szekszárd); tudományos főmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet
- Dr. Tokaji András* zeneszociológus, a zene-tudományok kandidátusa, Budapest

A VALÓSÁG 2021. ÉVI (LXIV. ÉVFOLYAM) SZÁMAINAK

TARTALOMJEGYZÉKE

A Valóság cikkpályázat – 2021 eredményhirdetése	6/11
<i>Bogoly József Ágoston</i> : A stíluskommunikáció, a családegészség, a szocializáció és a képességfejlesztés értéklánca. Kultúrakutatás és stíluskommunikáció.../7/1	
<i>Boros János</i> : Az ígéret földje – Amerika. A jó társadalom lehetősége vagy lehetetlensége..8/11	
Búcsú Hámosi József akadémikus úrtól, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökétől	6/1
<i>Cseporán Zsolt</i> : Kulturális jogok – kulturális igazgatás – kultúrpolitika	2/1
<i>Dr. Mező Ferenc</i> : Big tech-demokrácia és demográfiai válság az USA-ban.....	8/1
<i>Karikó Sándor</i> : Az európaiság mint értékrend. Egy lehetséges értelmezés.....	5/1
<i>Kovács Dávid</i> : Érték és történelem. Gondolatok Tökéczki László történetírásáról	9/1
Lord Acton és a liberális katolicizmus távlatai. Frenyó Zoltán és Gájer László dialógusa.....	4/1
<i>Póczik Szilveszter</i> : A 2015. évi menekültválság mélyebb okairól	6/3
<i>Pokol Béla</i> : Kibertéri gondolatok.....	3/1
<i>Pokol Béla</i> : Platformtársadalom, adatosodás és a metrikusság dilemmái	11/1
<i>Szegedi László</i> : A magyar történetírás (lehangoló) karaktere	1/1
<i>Trembeczki István</i> : A Nagy Történelem, vagy az apró különbségek és kritikus fordulatok. A globális és lokális dilemmái történetfilozófiai szempontból	10/1
<i>Utry Attila</i> : Cultura agri, animi, humani, és a kreatív kisebbségek	12/1

DOKTORANDUSZ CIKKPÁLYÁZAT

<i>Karkusz Patrik Dániel</i> : A teodícea problémája és hatása a francia felvilágosodás társadalomfilozófiájára	3/97
<i>Kontra Réka</i> : A tengelybarát országok külügyi helyzete a II. világháború alatt: a spanyol–magyar–olasz kapcsolatrendszer 1943 és 1945 között	5/92
<i>Pótó Júlia</i> : Néma szemtanúk. Fényképek és röntgenképek a bíróságon a 18–19. század fordulóján	3/76
<i>Rénes Balázs</i> : Kémkedés és információszerezés a kora újkori Konstantinápolyban: Henry Lello angol követ és a Cigala testvérek kapcsolata	4/81
<i>Tóth Katalin</i> : Egy zsinagógai mikrovilág jelenmúlt-vizsgálatának tudományos és társadalmi hasznosságáról	5/82
<i>Weninger Sándor</i> : A fenntartható city branding szerepe a magyar nagyvárosok és Budapest turisztikai imázsépítésében.....	4/91
<i>Yilmaz-Mészáros Enikő</i> : Raúl Zurita és a CADA művészeti csoport működése a chilei Pinochet-diktatúra alatt.....	3/87

VALÓSÁG CIKKPÁLYÁZAT

„MOLNÁR TAMÁS”

<i>Pánczél Hegedűs János</i> : A molnári jobboldal ösvényein. Molnár Tamás politikai filozófiai alapvetései a jobboldalnak	6/25
<i>Pető Zoltán</i> : „Isten és a filozófus” – Molnár Tamás vallásfilozófiája	6/12

„EUCCHARISZTIKUS VILÁGKONGRESSZUS”

<i>Fehér Anikó</i> : „Krisztus kenyér s bor színében...” Az 1938-as budapesti Eucharisztikus kongresszus himnuszának szerzője: Koudela Géza.....	9/12
<i>Góday Nikolett</i> : Meghiúsult idegenforgalmi csúcsév – A külpolitikai események hatásai a 34. Eucharisztikus Világkongresszusra	9/25
<i>Utry Attila</i> : Világvallások és az eucharisztikus Krisztus	9/32

SZAKKOLLÉGIUMI CIKKPÁLYÁZAT

<i>Mossóczy Katinka Zsófia</i> : A művészeti és kulturális tevékenységek szerepe a békeépítésben az Afganisztáni Nemzeti Zenei Intézet példáján keresztül.....	8/102
<i>Somodri Imre</i> : A pécsi jezsuiták története a „felszabadulástól” a feloszlatásig, 1945–1950.....	8/80
<i>Torda Sztella</i> : A globalizáció kihívásai – tendenciák a 21. században	8/90

MOLNÁR TAMÁS 100

A száz éve született Molnár Tamásra emlékezünk.....	12/6
<i>Frenyó Zoltán</i> : Molnár Tamás katolikus filozófiája és a magyar filozófiai kánon. Molnár Tamás szerepe a magyar gondolkodás történetében.....	12/14
<i>Pap Milán</i> : Molnár Tamás és a szocializmus(ok) kritikája.....	12/21
<i>Pető Zoltán</i> : Az utópia fogalma és kritikája Molnár Tamásnál	12/27
<i>Turgonyi Zoltán</i> : Molnár Tamás és az Egyház.....	12/7

SZÁZADOK

<i>Bolek Zoltán</i> : Az Osztrák–Magyar Monarchia kolonizációs kísérlete Bosznia-Hercegovinában	8/43
<i>Dr. Gesztesi Tamás – Zsámboki Árpád – Dr. Gesztesi Enikő</i> : Gróf Széchenyi István betegségei. Emlékező gondolatok „a legnagyobb magyar” születésének 230. évfordulója kapcsán	9/82
<i>Dr. Iványi Márton Pál</i> : A nyelvi kontinuitás illúziója? Adalék a latin–román nyelvi folytonosság kritikájához egyes frazémák tükrében	3/50
<i>Dr. Kovács Sándor</i> : Az „Édenkert” kora ókori földrajzi helye.....	4/23
<i>Erős Vilmos</i> : A szellemtörténettől a „public history”-ig (Ifjabb Iványi–Grünwald Béla történész az emigrációban).....	2/44
<i>Erős Vilmos</i> : Populizmus és emlékezetpolitika egy 1948-as centenáriumi kötet kapcsán ...	11/39
<i>Galántai Csaba</i> : „Színházokról, színésznőkről is kellene egyet-mást mondanom”. Rippl-Rónai József színházi kapcsolatai	1/38
<i>Győri Szabó Róbert</i> : Katalónia a Franco-diktatúra első időszakában (1939–1959).....	10/23
<i>Győri Szabó Róbert</i> : Katalónia a Franco-diktatúra második, puhuló időszakában (1959–1975).....	11/14
<i>Győri Szabó Róbert</i> : Katalónia első autonómiája a 20. században (1931–1939).....	9/42
<i>Havasi János</i> : Párizsi jegyzetek (Részletek a szerző készülő memoárkötetéből).....	6/103
<i>Kapronczay Károly</i> : A Rákóczi-család és a lengyel korona	7/11
<i>Kapronczay Károly</i> : Szomszédunk, Ukrajna.....	1/49
<i>Klestenitz Tibor</i> : A láthatatlan templom. A magyar protestantizmus és a rádiós műsorszórás kezdetei.....	9/61
<i>Lantos Szabó István</i> : Erkel Ferenc Friss Magyarjának kézirata	2/68
<i>László Andor</i> : A tíz szobor. Ferenc József 1897. szeptemberi 25-i kézirata	1/18
<i>Lechner Zoltán</i> : Orosz külpolitikai diskurzusok a posztszovjet időszakban	7/16
<i>M. Lezsák Gabriella</i> : Tudománypolitika és régészet a két világháború közötti Magyarországon. A kolozsvári régészeti iskola a „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakban.....	3/57
<i>Ménes András</i> : Négy százötven éve született Johannes Kepler.....	12/69
<i>Ménes András</i> : Negyven éve hunyt el Max Delbrück	3/73
<i>N. Szabó József</i> : A politika szolgálatába állított népművelés kialakítása (1946 ősze – 1948).....	5/70
<i>Palkó László András</i> : Egy elfeledett ünnep. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának 10. évfordulója Magyarországon.....	12/72
<i>Sinkovics Ákos – Tornai Csongor Gáspár</i> : Az észak-erdélyi köztársaság mítosza	3/69
<i>Somorjai Ádám Osb</i> : A „modus vivendi” kérdése a Vatikán egyházpolitikájában. XII. Piusz pápa, Mindszenty József és a magyar jezsuiták, 1945–1948	9/71

<i>Surányi Dezső</i> : A nomád vándorlásból a fejlett kertkultúrába. A magyarság kezdetektől való, vándorlás során átvett és megörökölt ismeretei a Kárpát-medencében..	10/13
<i>Szabó László</i> : Anomáliák Erkel szimfonikus zenekari hangszereléseinak gyakorlatában, különös tekintettel a mélyrész szólam basszusára. Hozzászólás az Erkel Ferenc halálának 125. évfordulójára rendezett Kortársunk, Erkel című tudományos ülésszak kutatási eredményeihez.....	2/54
Szönyiné Szerző Katalin: Szemelvények a Zenészeti Lapok (1860–1876) és Erkel Ferenc kapcsolatának történetéből	2/85
<i>Tefner Zoltán</i> : A lengyel társadalom- és pártstruktúra 1914 és 1918 között. Az osztrák–magyar katonai hírszerzés ismeretei a lengyelekről.....	8/23
<i>Törő László Dávid</i> : „Száztizentötös szellem” – A Habsburg-kérdés Eckhart Ferenc történetírásában	5/60
<i>Turbucz Péter</i> : Kóbor Tamás analízise bolsevizmusról és fehérterrorról	6/99
<i>V. Molnár László</i> : Joszif Deribas admirális és az orosz–török háborúk. (Odessza alapítója és a cári flotta főparancsnoka)	12/56
<i>Veres Szabolcs</i> : Hogyan kezdődött a Kárpátok ukrán mítosza?.....	11/34
<i>Vörös Boldizsár</i> : Nevek, számok, szimbólumok. Áldozatok és megörökítőik a Nemzet Vértanúinak Emlékművén 1929–1945.....	6/84
<i>Windhager Ákos</i> : Párbeszédben a hatalommal. Az Erkel-életmű új értelmezési kísérletei.....	2/72

MŰHELY

A művészet közege	4/71
<i>András Hanga</i> : Székelyföld retrospektív – egy közösség identitásának alakulása	10/43
Az idő küszöbén – A magyar balett története.....	10/80
<i>Balázs Géza</i> : Az udvariasság antropológiája: az etológiától az internetig	5/25
<i>Biernackzy Szilárd</i> : Egy prózaíró megmerül a hagyományok tengerében (avagy Kodolányi János regényírói művészetének világfolklor forrásai).....	11/47
<i>Bíró Béla</i> : Terminusok és sorskérdések	10/58
<i>Bólya Anna Mária – Pónyai Györgyi – Dani Erzsébet</i> : AranyVáRy-projekt – Tánctörténet és virtuális valóság	10/81
<i>Bólya Anna Mária</i> : Tán nyelvli crossover és bartóki egység. A délszláv folklóranyag táncszínházi feldolgozási tipológiája Kricskovic Antal életművében	10/89
<i>Csajághy György</i> : Az elsüllyedt sziget-kontinensek mint a magyarság „öshazái”?	4/50
<i>Csernák András</i> : A közösségi oldalak szerepe és hatékonysága a márkaépítésben és a marketingkommunikációban	7/62
<i>Dr. Iványi Márton</i> : A filoxéra, mint társadalmi, növényegészségügyi és borágazati kihívás	2/13
<i>Dr. Kiss Lajos</i> : Beszélgetés Németh Lászlóval „a minőség forradalmáról”	2/40
<i>Droppán Béla</i> : „Ez egy küzdelmekben edzett tábor, élén a genialis vezér – Erkellet”. Erkel Ferenc és a Magyar Nemzeti Múzeum	1/91
<i>Faragó Péter</i> : 90-es évek, mint a rendszerváltás utáni mélypont: Változott-e a rendszerváltás után a stresszkezelési gondokkal, szorongással, depresszióval és egyéb mentális betegségekkel küszködő fiatalok aránya?.....	8/50
<i>Farkas Attila</i> : A tánc filozófiája	11/71
<i>Farkas Attila</i> : A totális közeg: művészet az ipari civilizációban.....	5/37
<i>Farkas Zoltán</i> : A rendi rétegződés fogalma, meghatározottsága és következményei	7/26
<i>Gáspár Zoltán Ernő</i> : Vallás és metafizika. Mítosz és logosz viszonya.....	12/32
<i>Gombos László</i> : A balett szerepe Hubay Jenő színpadi műveiben	11/88
<i>Gombos László</i> : Erkel Ferenc utódlása a Zeneakadémián. Pozícióharcok a zenei életben az 1880-as évek végén.....	1/82
<i>Jancsó András</i> : Katolikusként a demokráciáért: Ernst-Wolfgang Böckenförde jelentősége a 21. századi keresztények számára	2/32

<i>Janik Henrietta</i> : Az intellektuális töke értékteremtő szerepe a felsőoktatásban	9/92
<i>Jarjabka Ákos – Kuráth Gabriella</i> : A művészeti alkotások szerepe. Avagy egy jubileumi projektnek lehet hosszú távú hatása a felsőoktatásban?.....	6/76
<i>Káel Csaba</i> : Élmény! Minden tekintetben. Kulturális FMCG, avagy fast moving cultural goods	7/95
<i>Kakuk Gabriella</i> : Humanitárius vízum	10/71
<i>Kicsi Sándor András</i> : A szókénc nagysága és megoszása az írásbeliség nélküli kultúrák nyelveiben	2/24
<i>Kicsi Sándor András</i> : A vörösbegy és az ökörszem a néphagyományban	9/100
<i>Kiss Eszter Veronika</i> : A néptánc és a kortárs táncművészet találkozása a Kőműves Kelemen rockballadában	11/78
<i>Kiss Eszter Veronika</i> : Kottával írt történelem. Párhuzamok Erkel Ferenc és Szörényi Levente életművében	1/75
<i>Kollarik Tamás</i> : A film mint stratégiai ágazat. A filmtámogatás gazdasági és jogfejlesztő hatása Magyarországon	6/44
<i>Kortársunk, Erkel – Előszó</i>	1/67
<i>Koudela Pál</i> : A neoliberais vezetés és a városhoz való jog: Szöul	7/77
<i>Kővágó Zsuzsa</i> : Megkéssett találkozás. Milloss Aurél (1906, Ozora – 1988, Róma)	11/84
<i>Kucsera Tamás Gergely</i> : A leginkább emberi	4/72
<i>Kucsera Tamás Gergely</i> : Globalizált média, mediatizált kultúra	7/90
<i>Lányi Gusztáv</i> : Organikus lélek(vesztés) és digitális-virtuális kommunikáció. Pedagógiai és pszichológiai kihívások	3/12
<i>Lázár György</i> : Bartók Béla: A fából faragott királyfi Egy táncjáték sikeres bemutatójának hatása a magyar balettre.....	10/99
<i>Nyéki Andrea Zsuzsanna</i> : Eszközök, platformok és tartalmak. A médiahasználat és tartalomfogyasztás (át)alakulása és jellemzői	12/44
<i>Orosz István</i> : Képlakátok	7/102
<i>Pécsi Györgyi</i> : A művészeti könyvkiadás gyakorlata	4/76
<i>Pók Katalin</i> : A bizalom megrendülése. A bibliakritika indulása	4/36
<i>Poór József – Juhász Tímea – Radka Lankašová – Szabó Katalin – Budavári Takács Ildikó – Šeben Zoltán – Korényi Róbert – Szilágyi András – Péter Szitás</i> : A mediációval történő szervezeti konfliktuskezelés Közép-Európában (egy empirikus kutatás tükrében)	11/58
<i>Rénes Balázs</i> : A romániai magyar nyelvű történelemkönyvek Erdély képe.....	3/37
<i>Somogyváry Ákos</i> : A himnusz műfaji stációi az erkeli oeuvre-ben és utóélete.....	1/69
<i>Spaller Endre</i> : Európai dilemmák a KFI támogatáspolitikai területén	5/17
<i>Szabó Csaba</i> : Az Új Magyarország Fejlesztési Terv forrásainak területi eloszlása	7/50
<i>Varga Csaba</i> : A jog hermeneutikuma.....	8/68
<i>Veres Szabolcs</i> : A 9. osztályos ukrainjai középiskolás történelemtankönyvek magyarságképe (1991–2020).....	1/61
<i>Wesselényi-Garay Andor</i> : A papír tere. Az építészeti kiállítás mediális lehetőségeiről	6/54
<i>Windhager Ákos</i> : Befogadói terhek Erkel Bánk bánja esetében.....	3/27
<i>Windhager Ákos</i> : Többszörös kezdet, sokszoros közeg. A magyar balett megszokított hagyománya	5/47
NAPLÓ ÉS KRITIKA	
<i>Bilibok György</i> : Jézus szerepe a zsidók és keresztények közti megbékélésben	9/104
<i>Boros János</i> : A művészet intézményfilozófiája	2/108
<i>Dr. Koncz Katalin</i> : A népességfogyás megállításának lehetséges modellje: egy könyv margójára	10/106
<i>Fogarasi Attila</i> : Szász László: Bánffy Miklós, Az erdélyi szellem arisztokratája	3/113
<i>Kaposi Márton</i> : Kiváló vezetőkkel Dante világában	3/107

<i>Kapronczay Károly</i> : A Munkásörtség három évtizede	11/114
<i>Kapronczay Károly</i> : Fájó Trianon	6/117
<i>Kapronczay Károly</i> : Horthy Miklós kormányzó politikai életének 25 éve	9/112
<i>Kapronczay Károly</i> : Magyar főügyész a nürnbergi bíróságon	5/108
<i>Kapronczay Károly</i> : Mennyire volt őszinte a Kádár-rendszer könnyűzenei politikája?	12/107
<i>Kiss Károly</i> : Huszonöt tudós a mesterséges intelligenciáról	11/101
<i>M. Lezsák Gabriella</i> : A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai	1/104
<i>Márfai Molnár László</i> : Bejárni a szavakból épült katedrális	10/113
<i>Nagyné Maros Gabriella</i> : A kreativitás – az kell!	7/111
<i>Paár Ádám</i> : A csepregi polgárok. Helytörténet országos háttérrel	5/103
<i>Paár Ádám</i> : Négy nemzet, egy történelem	8/110
<i>Pócs Nándor</i> : Farmerek, populisták, magyarok	7/107
<i>Pusztai Gabriella</i> : A könyvolvasás múltja és jövője	4/107
<i>Udvarölgvi Zsolt</i> : Bátor lengyel és zsidó hazafiak embermentése Svájcban. A „Paraguayi útlevelek” (Paszporty Paragwaju) c. lengyel dokumentumfilmről	12/105
<i>Varga János</i> : Tudománytörténet családi vállalkozásban	9/109

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Albert Steck</i> : Megérkezett a becsvágyó Z generáció, hogy felváltsa a puhány ezredfordulókat	12/109
<i>Alicia Ault</i> : A történelem azt mutatja, hogy az amerikaiak mindig is tartottak az oltásoktól	7/123
<i>Andrew Higgins</i> : Oroszországban a „Csontok útja” a kétségbeesés és a szenvedés emléket őrzi 3/119	
<i>Anja Burri és Franziska Pfister</i> : Szexuálisan zaklatják őket és megtagadják tőlük a továbbképzéseket: a svájci orvosnőket diszkriminálják a kórházakban	3/115
<i>Anna Anyikina</i> : Világ pátriárkái egyesüljete! Az ortodox egyház és a globalizáció	4/123
<i>Anne Pinto-Rodrigues</i> : Menedékhelyként szolgáló kabát: Bas Timmer dizájner hajléktalanok számára alkot	2/126
<i>Brian Handwerk</i> : Úgyes hüvelykujjaink és az emberi evolúció	4/126
<i>Carsten Stormer</i> : Jézus most orosz és a szibériai erdőkben lakik követőivel. Találkoztunk vele	10/118
<i>Chloë Ellingson</i> : Útban távoli tájakra és vissza a történelembe – vonatkozás Kanadában	2/117
<i>Cornelia Eisenach</i> : Elsősülöttekről feketén-fehéren: az idősebb testvérek okosabbak	7/113
<i>Elle Hunt</i> : Ebben az évben végre megtanultam, hogy a munka önmagában nem tart meg	4/122
<i>Emma Green</i> : A fehér protestáns közösség nem hivatalos rasszizmus elleni tanácsadó	1/107
<i>Fiona Woolard</i> : A gyerekszülés mint teljesítmény	5/126
<i>Francis Sempa</i> : Kazuo Odachi: Egy kamikaze visszaemlékezései: egy második világháborús japán pilóta lenyűgöző története túlélésről, becsületről és megbékélésről	5/114
<i>Helen Thompson</i> : A pandémia Thomas Hobbes időtálló bölcsességére és utópisztikus csalódásaira egyaránt rávilágított	9/123
<i>Howard W. French</i> : A Tibet nevű börtön. Miként tartja Kína uralma alatt ezt a nyugodt régiót	8/117
<i>Jack Ewing</i> : Villamosított autópályák. Németország már teszteli az elképzelést	11/121
<i>Jennifer Nalewicki</i> : Olimpia – másként	10/124
<i>John Butler</i> : Aki Buddhára gondot viselt	9/125
<i>John Gallager</i> : Hogyan tanuljunk egy nyelvet és tartsunk ki mellette	7/115
<i>Julian Barnes</i> : Hitler titkosrendőrségének a vezetője volt Bécsben. Majd a Nyugatnak kémkedett	8/121
<i>Krystin Arneson</i> : A „Feierabend” segíti a németeket a napi munka utáni kikapcsolódásban	8/125
<i>Lila Thulin</i> : Mi állt a viharos húszas évek háttérben? (Valószínűleg) nem egy világjárvány vége	11/115

<i>Lucy Hughes-Hallett: Mussolini és a fasizmus felemelkedése</i>	12/120
<i>Marion Renault: A Francia-Alpok elixírjénél megállt az idő</i>	4/111
<i>Martin Helg: Azért élünk, hogy dolgozzunk?</i>	11/124
<i>Matthew Clarke – Keither Parker: Anglia nagyszabású oktatási reformja</i> kikezdi a szakma intellektuális alapjait.....	12/124
<i>Megan Specia: Az írországi anyaotthonok borzalmai</i>	10/122
<i>Meghan Woolley: Szeretetlenül egy 12. századi angol törvénykönyvben</i>	4/114
<i>Michael Furger és Stephan Sigrist: Meggyengült állam vagy kiábrándult tudomány –</i> ezzel a hat problémával kell szembenéznünk 2021-ben.....	5/115
<i>Michael Gibb: Gyenge láncszemek</i>	5/120
<i>Norimitsu Onishi: A polgármester, a tanár és küzdelem Franciaország egy</i> „elveszett darabja” miatt.....	9/114
<i>Nyikolaj Sevszenko: Nyolc reform, amely megváltoztatta az orosz történelmet</i>	1/111
<i>Patrick Imhasly: Wilhelm Schmid filozófus számára a „koronavírus az élet iskolája”</i>	1/119
<i>Pavithra Radzsesh: Díváli: Miért van terjedőben a hindu fényfesztivál az egész világon?</i> Pragya Agarwal: Nagypapa elment a Holdra?.....	12/126
<i>Rachel Love Nuwer: Liz PY Chee: Mao's Bestiary: Medicinal Animals and</i> Modern China (Mao bestiáriuma: Gyógyító állatok és a modern Kína, Duke University Press, 2021, 288 oldal) című könyvének recenziója.....	11/125
<i>Robert Saunders: Nagy-Britannia a történelem végén</i>	2/118
<i>Ross Benes: Egy vidéki iskolamester és a bevándorlásellenesség</i>	3/124
<i>Samuel Earle: Karantén Kafkával</i>	7/120
<i>Steve Donoghue: Aki túltett Hitleren is: Sztálin, a második világháború főbűnöse</i>	8/124
<i>Susan Blumberg-Kason: „A Tea Útja”</i>	3/127
<i>Terry W. Hartle: A műkincsrabló Napóleon szemé előtt hazája dicsősége lebegett</i>	10/126
<i>Tobias Straumann: Az NDK integrációjának története kellemetlen igazságot</i> tartogat Európa számára.....	7/127
<i>Tobias Straumann: Európa jóléte nem a rabszolga-kereskedelmen alapul</i>	1/113
<i>Walter Russell Mead: A wilsoni korszak vége. Miért vallott kudarcot</i> a liberális internacionalizmus.....	6/119
<i>William J. Broad: Új módszerekkel fedik fel a zárt levelek évszázados titkait</i>	12/122
<i>Zanny Minton Beddoes: A főbíró után – a hírhedt-legendás bírák kora lejárt</i>	1/118
<i>Zanny Minton Beddoes: A Keira Bell-ítélet után. Világméretű következményekkel</i> járhat a transznmű tinédzserek ügyében hozott angol ítélet.....	4/116
<i>Zanny Minton Beddoes: Amit Boris tanulhatna de Gaulle-tól</i>	3/122
<i>Zanny Minton Beddoes: Egy katasztrófa tanulságai</i>	9/118
<i>Zanny Minton Beddoes: Fennakadás. Lelassul-e a zöldenergia-termelés fejlődése?</i>	10/116
<i>Zanny Minton Beddoes: Láncfűrészek és ellátóláncok. Miként állíthatják meg</i> a marhatenyésztő- és a szójacégek az erdőpusztulást.....	1/114
<i>Zanny Minton Beddoes: Mihail Gorbacsov utóélete</i>	5/111
<i>Zanny Minton Beddoes: Nehéz idők Brazíliában</i>	8/115
<i>Zanny Minton Beddoes: Saját világok. Gyakran csábító felhagyni a politikával.</i> Ugyanakkor kockázatos is.....	2/124
<i>Zanny Minton Beddoes: Út a sötét erdőn át. Az Isteni színjáték reményteljes</i> útmutató a nehézségek közepette.....	12/118
A Valóság 2020. évi (LXIII. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke.....	1/123

KÉPEK

<i>F. Farkas Tamás grafikái:</i>	1, 3, 5, 7, 9, 11
<i>Károlyi András grafikái:</i>	2, 4, 6, 8, 10, 12

TARTALOMJEGYZÉK

Az „illiberális” Magyarországról
Thibaud Gibelin interjúja a *Catholica* folyóirat 2021. áprilisi, 151. számából . . . 1

SZÁZADOK

Tokaji András: Az Örömodától az Imagine-ig a szabadkőművesség
perspektívájában (1. rész) 7
László Andor: Csizmák a talpazaton. Szobordöntések és -eltávolítások,
utcanév-változtatások Budapesten 43

A művészet közege II. 55
Boros János: Művészet és filozófia 56
Falusi Márton: Az irodalomtörténet-írás posztmodern utáni fordulata
Módszertani számvetés és kutatási program 62
Szécsi Gábor: Az énteremtő narratívák mediatizációja a digitális kultúrában. . 72
Farkas Attila: A nemzetállam és a posztszuverén utópia 83

MŰHELY

Ferenczi Gábor: Történeti névföldrajz:
miről árulkodnak a Vas megyei családnevek? 91

NAPLÓ

Biernaczky Szilárd: Magyar kultúra –
magyar közösségek itthon és határokon túl
Kollégium-sorozat, 2014–2020, Lakitelek, Antológia Kiadó, 22 kötet 105
Kapronczay Károly: Amit a tüntetésekről tudni kell 112

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Judith Hoare: Egy nő hatszavas mantrája milliók megnyugvására szolgál
(114) *Michael Furger*: A „gyengék generációja” lesz a mai gyerekekből (117)

A Valóság 2021. évi (LXIV. évfolyam) számainak tartalomjegyzéke 123

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (42, 71, 90)

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenek váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2022. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 39 960 Ft helyett 28 080 Ft

Fél évre: 20 760 Ft helyett 14 850 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 30 240 Ft helyett 22 680 Ft

Fél évre: 15 900 Ft helyett 12 240 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 30 240 Ft helyett 22 680 Ft

Fél évre: 15 660 Ft helyett 12 240 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 19 440 Ft helyett 12 960 Ft

Fél évre: 9960 Ft helyett 6840 Ft

Akciónk a 2022. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A Valóság előfizetése egy évre: 9720 Ft; fél évre: 4860 Ft.

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
- interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 900 Ft • Előfizetéssel: 810 Ft

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Nemzeti Kulturális Alap

